

บทที่ ๒

แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร

การศึกษาการเปิดรับสื่อการเผยแผ่พุทธธรรมของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ในเขตกรุงเทพมหานคร ผู้วิจัยได้ทบทวน แนวคิด ทฤษฎีและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษา ดังนี้

๑. แนวคิดพุทธวิธีการสื่อสาร
๒. แนวคิดการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมโกศาจารย์
๓. การสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์
๔. แนวคิดทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อ
๕. แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเปิดรับสื่อ
๖. ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง
๗. การเผยแผ่พุทธธรรมของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

๒.๑ แนวคิดพุทธวิธีการสื่อสาร

๒.๑.๑ วัตถุประสงค์ของพุทธวิธีการสื่อสาร

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณในวันเพ็ญเดือนหกก่อนพุทธกาล ๔๕ ปี หลังจากทรงบำเพ็ญเพียรเพื่อค้นหาหนทางดับทุกข์อยู่ถึง ๖ ปี ทรงพิจารณาด้วยพุทธจักขุว่าเหล่ามนุษย์ สามารถรับรู้พระธรรมคำสอนและนำไปประพฤติปฏิบัติได้ จึงทรงแสดงปฐมเทศนาแก่ปัญจวัคคีย์ ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เป็นเหตุให้มีพระอรหันต์เกิดขึ้นเป็นครั้งแรกและเพิ่มจำนวนมากขึ้นเป็นลำดับในเวลาต่อมา โดยมีวัตถุประสงค์การเผยแผ่พระธรรมสืบทอดมาจนถึงปัจจุบัน ดังนี้

๒.๑.๑.๑ เพื่อการดับทุกข์ พระพุทธองค์ทรงมีพุทธดำรัสถึงการประพฤติพรหมจรรย์ของพระองค์ว่า มิใช่เพื่อลาภสักการะ มิใช่เพื่อชื่อเสียงหรือเป็นการอวดอ้าง แต่เพื่อการดับทุกข์ และทรงแสดงพรหมจรรย์หรือหลักธรรมก็เพื่อนำหมู่สัตว์ถึงพระนิพพาน เหล่าชนที่ปฏิบัติตามแนวทางที่พระองค์แสดงแล้ว เชื่อว่าทำตามคำสั่งสอนของพระศาสดา จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้^{๑๔} เป็นการประกาศเจตนารมณ์อย่างชัดเจนว่าวัตถุประสงค์ในการเผยแผ่พุทธธรรมก็เพื่อการดับทุกข์

^{๑๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๒๘/๒๕.

๒.๑.๑.๒ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก ทรงเกื้อกูลหรืออนุเคราะห์ความรู้แก่มนุษย์ โดยไม่เลือกว่าบุคคลนั้นจะเป็นพุทธสาวกหรือไม่ก็ตาม และแสดงธรรมแก่ทุกคนทุกหมู่พวก ทั้งคนจน คนรวย กษัตริย์หรือบุคคลที่นับถือศาสนาอื่น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงประกาศศาสนาและส่ง สงฆ์สาวก ๖๐ รูปออกไปเผยแผ่ธรรมวินัย ด้วยพุทธโอวาทว่า “จรถ ภิกขเว จาริกัม พุทฺชนหิตาย พุทฺชนสุขาย โลกานุกมปาย อตฺถาย หิตาย สุขาย เทวมนุสฺसान...” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจง เที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์”^{๑๕} แสดงถึงจุดมุ่งหมายในการสื่อสารของพระองค์ คือ

๑) อตฺถาย คือเพื่อประโยชน์ หมายถึง แสดงธรรมเพื่อประโยชน์แก่ผู้ปฏิบัติ

๓ ลักษณะ คือ

(๑) ติฏฺฐธัมมิกัตถะ ได้แก่ ประโยชน์ขั้นต้นหรือประโยชน์ในปัจจุบัน คือ การทำประโยชน์ต่อตนเองก่อน เพื่อการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง กระทำความดีต่อครอบครัว พ่อแม่และ บุคคลใกล้ชิด จนเป็นที่ยอมรับเคารพยกย่องในสังคม

(๒) สัมปรายิกัตถะ ได้แก่ ประโยชน์เบื้องต้นหรือประโยชน์ในภพหน้า คือ การทำประโยชน์ต่อบุคคลที่ไกลตัวออกไป เช่น สังคม ประเทศชาติ

(๓) ปรมัตถะ ได้แก่ ประโยชน์อย่างสูงสุด คือพระนิพพาน อันเป็นเป้าหมาย หลักของพุทธศาสนา ประกอบด้วย ผล นิพพาน อันเป็นประโยชน์แห่งโลกกุตตรธรรม

๒) หิตาย คือเพื่อเกื้อกูล หมายถึง พระธรรมช่วยสร้างคุณธรรมที่ดีงาม และ ป้องกันหรือบรรเทาสิ่งที่ไม่ดีงามไม่ให้เกิดขึ้นในสังคม สร้างคุณภาพที่เหมาะสมและดีงามของชีวิตให้ สูงขึ้น

๓) สุขาย คือเพื่อความสุข หมายถึง พระธรรมจะอำนวยความสุขให้เกิดขึ้นแก่ ผู้ปฏิบัติ^{๑๖}

๒.๑.๒ ขอบเขตในการสื่อสารพุทธธรรม

๒.๑.๒.๑ สอนหลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับอตฺถาย ๓ ลักษณะ คือ ติฏฺฐธัมมิกัตถะ สัมปรายิกัตถะและปรมัตถะ คือ สาธยายหลักธรรมที่มุ่งให้ผู้ฟังนำไปประพฤติปฏิบัติแล้วบรรลุ วัตถุประสงค์ทั้ง ๓ ลักษณะนี้เท่านั้น ซึ่งติฏฺฐธัมมิกัตถะ หรือประโยชน์ที่รับรู้ได้ในปัจจุบันมีผลต่อการ ดำรงชีวิต มีแนวปฏิบัติได้ ๔ ข้อแรก สัมปรายิกัตถะ หรือประโยชน์และความสุขที่ล้ำลึกกว่าที่มองเห็น ในปัจจุบัน เกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตในด้านคุณค่า ความเจริญทางด้านจิตใจ คุณธรรม ได้แก่ ฌาน สมาบัติ ซึ่งเป็นประโยชน์ในปัจจุบันและต่อเนื่องไปถึงภพชาติต่อไป มีแนวปฏิบัติใน ๔ ข้อหลัง

^{๑๕} วิ.ม. (บาลี) ๔/๓๒/๔๙, วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

^{๑๖} พระมหาสหัส ฐิตสารโร, ผศ., ณรงค์ โวหารเสาวภาคย์, ผศ., “หลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า” ใน พุทธวิธีการสอน, รวบรวมโดย จิรภัทร แก้วภู, รศ., ณรงค์ โวหารเสาวภาคย์, ผศ., (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๖-๗.

๑) อุณฺฐานสัมปทา คือ ประกอบอาชีพสุจริต ขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงาน ใช้ปัญญาสอดส่อง หาอุบายจัดการงานให้ได้ผลดี

๒) อารักขสัมปทา คือ รู้จักเก็บรักษาทรัพย์สมบัติที่หามาด้วยความชอบธรรม

๓) กัลยาณมิตตตา คือ คบค้ากับคนดีมีศีลธรรม มีปัญญา

๔) สมชีวิตา คือ ดำเนินชีวิตในทางที่เหมาะสม คือ ประกอบสัมมาอาชีพะ และใช้จ่ายตามฐานะอันควร ประหยัดออมให้เหลือเก็บ

๕) สัทธาสัมปทา ศรัทธาในพระพุทธเจ้าและธรรมะ

๖) สีลสัมปทา ประพฤติปฏิบัติโดยคำนึงถึงศีล ได้แก่ เบญจศีล

๗) จาคสัมปทา ประพฤติปฏิบัติด้วยความเอื้อเฟื้อต่อผู้อื่น รู้จักแบ่งปัน

๘) ปัญญาสัมปทา แสวงหาความรู้ด้วยปัญญา ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา^{๑๗}

ประโยชน์สำหรับความสุขในลักษณะที่ภูฏานมีกัตถะและสัมปรายิกัตถะ คือ โลภียสุข ส่วนประโยชน์สำหรับความสุขในลักษณะปรมาตมะ คือ โลกุตตรสุข ซึ่งนับเป็นเป้าหมายสูงสุดของการประพฤติปฏิบัติทางพุทธศาสนา คือดับเหตุแห่งทุกข์ได้สำเร็จ เรียกว่า นิพพาน หลักธรรมที่มุ่งสอนการปฏิบัติเพื่อสู่ทางดับแห่งทุกข์ คือ อริยมรรค หรือ มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง หรือมรรคมีองค์ ๘

พุทธวิธีการสื่อสารมีขอบเขตการเผยแผ่เพื่อมุ่งปลูกฝังการประพฤติปฏิบัติของบุคคลทุกคนในสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในขั้นพื้นฐาน ก่อนจะมุ่งสอนให้แสวงหาความสุขในขั้นสูงสุดของการเป็นมนุษย์ต่อไป คือ การปฏิบัติด้วยหลักธรรมที่สอดคล้องกับการบรรลุ นิพพานได้ในที่สุด

๒.๑.๒.๒ อัมปมาทะ หรือความไม่ประมาท คือ ความเป็นอยู่อย่างไม่ขาดสติ ความเพียรที่มีสติควบคุม เป็นหลักธรรมที่กำหนดขอบเขตเกี่ยวเนื่องกับเวลา หากปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไป อาจทำให้ประพฤติดูดีมีจกาทิฐิ หลักธรรมทั้งหมดที่ทรงตั้งพระทัยเผยแผ่ย่อมไร้ประโยชน์โดยสิ้นเชิง ในปฐมอัมปมาทสูตร ทรงตรัสตอบพระเจ้าปเสนทิโกศลดังนี้ว่า

มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าไว้ได้ คือ ความไม่ประมาท รอยเท้าของสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรไปบนแผ่นดินชนิดใดชนิดหนึ่ง รอยเท้าเหล่านั้นทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าข้าง บัณฑิตกล่าวว่า รอยเท้าข้างเป็นเล็กกว่ารอยเท้าเหล่านั้น เพราะเป็นรอยใหญ่ฉนั้นใด มหาบพิตร ธรรมอย่างหนึ่งที่ยึดประโยชน์ทั้งสองไว้ได้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า คือ ความไม่ประมาท ก็ฉนั้น^{๑๘}

^{๑๗} อก.อุฏฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔-๕๕/๓๔๐-๓๔๔.

^{๑๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๘/๑๕๑.

ในพระปจฺฉิมวาทของตถาคต ทรงกล่าวแก่พุทธบริษัทก่อนเสด็จปรินิพพานว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลาย สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด”^{๑๙}

พระพุทธเจ้าทรงเน้นย้ำให้เร่งทำความเพียรในการหาทางดับทุกข์ หลักพุทธธรรมทั้งหมดหากไม่นำมาปฏิบัติให้ทันเวลา ย่อมเสียเวลาไปโดยเปล่าประโยชน์ แม้ในปัจฉิมโอวาทก็ทรงย้ำเตือนให้เร่งกระทำความเพียรเพื่อความดับเหตุแห่งทุกข์ด้วยความไม่ประมาท

๒.๑.๓ องค์ประกอบของกระบวนการพุทธวิธีการสื่อสาร

กระบวนการของพุทธวิธีการสื่อสารประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก ๕ ประการ ดังนี้

๒.๑.๓.๑ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งทรงเป็นปฐมบุรุษในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

๒.๑.๓.๒ หลักพุทธธรรมคำสอน อันเป็นสัจธรรมความรู้ที่พระพุทธองค์ทรงสื่อสาร

๒.๑.๓.๓ พุทธวิธีการสอน ได้แก่วิธีการและกลยุทธ์การสอน รวมทั้งช่องทางการสื่อสาร

๒.๑.๓.๔ ผู้รับการเผยแผ่พุทธธรรม ได้แก่ เหล่ามนุษย์และเทพยดา ซึ่งเป็นผู้รับการสอน

๒.๑.๓.๕ จริยธรรมของผู้สอนหรือผู้เผยแผ่พุทธธรรม

๒.๑.๔ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีพระบุคลิกลักษณะที่ก่อให้เกิดศรัทธา อันมีความสำคัญต่อการเผยแผ่ศาสนา ทำให้เกิดการยอมรับ เกิดความประทับใจแก่ผู้พบเห็นและประพฤติปฏิบัติตามคำสอน พระบุคลิกภาพสามารถแบ่งเป็น ๒ ส่วน ดังนี้

๒.๑.๔.๑ พระบุคลิกภายนอก ทรงมีลักษณะควรแก่ศรัทธาปสาทะ ดังนี้

๑) ทรงมีพระมหาบุรุษลักษณะ ๓๒ ประการ และอนุพยัญชนะ ๘๐ ประการ พระรูปงาม น่าเลื่อมใส วรรณะและพระสรีระดุดังพรหม น่าดูน่าชม

๒) มีพระวาจาไพเราะ ตรัสถ้อยคำได้งดงาม มีพระวาจาสุภาพ สละสลวย ไม่มีโทษ พระสุรเสียงที่เปล่งก้องจากพระโอษฐ์ ยังให้ผู้ฟังเข้าใจเนื้อความได้ชัดแจ้ง พระสุรเสียงนุ่มนวล ชัดเจน ไพเราะ ฟังง่าย กลมกล่อม ไม่พรวด ลุ่มลึกและกังวาน^{๒๐}

๓) ทรงมีพระอากัปกิริยามารยาทงดงามน่าเลื่อมใส มีความองอาจ สง่างาม การแสดงสัจธรรมมีความแจ่มแจ้ง ผู้ฟังมีความรู้สึกเพลิดเพลิน ชวนให้อยากฟังอยากใกล้ชิดพระองค์^{๒๑}

^{๑๙} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๑๘/๑๖๖.

^{๒๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๗/๔๗๔-๔๘๑.

^{๒๑} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๖-๓๘๗/๔๗๔-๔๘๑.

๒.๑.๔.๒ พระบุคลิภาพภายใน ได้แก่ พระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และ พระกรุณาธิคุณ

๑) พระปัญญาคุณ ประกอบด้วย พระทศพลญาณ พระปฏิสัมภิทา

(๑) พระทศพลญาณ^{๒๒} หมายถึงพระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์บันลือสีหนาท ประกาศพระศาสนาได้มั่นคง คือ

๑. ฐานาฐานญาณ ปรีชาหยั่งรู้กฎธรรมชาติ ขอบเขตของสิ่งทั้งหลาย
๒. กัมมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม
๓. สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ข้อปฏิบัติไปสู่ประโยชน์ทั้งปวง
๔. นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอันประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ
๕. นานาธมมุตติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้อริยาคัยเป็นต้นของสัตว์ทั้งหลาย
๖. อินทริยไพบรียัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งหย่อนในอินทริย์ของสัตว์
๗. ญาณาทิสังกิเลสาทิญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมอง ความผ่องแผ้ว
๘. ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้
๙. จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย
๑๐. อาสวกขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย

(๒) พระปฏิสัมภิทา^{๒๓} หมายถึงทรงมีปัญญาแตกฉานในด้านต่างๆ คือ

๑. อตถปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในอรรถ ปรีชาแจ้งในความหมาย
๒. ธัมมปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในธรรม ปรีชาแจ้งในหลัก
๓. นิรุตติปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในนิรุตติ แจ่มในภาษา ศัพท์คำบัญญัติ
๔. ปฏิภาณปฏิสัมภิทา ปัญญาแตกฉานในปฏิภาณ มีไหวพริบ

๒) พระวิสุทธิคุณ^{๒๔} เป็นพระคุณสำคัญซึ่งทำให้ผู้คนเชื่อถือและเลื่อมใสใน พระพุทธเจ้า อันประกอบด้วย

(๑) ทรงเป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นจากอาสวกิเลสทั้งปวง ไม่กระทำความชั่วทั้ง ทางกาย ทางวาจาและทางใจ

(๒) ทรงปฏิบัติได้อย่างที่สอน ทรงประพฤติปฏิบัติเป็นแบบอย่างที่ดี ดัง พุทธพจน์ที่ว่า “ตถาคตพูดอย่างใดทำอย่างนั้น” ทำให้ประชาชนเกิดความเชื่อมั่นในคุณค่าของคำสอน

(๓) ทรงสอนโดยมุ่งประโยชน์แก่ผู้รับการสอน โดยไม่หวังอามิสตอบแทนใด ๆ

^{๒๒} คุรยละเอียดใน อัง.ทสก.(ไทย) ๒๔/๒๑/๔๓-๔๗.

^{๒๓} คุรยละเอียดใน อัง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑๗๒/๒๔๒-๒๔๓.

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา ศูนย์หนังสือพระพุทธศาสนา, ๒๕๕๑), หน้า ๑๙๔-๑๙๕.

๓) พระกรุณาธิคุณ^{๒๕} พระพุทธองค์ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาคุณปฏิบัติกิจเผยแผ่ธรรมเพื่อนำประโยชน์สุขสู่หมู่มวลมนุษย์และเหล่าเทพยดา ซึ่งพุทธกิจประจำวัน มีดังนี้

(๑) ปุเรภัตตกิจ ในเวลาเช้า เสด็จออกบิณฑบาต เสร็จแล้ว ทรงแสดงธรรมโปรดหมู่ชนหรือบุคคล ก่อนเสด็จกลับพระวิหาร

(๒) ปิจฉาภัตตกิจ ในภาคบ่ายหรือหลังอาหาร ระยะเวลาหนึ่ง ทรงโอวาทแก่ภิกษุสงฆ์ก่อนแยกย้ายไปปฏิบัติธรรม พระองค์บรรทมเล็กน้อย ระยะเวลาที่สอง ทรงพิจารณาตรวจความเป็นไปของชาวโลก ระยะเวลาที่สาม ทรงแสดงธรรมโปรดหมู่ชนที่มาประชุมในธรรมสภา

(๓) ปุริมยามกิจ คือ พุทธกิจยามที่หนึ่งของราตรี ทรงสงรงสนานแล้วปลีกพระองค์พักหนึ่ง จากนั้นพระภิกษุสงฆ์เข้าเฝ้า เพื่อทูลถามปัญหาบ้าง ขอกรรมฐานบ้าง ทรงแสดงธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ตลอดดยามแรก

(๔) มัชฌิมยามกิจ เป็นเวลาตอบปัญหาแก่เหล่าทวยเทพทั้งหลายในยามที่สอง

(๕) ปัจฉิมยามกิจ แบ่งเป็น ๓ ระยะเวลา คือ ในระยะแรก พระพุทธองค์ทรงเสด็จดำเนินจงกรมเพื่อผ่อนคลายพระวรกาย ระยะเวลาที่สอง ทรงเสด็จเข้าพระคันธกุฎีเพื่อทรงบรรทมสี่ไฮยาสน์อย่างมีสติสัมปชัญญะ ในระยะที่สาม ทรงพิจารณาสอดส่องเลือกบุคคลที่จะเสด็จไปทรงโปรดเป็นกรณีพิเศษในรุ่งเช้าของวันถัดไป นอกจากนี้ ยังทรงเอาพระทัยใส่ในความเป็นอยู่ของพระภิกษุทั่วไป เสด็จไปเยี่ยมภิกษุป่วย และพยาบาลภิกษุที่ขาดคนพยาบาลด้วยพระองค์เอง ความกรุณาเช่นนี้เป็นเหตุนำความเลื่อมใสศรัทธาเป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่พระธรรม ทรงได้รับความเคารพบูชาด้วยความจริงใจ

๒.๑.๕ หลักพุทธธรรมคำสอน

หลักพุทธธรรมคำสอน ประกอบด้วยสังฆธรรมและจริยธรรม สังฆธรรมคือหลักความจริงของโลกและชีวิต หมายถึงหลักคำสอนที่เกี่ยวข้องกับหลักไตรลักษณ์ และหลักปฏิจจสมุปบาท ส่วนจริยธรรม คือ หลักคำสอนที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต เป็นธรรมะที่ใช้กับชีวิตประจำวัน สังคมและธรรมชาติแวดล้อม ประกอบด้วย หลักไตรสิกขา อริยสัจ และอนุปัพพิกถา

นอกจากนี้พระพุทธเจ้ายังทรงประกาศโอวาทปาฏิโมกข์ เพื่อเป็นนโยบายหลักในพุทธศาสนา ซึ่งเป็นธรรมที่มีความเป็นสากล คือนำไปใช้เป็นหลักจริยธรรมในการดำรงชีวิตได้กับทุกบุคคล ไม่จำเป็นต้องเป็นพุทธศาสนิกเสมอไป

๒.๑.๕.๑ โอวาทปาฏิโมกข์ พุทธธรรมหลักอันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา ครอบคลุมหลักพุทธธรรมอื่นไว้ทั้งหมด ทรงแสดงโอวาทปาฏิโมกข์ครั้งแรกในวันจาตุรงคสันนิบาตหรือ

^{๒๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล, หน้า ๒๐๔-๒๐๖.

วันมาฆบูชา^{๒๖} ภายหลังจากตรัสรู้แล้ว ๔ เดือน ประกอบด้วยคำสอน ๓ ส่วน คือหลักการ ๓ ข้อ
อุดมการณ์ ๔ ข้อ และวิธีการ ๖ ข้อ

หลักการ ๓ ข้อ เป็นหัวใจสำคัญเพื่อเข้าถึงจุดหมายหมายของพระพุทธศาสนา ซึ่งเปรียบได้
กับ ศีล สมาธิและปัญญา ได้แก่

- ๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง
- ๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม
- ๓) การทำจิตใจให้บริสุทธิ์

อุดมการณ์ ๔ ของพระพุทธศาสนา อันมีลักษณะที่แตกต่างจากศาสนาอื่น ได้แก่

- ๔) ความอดทนอดกลั้น เมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่ชอบใจ
- ๕) การมุ่งให้ถึงพระนิพพานเป็นเป้าหมายหลักของผู้ออกบวช
- ๖) พระภิกษุและบรรพชิตไม่พึงทำผู้อื่นให้ลำบากด้วยการทำความทุกข์กายหรือ

ทุกข์ทางใจไม่ว่าจะในกรณีใด ๆ

- ๗) พระภิกษุตลอดจนบรรพชิตต้องขอแก้ภัยภัยด้วยอาการที่ไม่เบียดเบียน

วิธีการ ๖ ที่ธรรมทูตผู้เผยแผ่พระพุทธศาสนาถือเป็นกลยุทธ์ เพื่อเป็นไปในแนวทาง
เดียวกันและถูกต้องเป็นธรรม ได้แก่

- ๘) การไม่กล่าวร้าย
- ๙) การไม่ทำร้าย
- ๑๐) ความสำรวมในปาติโมกข์ (รักษาความประพฤติให้สม่ำเสมอ)
- ๑๑) ความเป็นผู้รู้จักประมาณในอาหาร (เสพปัจจัยอย่างรู้ประมาณพอเพียง)
- ๑๒) ที่นั่งนอนอันสงัด (สันโดษไม่คลุกคลีด้วยหมู่คณะ)
- ๑๓) ความเพียรในอธิจิต (พัฒนาจิตใจเสมอมิใช่ว่าเอาแต่สอน แต่ตนเองไม่

กระทำตามที่สอน)^{๒๗}

๒.๑.๕.๒ หลักไตรสิกขา ประกอบด้วย ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นสาระการสอน
ในทางพระพุทธศาสนาแบ่งเป็น ๓ ด้าน ซึ่งสอดคล้องกับองค์ประกอบการดำเนินชีวิตประจำวันของ
มนุษย์ คือ พฤติกรรม จิตใจและปัญญา

- ๑) ศีล คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านพฤติกรรมทางกายและปัญญาอย่างถูกต้อง
- ๒) สมาธิ คือ การฝึกฝนพัฒนาด้านจิตใจ จิตใจเป็นฐานของพฤติกรรม
พฤติกรรมทุกอย่างเกิดขึ้นจากความตั้งใจหรือเจตนา และเป็นไปตามแรงจูงใจในจิตใจ จิตใจที่ได้รับความ
พัฒนาจนถึงงาม ย่อมสามารถควบคุมกายให้มีความประพฤติไปในทางที่ดีงาม

^{๒๖} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่
๒๔, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๖), หน้า ๙๗.

^{๒๗} ที.ม.(ไทย) ๑๐/๙๐/๕๐-๕๑.

๓) ปัญญา คือการพัฒนาปัญญา เพื่อให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพ สุวิถีชีวิตที่ถูกต้องและดีงาม ช่วยให้บรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดคือนิพพาน^{๒๘}

๒.๑.๕.๓ หลักอริยสัจ คือ หลักความจริงอันประเสริฐที่ทำให้บุคคลเป็นพระอริยเจ้า เป็นชื่อบัญญัติธรรมที่ปรากฏในหลักคำสอนและเป็นหมวดธรรมสำคัญครอบคลุมคำสอนทั้งหมดของ ศาสนาพุทธ พระพุทธองค์ทรงประกาศศาสนาเป็นครั้งแรกในคืนวันเพ็ญ เดือน ๘ หลังจากทรงตรัสรู้ ด้วยการแสดงธรรม "ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร" อันเป็นหัวใจของพระพุทธศาสนา คือ มัชฌิมาปฏิปทา หรืออริยมรรค ประกอบด้วยมรรควิธีทั้ง ๘ คือหลักปฏิบัติที่นำไปสู่การดับทุกข์ หลังจากนั้นจึงสอนหลักอริยสัจ ๔ หรือความจริงอันประเสริฐ เป็นการวิเคราะห์หลักธรรมอันเป็นเหตุ ให้มนุษย์ตกอยู่ในวัฏฏสงสารไม่มีที่สิ้นสุด

หลักอริยสัจ ๔ มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “สามกกังสิกาเทศนา”^{๒๙} เป็นหลักความจริงที่ พระพุทธเจ้าทรงค้นพบ มีรูปแบบในลักษณะวิเคราะห์ค้นคว้าอย่างมีระบบและก่อให้เกิดผลในทาง ปฏิบัติ ซึ่งพระพุทธเจ้าจะยกหลักธรรมนี้ขึ้นแสดงเองโดยไม่ต้องมีผู้ทูลขอเช่นหลักธรรมอื่นๆ ประกอบด้วย ๔ องค์ประกอบ ดังนี้

๑) ทุกข์ หมายถึง ความทุกข์ สภาพที่ทนได้ยาก ความไม่เที่ยงแท้ ได้แก่ ขาติ ขรา มรณะ ความไม่พึงพอใจ ทรงกำหนดกิจในอริยสัจ ๔ คือหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติสำหรับ “ทุกข์”

๒) สมุทัย หมายถึง เหตุแห่งทุกข์ สาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ กามตัณหา ภวตัณหา และวิภวตัณหา กิจในอริยสัจ ๔ สำหรับ “สมุทัย”

๓) นิโรธ หมายถึง ภาวะที่เป็นอิสระจากทุกข์ ภาวะที่ตัณหาสิ้นไป กิจในอริยสัจ ๔ สำหรับ “นิโรธ”

๔) มรรค หมายถึง หลักปฏิบัติหรือวิธีการที่ทำให้ดับเหตุแห่งทุกข์ ได้แก่ อริยอัฏฐังคิกมรรค หรือมัชฌิมาปฏิปทา คือ ทางสายกลางหรือมรรคมียงค์ ๘ ซึ่งสรุปรวมเป็นหลัก ไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา กิจในอริยสัจ ๔ สำหรับ “มรรค”^{๓๐}

๒.๑.๕.๔ หลักอนุปุปพิกขา คือ หลักในการแสดงธรรมไปตามลำดับ ด้วยธรรมที่ แสดงเนื้อหาหลุ่มลึกลงไปตามลำดับ เป็นหลักที่พระพุทธเจ้าจะแสดงพระธรรมแก่คฤหัสถ์ ก่อนจะตรัส แสดงหลักอริยสัจ ๔^{๓๑} เป็นการขัดเกลาอัธยาศัยของผู้ฟังให้ประณีตขึ้นไปเป็นขั้นๆ จนพร้อมที่จะทำ ความเข้าใจในธรรมส่วนปรมาตมต่อไป หลักอนุปุปพิกขา ประกอบด้วยการแสดงธรรม ๕ ประการจาก ง่ายไปยาก ดังนี้

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พระพุทธศาสนาพัฒนาคนและสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ส่วนท้องถิ่น, ๒๕๔๐), หน้า ๙-๑๙.

^{๒๙} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๒๑/๒๕.

^{๓๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๔/๑๘.

^{๓๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗/๓๓-๓๔.

- ๑) ทานกถา ธรรมที่เกี่ยวกับการให้ ช่วยเหลือกัน การเสียสละแบ่งปัน
- ๒) สีลกถา ธรรมที่เกี่ยวกับความประพฤติที่ถูกต้องดีงาม
- ๓) สัคคกถา ธรรมที่เกี่ยวกับสวรรค์ สุขความเจริญ ผลที่น่าปรารถนาอันเป็นส่วนตัวของกามที่จะได้รับ เมื่อประพฤติดีงามตามหลักธรรมเรื่องทานกถาและสีลกถาแล้ว
- ๔) กามาทีนวกถา ธรรมที่เกี่ยวกับโทษของกาม กล่าวถึงผลร้ายที่ได้รับอันสืบเนื่องมาแต่ส่วนเสียหรือข้อบกพร่องของกาม และวิธีการถอนตนมาเสียจากการหมกมุ่นหลงใหลในกาม
- ๕) เนกขัมมานิสังกถา ธรรมที่เกี่ยวกับอานิสงส์แห่งการออกจากกาม ผลดีที่ได้จากการไม่หมกมุ่นเพลิดเพลินในกาม และให้มีความพอใจในการแสวงหาความดีงามและความสงบสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไป^{๓๒}

๒.๑.๕.๕ หลักไตรลักษณ์ คือ ลักษณะที่มีแก่สิ่งทั้งหลายเป็นสามัญเสมอกัน เป็นความจริงของสภาวะธรรมทั้งหลายที่เป็นธรรมดา ไตรลักษณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ธรรมนิยาม ๓ คือ กฎธรรมชาติ กำหนดแห่งธรรมดา ความเป็นไปอันแน่นอนโดยธรรมดา ไม่ว่าพระพุทธรเจ้าจะอุบัติหรือไม่ก็ตาม หลักทั้ง ๓ นี้ ก็คงมีอยู่เป็นธรรมดา พระพุทธรองค์ทรงเป็นผู้ค้นพบและนำมาเปิดเผยแก่เหล่าเวไนยสัตว์ ลักษณะทั้ง ๓ อย่าง ประกอบด้วย

- ๑) อนิจจตา คือ ความเป็นของไม่เที่ยง
- ๒) ทุกขตา คือ ความเป็นทุกข์ หรือ
- ๓) อนัตตตา คือ ความเป็นของไม่ใช่ตน^{๓๓}

๒.๑.๕.๖ หลักปฏิจจสมุปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายเพราะอาศัยซึ่งและกัน ธรรมที่อาศัยกันจึงเกิดขึ้น เป็นการแสดงให้เห็นความเกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ โดยอาศัยปัจจัยสืบทอดกันไป เป็นการอธิบายอริยสัจ ๔ ในข้อสมุทัย คือ แสดงให้เห็นความเกิดแห่งทุกข์ ปฏิจจสมุปบาทที่แสดงแบบนี้ เรียกว่า อนุโลมปฏิจจสมุปบาท มีองค์ประกอบ ๑๒ หัวข้อ ดังนี้

- ๑-๒) เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี
- ๓) เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี
- ๔) เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี
- ๕) เพราะนามรูปเป็นปัจจัย สฬายตนะจึงมี
- ๖) เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี
- ๗) เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี
- ๘) เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี
- ๙) เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

^{๓๒} วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๙๘/๑๒๔-๑๒๕.

^{๓๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๔๖/๖๔

๑๐) เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

๑๑) เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติ จึงมี

๑๒) เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรา มรณะ โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงมี^{๓๔}

สังขารอันประกอบด้วยเหตุและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กัน แสดงให้เห็นวิชาอันเป็นบ่อเกิดแห่งสังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ ตัณหา จนเกิดอุปาทาน มรณะ ภพ ชาติ ถึงชรา มรณะ ติดกันเป็นห่วงโซ่แห่งวัฏฏะ วนเวียนไม่มีที่สิ้นสุด แต่เมื่อฝึกจิตด้วยอริยมรรคจนตัดห่วงโซ่ใดห่วงหนึ่งออกเสียได้ ก็จะหลุดพ้นจากสังสารวัฏ

หลักอริยสัจ หลักไตรลักษณ์ และหลักปฏิจจสมุปบาท เป็นหลักธรรมสำคัญที่ครอบคลุมหลักธรรมเพื่อการพ้นเหตุแห่งทุกข์อื่นๆ พุทธสาวกและบุคคลจำเป็นจะต้องเรียนรู้ทำความเข้าใจและถือปฏิบัติเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของพุทธวิธีสื่อสาร คือ การดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุขและดับเหตุแห่งทุกข์

๒.๑.๖ พุทธวิธีการสอน

พระพุทธรูปเจ้าทรงมีลักษณะและวิธีการสอนหลากหลายประการ ดังปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก พระคัมภีร์และตำราซึ่งเหล่าพุทธบริษัทได้มีการรวบรวมไว้ สามารถสรุปได้ดังนี้

๒.๑.๖.๑ หลักการสอนเกี่ยวกับเนื้อหา ทรงมีวิธีการสอน ดังนี้

๑) สอนจากสิ่งที่รู้เห็นเข้าใจง่ายหรือสิ่งที่รู้อยู่แล้ว ไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก หรือยังไม่รู้ไม่เห็นมาก่อน

๒) สอนเนื้อหาที่ลุ่มลึกยากลงไปเป็นลำดับขั้น และต่อเนื่องเป็นสายลงไป เช่น การสอนตามหลักอนุปุปพิททา

๓) สอนด้วยของจริง ถ้าสิ่งที่ทรงสอนเป็นเรื่องที่แสดงให้ดูได้ เพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์ตรง ได้ดู ได้ฟัง ได้เห็นเอง

๔) สอนตรงเนื้อหา ตรงประเด็น ไม่วกวน ไม่ออกนอกเรื่อง

๕) สอนมีเหตุผล ตรงตามเห็นจริงได้

๖) สอนเท่าที่จำเป็น พอดีสำหรับให้เกิดความเข้าใจ ให้การเรียนรู้ได้ผล

๗) สอนสิ่งที่มีความหมาย ที่ผู้เรียนควรรู้และเข้าใจ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อตนเอง^{๓๕}

๒.๑.๖.๒ วิธีการสอนในแบบต่างๆ ของพระพุทธรูปเจ้า ได้แก่

๑) แบบสากัจฉา หรือแบบสนทนา

๒) แบบบรรยาย

^{๓๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑/๑-๒.

^{๓๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล, หน้า ๒๐๙-๒๑๑.

๓) แบบตอบปัญหา ซึ่งวิธีการตอบมี ๔ ลักษณะ คือ

- (๑) เอกังสพพยากรณ์ปัญหา คือปัญหาที่ควรตอบโดยนัยเดียว
- (๒) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ปัญหา คือปัญหาที่ควรตอบโดยย้อนถาม
- (๓) วิภังชพยากรณ์ปัญหา คือปัญหาที่ควรแยกตอบ
- (๔) ฐปณียปัญหา คือปัญหาที่ควรตรงตอบ

๔) แบบวางกฎข้อบังคับ^{๓๖}

๒.๑.๖.๓ ศิลปะในการแสดงธรรม คือกลวิธีและอุบายประกอบการสอน จำแนกได้ ดังนี้

๑) การยกอุทาหรณ์และการเล่านิทานประกอบ ดังปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชาดกที่พระองค์ทรงกล่าวถึงอดีตชาติของพระองค์ เป็นการขยายผลช่วยให้เข้าใจได้ง่ายและชัดเจนยิ่งขึ้น

๒) การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา ทรงใช้เปรียบเทียบเพื่ออธิบายนามธรรมเป็นกลวิธีประกอบการสอนที่ทรงใช้มากที่สุด

๓) การใช้อุปกรณ์การแสดงธรรม ทรงใช้สื่อธรรมชาติในการสื่อสารหลักธรรม โดยคำนึงถึงระดับสติปัญญาของผู้ฟังอย่างเหมาะสมกับเวลาและสถานที่ สื่อที่ใช้ ๔ ประการ คือ

- (๑) การใช้พืชเป็นสื่อ เช่น การใช้ส่วนต่างๆ ของต้นไม้
- (๒) การใช้สัตว์เป็นสื่อ ได้แก่ การใช้สัตว์เลี้ยง สัตว์ป่า และสัตว์ในชาดก
- (๓) การใช้บุคคลเป็นสื่อ เช่น ทรงใช้มนุษย์เป็นสื่อ
- (๔) การใช้สิ่งแวดล้อมเป็นสื่อ ได้แก่ การใช้ดิน น้ำ ลม ไฟ ภูเขา แม่น้ำ^{๓๗}

๔) การทำเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีการสอนที่ดีที่สุดโดยเฉพาะทางจริยธรรม ไม่ต้องมีการกล่าวสอน ซึ่งการสอนทำเป็นตัวอย่าง คือพระจริยวัตรอันงดงามของพระพุทธองค์

๕) การใช้ภาษา การเล่นคำ และการใช้คำในความหมายใหม่ ซึ่งเป็นความสามารถในการใช้ภาษาผสมการใช้ปฏิภาณ

๖) อุบายเลือกคน และการปฏิบัติรายบุคคล ซึ่งเป็นอุบายสำคัญในการเผยแผ่ศาสนา ทรงพิจารณาว่าเมื่อจะเข้าไปประกาศพระศาสนาในหมู่ชนสังคมใด มักทรงเริ่มต้นที่บุคคลผู้เป็นประมุขของประเทศหรือหัวหน้าของหมู่ชน ทำให้การประกาศศาสนาได้ผลดีและได้รับการยอมรับอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้การบำเพ็ญพุทธกิจประจำวัน พระพุทธองค์ทรงพิจารณาบุคคลผู้ควรโปรดในวันนั้นด้วยพุทธจักขุ ซึ่งได้ผลดีในการสอนยิ่งกว่าการสอนแบบไม่เฉพาะเจาะจง

๗) การใช้โอกาสและจังหวะที่เหมาะสมในการสอนให้เป็นประโยชน์ ต้องมีความอดทนรอให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการรับธรรม และเมื่อถึงโอกาส ก็ต้องฉับไวในการใช้โอกาสให้เป็นประโยชน์ในการเผยแผ่ธรรม

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒๓-๒๒๗.

^{๓๗} พระครูสุภาจารนิวิฐ (ทิพย์กระโทก), "การศึกษาการใช้สื่อธรรมชาติในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาเถรวาท", วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้าบทคัดย่อ.

๘) ความยืดหยุ่นในการใช้วิธีการ ทรงมีวิธีการสอนที่เหมาะสมกับจริตและความต้องการของแต่ละบุคคล มีทั้งอ่อนอ่อนผ่อนตาม และมีทั้งการขัดแย้งเพื่อให้ผู้รับการสอนได้รับประโยชน์

๙) ไม่ทรงใช้การลงโทษ และการให้รางวัล แต่ทรงใช้การชมเชยและยกย่อง เป็นไปในรูปของการยอมรับความดี ให้บุคคลมั่นใจในการกระทำความดีของตน แต่อย่างไรก็ตาม ในพระวินัย มีบทบัญญัติเรื่องความประพฤติของสงฆ์ ซึ่งเป็นบทกำหนดการอยู่ร่วมกันและหากพระสงฆ์รูปใดละเมิด ก็มีบทไถ่ถอนความผิดของตน แต่เป็นการลงโทษด้วยตนเองเพื่อไถ่ถอนความผิดให้เป็นที่ยอมรับในหมู่สงฆ์ด้วยตนเอง

๑๐) กลวิธีแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ทรงใช้ปฏิภาณในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า คือ ทรงประยุกต์กลวิธีต่างๆ ให้เหมาะสมกับการสอนเป็นคราว ๆ ไป^{๓๘}

๒.๑.๖.๔ หลักวิธีดำเนินการสอน พระพุทธเจ้าทรงมีหลักวิธีการ ดังนี้

๑) พระพุทธเจ้าทรงมีวิธีการเริ่มต้นการสอนที่น่าสนใจ การเริ่มต้นที่ดีจะทำให้การสอนสำเร็จผล ถือเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจและนำเข้าสู่เนื้อหาได้ดี เช่น การสนทนาในเรื่องที่บุคคลเข้าใจหรือสนใจ หรือทรงจับจุดสนใจเพื่อเป็นการปลุกเร้าใจผู้เรียน

๒) สร้างบรรยากาศในการเรียนการสอนให้ปลอดภัย ผิดพลาดไม่ตึงเครียด ให้เกียรติแก่ผู้เรียน ให้เกิดความภาคภูมิใจ

๓) สอนมุ่งเนื้อหา เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่สอน ไม่กระทบตนและผู้อื่น ไม่ยกตนและไม่เสียดสีใคร

๔) สอนด้วยความเคารพ ตั้งใจสอน เห็นความสำคัญของผู้เรียนและงานที่สอน

๕) ใช้ภาษาที่สุภาพ นุ่มนวล สละสลวย เข้าใจง่าย ชวนให้สบายใจ ไม่หยาบคาย^{๓๙}

๒.๑.๖.๕ วิธีการสอนตามหลักนวัตรศาสตร์ จำแนกเป็น ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑) สอนแบบร้อยกรอง คือ คาถา อุทาน และชาดก

๒) สอนแบบร้อยแก้ว ซึ่งแยกย่อยได้ ๕ ลักษณะ

(๑) แบบสุตตะ วิธีสอนแบบอธิบายรายละเอียด เช่น พระไตรปิฎกที่ไม่มีคาถา

(๒) แบบเวยายกรณะ วิธีสอนแบบแยกย่อยให้เห็นส่วนประกอบต่างๆ

(๓) แบบอิติวุตตะกะ วิธีสอนแบบอ้างอิงหลักฐาน และยกตัวอย่างประกอบ

(๔) แบบอัฏฐุธรรม สอนแบบสรุป หาคำตอบที่เป็นประเด็นสำคัญของเรื่อง

(๕) แบบเวทัลละ วิธีสอนแบบตั้งโจทย์ คือ ปุจฉา-วิสัชนา

^{๓๘} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล, หน้า ๒๒๘-๒๔๖.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๑๗-๒๒๑.

๓) สอนแบบร้อยแก้วผสมร้อยกรอง เช่นพระสูตรที่มีคาถาไม่ใช้พุทธวิธี^{๔๐}

๒.๑.๖.๖ หลักการสอนเกี่ยวกับตัวผู้รับการเผยแผ่ ทรงมีหลักการ ดังนี้

๑) ทรงสอนความรู้ให้เหมาะแก่พื้นอุปนิสัยและพื้นฐานระดับสติปัญญาของแต่ละบุคคลที่แตกต่างกัน

๒) ปรับวิธีการสอนให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล แม้จะเป็นเรื่องเดียวกัน แต่ต่างบุคคลก็ใช้วิธีการสอนที่ต่างกัน

๓) คำนึงถึงความพร้อมในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล ความกระตือรือร้นหรือญาณของบุคคลนั้นว่า ควรเรียนรู้แค่ไหน และควรเรียนรู้อะไรและควรเรียนรู้เมื่อไรจึงเหมาะสม

๔) ทรงให้ผู้เรียนลงมือทำด้วยตนเอง ช่วยให้เกิดความรู้ความเข้าใจชัดเจนแม่นยำ และได้ผลจริง

๕) พระองค์ทรงมีบทบาทร่วมกับผู้เรียน ในการแสวงหาความจริง ให้ผู้เรียนมีการแสดงความคิดเห็นอย่างเสรี อันเป็นวิธีการแห่งปัญญา ผู้สอนเป็นเพียงผู้ชี้ช่องทางสู่ความรู้เท่านั้น

๖) เอาใจใส่บุคคลที่ควรได้รับความสนใจเป็นพิเศษ ตามสมควรแก่กาลเทศะและเหตุการณ์

๗) เอาใจใส่เป็นพิเศษต่อบุคคลที่ด้อยปัญญา หรือที่มีปัญหา^{๔๑}

๒.๑.๗ การวิเคราะห์ผู้รับการเผยแผ่พุทธธรรม

พระพุทธองค์ทรงสั่งสอนมนุษย์ชายหญิงทุกชนชั้นทั้งกษัตริย์-ชาวนา พราหมณ์-จัณฑาล คฤหบดี-ขอทาน นักบวช-โจร โดยมีได้แบ่งชนชั้น ทรงไม่ยอมรับความแตกต่างแห่งวรรณะหรือแบ่งกลุ่มในสังคม แต่พระพุทธองค์ทรงจำแนกบุคคลตามพื้นฐานอุปนิสัย พื้นฐานทางปัญญา ระดับพฤติกรรมและตามสภาวะแวดล้อมเพื่อประโยชน์ในการดำเนินการสอนให้เหมาะสมและเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้และทำความเข้าใจธรรมวินัยของผู้รับการสอนเพื่อให้บรรลุธรรมตามวัตถุประสงค์

๒.๑.๗.๑ จำแนกบุคคลตามพื้นฐานอุปนิสัย ๖ จำพวก ได้แก่

๑) รากจรีต บุคคลที่มีพฤติกรรมปกติไปทางรักสวयรักงาม

๒) โทสจรีต บุคคลที่มีพฤติกรรมปกติไปทางใจร้อนหงุดหงิด

๓) โมหจรีต บุคคลที่มีพฤติกรรมปกติไปทางเขลา งมงาย

๔) สัทธาจรีต บุคคลที่มีพฤติกรรมปกติไปทางมีจิตโน้มใจเลื่อมใสโดยง่าย

๕) พุทธิจรีต บุคคลที่มีพฤติกรรมปกติไปทางใช้ความคิดพิจารณา

๖) วิตกจรีต บุคคลที่มีพฤติกรรมปกติไปทางนึกคิดจับจด ฟุ้งซ่าน^{๔๒}

^{๔๐} พระมหาสหัส ฐิตสารโร.ผศ., ณรงค์ โวรารเสวภาคย์, ผศ., “หลักการและวิธีการสอนของพระพุทธเจ้า” ใน พุทธวิธีการสอน, หน้า๑๒.

^{๔๑} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล, หน้า ๒๑๑-๒๑๗.

^{๔๒} ชุม. (ไทย) ๒๙/๑๕๖/๔๓๐.

๒.๑.๗.๒ จำแนกบุคคลตามพื้นฐานทางปัญญา ๔ จำพวก ได้แก่

๑) อุคฆฏิคฺคณฺณ หมายถึงบุคคลที่บรรลุนิพพานในอริยสัจ ๔ ได้เร็ว คือ พอยกหัวข้อขึ้นแสดงเท่านั้นก็เข้าใจได้ฉับพลัน

๒) วิปจิตฺตณฺณ หมายถึงบุคคลที่บรรลุนิพพานเมื่ออธิบายเนื้อความโดยยกหัวข้อขึ้นกล่าวโดยย่อแล้ว จึงสามารถบรรลุพระอรหัตผลได้

๓) เนยยะ หมายถึงบุคคลที่ต้องได้รับการอธิบายอย่างแยกคางหรือพูดคุยกับกัลยาณมิตรจึงบรรลุธรรม

๔) ปทปรมะ หมายถึงบุคคลที่ไม่สามารถที่จะบำเพ็ญฌาน วิปัสสนา มรรคหรือผลให้บังเกิดได้ในชาติปัจจุบัน^{๔๓}

๒.๑.๗.๓ จำแนกบุคคลตามระดับการเรียนรู้ ๔ จำพวก ได้แก่

๑) บุคคลผู้มีสุตระน้อยทั้งไม่เข้าถึงสุตระ คือรู้น้อยและไม่รู้จักจริง

๒) บุคคลผู้มีสุตระน้อย แต่เข้าถึงสุตระ คือรู้น้อยแต่รู้จักจริง

๓) บุคคลผู้มีสุตระมาก แต่ไม่เข้าถึงสุตระ คือรู้มากแต่ไม่รู้จักจริง

๔) บุคคลผู้มีสุตระมากทั้งเข้าถึงสุตระ คือรู้มากและรู้จักจริง^{๔๔}

การจัดประเภทของผู้รับการสอน เพื่อประโยชน์แก่การสอนมวลชนได้เป็นจำนวนมาก และการจัดแต่ละประเภทที่กล่าวข้างต้น ล้วนครอบคลุมบุคคลทุกชนชั้นในสังคม

๒.๑.๘ จริยธรรมของผู้เผยแผ่พุทธธรรม

ศาสนาพุทธให้ความสำคัญต่อหลักจริยธรรมหรือจรรยาบรรณของอาจารย์หรือผู้ส่งสารเป็นอย่างยิ่ง นอกจากจะเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้รับสารแล้ว ยังก่อให้เกิดความศรัทธาเชื่อถือต่อหลักธรรมเรื่องที่สอนด้วย ได้แก่

๒.๑.๘.๑ การเป็นตัวอย่างในทางที่ดี

๒.๑.๘.๒ พูดอย่างไรทำอย่างนั้น หรือทำอย่างไรพูดอย่างนั้น

๒.๑.๘.๓ การยึดหลักมนุษยธรรม

๒.๑.๘.๔ พึงปฏิบัติต่อผู้อื่นเหมือนปฏิบัติต่อตนเอง

๒.๑.๘.๕ ความเป็นผู้มีสัจจะ

๒.๑.๘.๖ มีความอดทน อดกลั้น

๒.๑.๘.๗ รู้จักกาลเทศะ

๒.๑.๘.๘ องค์ของพระธรรมกถึก ๕ ประการผู้ทำการสอนต้องมีธรรม ๕ ประการ คือ

๑) อนุพุทฺธิกถํ หรือกล่าวความไปตามลำดับ

^{๔๓} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๓๓/๓๘๐, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓๓/๒๐๒.

^{๔๔} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๖/๙, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖/๙-๑๑.

๒) ปริยายทสสาวี หรือชี้แจงยกเหตุผลมาแสดงให้เห็นเข้าใจ

๓) อนุทยต์ ปฏิจจ หรือแสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา

๔) ไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อาภิส คือ สอนเขามีใช้เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ

๕) แสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามเนื้อหา ไม่เสียตลข้มขี้ผู้อื่น^{๔๕}

๒.๑.๙ คุณลักษณะสำคัญของผู้ทำการสื่อสารเชิงพุทธ

พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นผู้ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นปฐมบุรุษในการสื่อสารพุทธธรรมแก่เหล่าพุทธบริษัท ในการส่งพุทธสาวกออกไปเผยแผ่พระธรรมเป็นครั้งแรก ทรงเลือกพระภิกษุที่บรรลุนั้นเป็นพระอรหันต์แล้ว เพื่อให้ผู้ฟังธรรมได้รับความรู้จริงจากผู้ที่มีประสบการณ์มาก่อน และเกิดศรัทธาเลื่อมใสต่อผู้สื่อสารและมั่นใจต่อพุทธธรรมคำสอน ข้อปฏิบัติ และคุณสมบัติที่ผู้สื่อสารหลักพุทธธรรมพึงมี ปรากฏให้เห็นดังต่อไปนี้

๒.๑.๙.๑ ลักษณะการสอนที่พุทธบริษัทได้สืบทอดมาจากพระพุทธองค์ คือ มีความรู้จริงในสิ่งที่สอน สอนด้วยเหตุผล สิ่งที่สอนนั้นมีประโยชน์และสามารถนำไปปฏิบัติได้ผล ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสตอบแก่ภยราชกุมารในอภยราชกุมารสูตรว่า

ราชกุมาร ตถาคตก็อย่างนั้นเหมือนกัน รู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

อนึ่ง ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ แต่ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ และประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่ไม่จริง ไม่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ ไม่ประกอบด้วยประโยชน์ แต่วาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ตถาคตไม่กล่าววาจานั้น

อนึ่ง ตถาคตรู้วาจาที่จริง ที่แท้ ที่ประกอบด้วยประโยชน์ และวาจานั้นเป็นที่รัก เป็นที่ชอบใจของคนอื่น ในข้อนี้ ตถาคตรู้กาลที่จะกล่าววาจานั้น ข้อนี้ เพราะเหตุไร เพราะตถาคตมีความเอ็นดูในหมู่สัตว์ทั้งหลาย^{๔๖}

พุทธวิธีการสอนมีคุณลักษณะควรแก่การปฏิบัติตาม และเป็นแบบอย่างในการสาธยายธรรมแก่สงฆ์สาวกในปัจจุบัน คือ

^{๔๕} อ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๕๙/๒๖๓, ดูรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๖๔.

^{๔๖} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๘๘/๘๖., ม.ม. (ไทย) ๑๓/๘๘/๘๖.

๑) อภิญญาธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมด้วยความรู้ยิ่ง ทรงรู้แจ้งในธรรมที่สอนก่อนจะสอนให้ผู้อื่นได้รู้ตาม

๒) สนิทานธัมมเทศนา คือ ทรงแสดงธรรมด้วยเหตุผล ทรงชี้แจงให้เห็นอย่างมีเหตุผล

๓) สัปภาภิหาริยธัมมเทศนา ทรงแสดงธรรมให้เห็นจริงได้ผลเป็นอัจฉरर्य ทรงสั่งสอนให้เห็นจริงชัดเจนจนยอมรับ และนำไปปฏิบัติได้ผลจริงเป็นอัจฉरर्य^{๔๗}

๒.๑.๙.๒ ผู้สื่อสารอยู่ในฐานะกัลยาณมิตร คือ ผู้สอนเป็นผู้ช่วยเหลือและนำผู้เรียนในฐานะเพื่อนที่ดี องค์คุณของกัลยาณมิตร มี ๗ ประการ คือ

๑) น่ารัก คือ ทำให้ผู้เรียนวางใจ และรู้สึกสนิทสนม

๒) น่าเคารพ คือ ทำให้เกิดความอบอุ่นใจ รู้สึกปลอดภัยเพราะมีที่พึ่ง

๓) น่ายกย่อง คือ ผู้สอนมีความรู้และภูมิปัญญาอันแท้จริง

๔) พูดในสิ่งที่สมควร คอยให้คำแนะนำตักเตือน เป็นที่ปรึกษาได้

๕) มีความอดทนต่อถ้อยคำ พร้อมที่จะรับฟังคำถามอยู่เสมอ

๖) สามารถกล่าวแถลงเรื่องต่าง ๆ ที่ลึกซึ้งได้

๗) ไม่ชักนำไปในทางที่เสื่อมเสีย^{๔๘}

การที่เป็นมิตรที่ดีต่อกัน ทำให้เกิดความคุ้นเคย จึงง่ายต่อการถ่ายทอดความรู้ ความเชื่อ และทัศนคติที่ถูกต้องแก่ผู้เรียน ทำให้เกิดเสรีภาพทางความคิด เกิดความคิดสร้างสรรค์ และความร่วมมือในการศึกษาค้นคว้าองค์ความรู้ใหม่ที่อาจนำไปประยุกต์ใช้จนบรรลุธรรมได้

๒.๑.๙.๓ ผู้สื่อสารต้องประกอบด้วยสัปปริสธรรม หรือธรรมของสัตบุรุษ คือเป็นผู้มีความประพฤติชอบด้วยกาย วาจา ใจ เป็นผู้มีจิตสงบระงับจากบาปอกุศลธรรมและไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ตนและผู้อื่น หลักสัปปริสธรรม ๗ อธิบายได้ ดังนี้

๑) เป็นธัมมัญญ คือผู้รู้จักเหตุ ความเป็นผู้รู้จักว่าสิ่งนี้เป็นเหตุของสิ่งนั้น สิ่งนั้นเป็นเหตุของสิ่งนี้ รู้หลักการและกฎเกณฑ์ของสิ่งทั้งหลายในการดำเนินชีวิต รู้เข้าใจสิ่งที่ตนจะต้องประพฤติปฏิบัติตามเหตุผล ตลอดจนรู้เท่าทันหลักความจริงของธรรมชาติเพื่อปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้อง

๒) เป็นอัตถัญญ คือผู้รู้จักผล ทำอย่างไรได้อย่างนั้น รู้ว่าสิ่งที่ตนดำเนินชีวิตอย่างนั้น ควรจะได้บรรลุผลอย่างไร

^{๔๗} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๓๐/๓๙๙, อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๕๖๕/๓๕๖, ดุรายละเอียดในพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๑๑.

^{๔๘} อัง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗, ดุรายละเอียดใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษา และสอนให้ได้ผล, หน้า ๒๐๓.

๓) เป็นอัตตัญญ คือผู้รู้จักตน ความเป็นผู้รู้จักฐานะ ความรู้ความสามารถ ความถนัดและคุณธรรมของตน แล้วประพฤติปฏิบัติตนให้เหมาะสม ใช้ความรู้ความสามารถพัฒนาตนเองให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ตนต้องการในทางที่ชอบ รู้จักหยุดยั้งความต้องการอันเกินขอบเขตความรู้ความสามารถของตน และหยุดการแสวงหาในทางที่มีขอบธรรม

๔) เป็นมัตตัญญ คือผู้รู้จักประมาณ รู้จักพอดี รู้จักประมาณในการบริโภค รู้จักความพอเหมาะในการพูด การปฏิบัติกิจ ตลอดจนการพักผ่อนนอนหลับและการสนุกสนานรื่นเริง ทำการงานทุกอย่างด้วยความเข้าใจวัตถุประสงค์ ทำตามความพอดีแห่งเหตุปัจจัย

๕) เป็นกาลัญญ คือ ผู้รู้จักกาลเวลา การรู้จักเวลาอันเหมาะสมและระยะเวลาที่จะต้องใช้ในการประกอบหน้าที่การงาน ได้แก่ การตรงเวลา การทันเวลา ให้เหมาะสมกับเวลา เป็นต้น แม้มีหน้าที่การงานต้องทำหลายอย่าง ทั้งทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม จะต้องแบ่งเวลาให้เหมาะสม

๖) เป็นปริสัญญ คือ ผู้รู้จักชุมชน รู้จักสังคมว่าเป็นอย่างไร จะต้องปฏิบัติอย่างไร จะพูดและจะอย่างไร จึงจะเหมาะกับสังคมนั้น รู้ระเบียบวินัยและวัฒนธรรมประเพณีของสังคมนั้น ว่าควรเกี่ยวข้องกับ ควรสงเคราะห์ ควรบำเพ็ญประโยชน์อย่างไร

๗) เป็นบุคคลัญญ คือ ความเป็นผู้รู้จักเลือกคบบุคคล ความเป็นผู้รู้จักบุคคล เข้าใจความแตกต่างระหว่างบุคคลว่าโดยอริยาคัย ความสามารถ และคุณธรรม และรู้จักที่จะปฏิบัติต่อบุคคลนั้นๆ ว่าควรคบหรือไม่ จะใช้ จะตำหนิ ยกย่อง และแนะนำสั่งสอนอย่างไร จึงจะได้ผลดี^{๔๙}

สัปปริสธรรม ๗ คือ เป็นผู้รู้จักเหตุ รู้จักผล รู้จักตน รู้จักความพอดี รู้จักเวลา รู้จักสังคม และรู้จักเลือกคบคน องค์ประกอบทุกข้อล้วนทำให้ผู้สื่อสารเป็นสัตบุรุษที่เพียบพร้อมไปด้วยองค์คุณความรู้ เป็นพหูสูต ทำให้เกิดความศรัทธาว่าเชื่อถือและเกิดความเลื่อมใสต่อผู้สอนและหลักพุทธธรรม

๒.๑.๙.๔ ศาสนาพุทธให้ความสำคัญต่อหลักจริยธรรมอย่างยิ่ง โดยเฉพาะจริยธรรมของผู้สื่อสาร ซึ่งต้องเป็นแบบอย่างที่ดีแก่ผู้รับการสอน ข้อจริยธรรมที่ถือปฏิบัติสำหรับผู้เผยแผ่หรือผู้ทำการสื่อสารในพุทธศาสนาเทียบเคียงได้กับธรรมของสัตบุรุษ อันหมายถึงธรรมะที่คนดีพึงมี ได้แก่ สัทธิธรรม ๗ ประการ ในเสขปฏิบัติปาฐสูตร^{๕๐}

พระอานนได้ทรงกล่าวถึงสัทธิธรรมหรือธรรมของสัตบุรุษไว้ ๗ ประการ ดังนี้

๑) เป็นผู้มิศรัทธา คือเชื่อการตรัสรู้ของพระตถาคตว่าเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง เพียบพร้อมด้วยวิชาและจรณะ เป็นสารถิณีผู้ฝึกผู้ฝึกได้อย่างยอดเยี่ยม เป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เป็นพระพุทธเจ้า เป็นพระผู้มีพระภาค

๒) เป็นผู้มิหิริ คือมีความละเอียดต่อการประกอบบาปอกุศลธรรมทั้งกาย วาจา ใจ

^{๔๙} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๓๑/๒๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๓๐/๓๓๓.

^{๕๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๓/๒๖.

- ๓) เป็นผู้มิโอตตปปะ คือเกรงกลัวต่อการประกอบบาปกุศลธรรมทั้งกาย วาจาใจ
- ๔) เป็นพหูสูต เป็นผู้ได้ฟังมากซึ่งพระธรรมที่มีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง มีความงามในที่สุดอย่างบริบูรณ์ ครบถ้วน และจำได้เป็นอย่างดี
- ๕) เป็นผู้ปรารภความเพียร เพื่อละอกุศลธรรม เพื่อความถึงพร้อมแห่งกุศลธรรมมีความบากบั่นมั่นคงในกุศลธรรมทั้งหลาย
- ๖) เป็นผู้มีสติ คือประกอบด้วยสติและปัญญาที่ระลึกได้อย่างแม่นยำถึงสิ่งที่ทำและคำที่พูดไว้เมื่อนานมาแล้ว
- ๗). เป็นผู้มียปัญญา คือประกอบด้วยปัญญาที่เห็นความเกิดและความดับอันประเสริฐ ทำลายกิเลสให้ถึงความสิ้นสุดแห่งทุกข์โดยชอบ^{๕๑}

๒.๑.๑๐ จิตวิทยาในการสื่อสารแนวพุทธ

๒.๑.๑๐.๑ ทรงใช้หลักเหตุผลอธิบายหลักธรรมเพื่อจูงใจให้ผู้ฟังเกิดสัมมาทิฐิ ลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้ามี ๓ ลักษณะ ดังนี้

๑) ทรงสอนโดยการปฏิบัติ เป็นการเปลี่ยนคำสอนที่มีอยู่เดิมจากหน้ามือเป็นหลังมือ เช่น ศาสนาตั้งเดิมสอนให้ฆ่าสัตว์บูชายัญแก่เทพเจ้า แต่พระพุทธองค์ทรงสอนให้เมตตาการุณาต่อสัตว์ด้วยการไม่ทำร้าย หรือไม่ทำให้ทุกข์ทรมานเป็นการบูชายัญเทวดา ย่อมได้ผลบุญมากกว่าการทำร้ายสัตว์

๒) ทรงสอนโดยการปฏิรูป เป็นการสอนโดยแปลงคำสอนเดิมที่ไม่ดีให้ดีขึ้น หรือแปลงคำสอนเดิมที่มีความหมายอย่างหนึ่ง ให้เป็นอีกความหมายหนึ่งเพื่อให้ตรงกับหลักเหตุผล เช่น ศาสนาเดิมสอนให้อาบน้ำในแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้บริสุทธิ์จากบาป แต่พระพุทธองค์ทรงสอนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม อันเป็นการอาบที่ตัวไม่เปียกแต่ทำให้บริสุทธิ์สะอาดได้ดีกว่าน้ำศักดิ์สิทธิ์ หรือการสอนให้เปลี่ยนความเชื่อเดิมที่ว่า บุคคลผู้เกิดจากมารดาบิดาที่อยู่ในวาระพราหมณ์เป็นผู้ประเสริฐโดยกำเนิด พระพุทธเจ้าทรงสอนใหม่ว่า บุคคลจะประเสริฐเพราะการประพฤติดีหรือการกระทำดี ไม่ใช่เกิดจากชาติกำเนิด

๓) ทรงสอนโดยตั้งหลักทฤษฎีขึ้นใหม่ เป็นคำสอนตามหลักสัจธรรมที่ทรงค้นพบ เช่น หลักธรรมเรื่องอริยสัจ ๔ เป็นธรรมที่อธิบายให้เห็นเหตุและผล คือก่อนที่จะพ้นทุกข์ ต้องหาตัวทุกข์ว่าคืออะไร หาสาเหตุที่ทำให้เกิดทุกข์ เมื่อรู้สาเหตุก็หาวิธีการดับทุกข์ และวิธีการปฏิบัติให้พ้นทุกข์หลักอริยสัจนี้ พระองค์ได้ค้นพบและพิสูจน์มาแล้วว่าดับทุกข์ได้จริง จึงนำมาสั่งสอนเผยแผ่^{๕๒}

^{๕๑} ดูรายละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๕/๒๘-๓๐.

^{๕๒} สุชีพ ปุญญานุภาพ, *คุณลักษณะพิเศษแห่งพระพุทธศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา มกุฏ ราชกุมาร, ๒๕๓๓), หน้า ๑๓-๑๕.

พระพุทธองค์ทรงโน้มน้าวใจให้คล้อยตามความเชื่อใหม่หรือเปลี่ยนทัศนคติที่มีอยู่เดิมเป็นแนวคิดที่ทรงใช้เหตุผลมานำศรัทธา ต่างกับลัทธิเดิมในยุคพุทธกาลซึ่งใช้ศรัทธานำเหตุผล

๒.๑.๑๐.๒ พุทธลีลาการสอนหรือเทศนาวิธี ทรงใช้จิตวิทยาในการโน้มน้าวใจให้เกิดความสนใจและเร้าให้ผู้ฟังให้ปฏิบัติจนบรรลุธรรม ประกอบไปด้วย ๔ ลักษณะ คือ

๑) สันทสสนา คือ อธิบายให้เห็นชัดเจนแจ่มแจ้ง เหมือนจูงมือไปดูให้เห็นกับตา ทรงชี้แจงอย่างละเอียดนำไปฝึกปฏิบัติด้วยความเข้าใจ

๒) สมาทปนา คือ จูงใจให้เห็นจริง ชวนให้คล้อยตาม จนยอมรับและนำไปปฏิบัติ ทรงแนะนำให้เห็นคุณค่าของสิ่งที่ดี ให้นำสิ่งที่ดีไปประพฤติปฏิบัติ

๓) สมุตเตชนา คือ เร้าใจให้กลัวกลัว ปลุกใจให้กระตือรือร้นเกิดความอุตสาหะแข็งขัน มีความมั่นใจว่าจะปฏิบัติได้สำเร็จ กล่าวหาผู้ที่แสดงให้ผู้อื่นชม

๔) สัมปหังสนา ขโลมใจให้เข้มข้น ร่าเริง เบิกบาน มีความสุข ไม่เคร่งเครียด
สรุปพุทธลีลาการสอนเพื่อให้จำได้ง่าย คือ แจ่มแจ้ง จูงใจ หาญกล้า ร่าเริง^{๕๓}

๒.๑.๑๐.๓ พระพุทธเจ้าทรงใช้หลักจิตวิทยาในการวิเคราะห์บุคคลตามจริต ก่อนที่จะกำหนดพุทธวิธีที่เหมาะสมในการสอน ดังนี้

๑) รากจริต บุคคลที่มีพฤติกรรมรักสวรั้งาม ใช้การจูงใจด้วยเรื่องสวยงาม เพื่อให้เกิดความสนใจรับฟัง หรือสอนในสิ่งตรงกันข้ามคือน่าเกลียด เพื่อให้เกิดความสลดใจ จนพบสัจธรรม

๒) โทสจริต บุคคลที่มีพฤติกรรมใจร้อนหงุดหงิด ผู้สอนควรจูงใจด้วยกิริยา คำพูดนุ่มนวล ให้มีกิจกรรมขณะที่ฟังคำสอน

๓) โมหจริต บุคคลที่มีพฤติกรรมลุ่มหลง งมงาย ผู้สอนต้องมีบุคลิกภาพ น่าเชื่อถือน่าเลื่อมใส ชี้แจงให้เห็นจริง ยกตัวอย่างประกอบให้เห็นภาพ

๔) สัทธาจริต บุคคลที่มีพฤติกรรมมีจิตโน้มใจเลื่อมใสโดยง่าย ผู้สอนต้องสร้างศรัทธาให้เกิดขึ้นก่อน และสอนหลักการที่ถูกต้อง

๕) พุทธิจริต บุคคลที่มีพฤติกรรมใช้ความคิดพิจารณา ไตร่ตรอง สอนด้วยการให้ใช้ความคิดพิจารณา การมีประสบการณ์ตรงหรือทดลองด้วยตนเอง

๖) วิตกจริต บุคคลที่มีพฤติกรรมนึกคิดจับจด ฟุ้งซ่าน สมาธิสั้น ต้องหากิจกรรมที่มีระยะเวลาไม่นาน จึงจะจูงใจให้มีสมาธิในการฟัง^{๕๔}

การใช้หลักการจูงใจและวิธีการสอนให้เหมาะสมกับจริตของแต่ละบุคคล ย่อมทำให้การสอนประสบผลสำเร็จได้ง่ายได้ดีกว่าการสอนแบบมวลง เพราะสอนหลักธรรมได้ตรงใจผู้เรียน

^{๕๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), รู้หลักก่อนแล้วศึกษา และสอนให้ได้ดีผล, หน้า ๒๒๒.

^{๕๔} บรรยวัธล์ ผางคำ, ทิพย์ ชันแก้ว, “การวิเคราะห์ธรรมชาติผู้เรียนตามแนวพุทธ” ใน พุทธวิธีการสอน รวบรวมโดย รศ.จิรภัทร แก้วกู่, ผศ.ณรงค์ โวหารเสาวภาคย์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕), หน้า ๒๔-๒๗.

เหมือนทนายใจ ทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกซาบซึ้งต่อผู้สอน เกิดความสุขและสบายใจในขณะที่เรียน เพราะได้รับการสอนตรงกับจริตหรือความชอบของตน

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกอบด้วยพระบุคลิกลักษณะที่ก่อให้เกิดศรัทธาแก่มหาชน ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณในการสั่งสอนเหล่าเวไนยสัตว์ให้ก้าวพ้นจากบ่วงสังสารวัฏ ทรงมุ่งแสดงธรรมแก่เหล่าสรรพสัตว์ทั้งเทวดาและมนุษย์ ทุกเพศ ทุกวัย ทุกชนชั้นวรรณะ ทรงจำแนกบุคคลที่จะสอนธรรมตามจริตหรือปัญญาเพื่อจะทรงเลือกใช้สื่อหรือวิธีการสื่อสารอย่างเหมาะสม รวมไปถึงการสอนหลักธรรมที่เหมาะสมต่อสถานะและการดำเนินชีวิตของผู้สื่อสาร และมีลำดับอย่างเป็นขั้นเป็นตอน ทรงถ่ายทอดพุทธธรรมแก่พระอริยสงฆ์สาวกก่อนให้จาริกไปตามลำพัง เพื่อขยายขอบเขตการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เพื่อเปิดโอกาสให้เหล่าสรรพสัตว์ได้มีดวงตาเห็นธรรมมากที่สุด ทรงมีหลักจิตวิทยาคือแรงจูงใจหรือเร้าใจมาประกอบการสอนให้ผู้ฟังเกิดความสนใจในเรื่องที่จะสอน และสอนเฉพาะเรื่องที่เป็นจริงเพื่อประโยชน์สุขต่อบุคคลในสังคมและเพื่อดับเหตุแห่งทุกข์เท่านั้น

๒.๒ แนวคิดการเผยแผ่พุทธธรรมของพระธรรมโกศาจารย์

ท่านพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาส อินทปัญโญ) ผู้เปรียบเสมือนเสนาบดีแห่งกองทัพธรรมยืนยันว่าทุกคนสามารถเป็น “พุทธทาส” ได้ คือเป็นทาสรับใช้พระพุทธเจ้าในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ด้วยการปฏิบัติเป็นตัวอย่างให้ดู มีความสุขจากการปฏิบัติให้บุคคลอื่นเห็น จนนำไปปฏิบัติตาม^{๕๕} แนวคิดการเผยแผ่พุทธธรรมของท่านคือสอนให้รู้ว่สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้รับ คือความสามารถอยู่เหนือความทุกข์อันเป็นแก่นของพุทธศาสนา ด้วยการสอนให้เรียนรู้มรรควิธีและนำไปประพฤติปฏิบัติธรรมจนบรรลุธรรมได้ด้วยปัญญาของตนเอง มากกว่าสอนเรื่องพิธีรีตองซึ่งเป็นเพียงเปลือกที่หุ้มห่อแก่นพุทธธรรมไว้เท่านั้น ท่านให้ใช้ปัญญาไตร่ตรองพิจารณาตัดสินหลักธรรมเสียก่อนที่จะรับมาปฏิบัติ โดยหลักธรรมที่ใช้เป็นบรรทัดฐานในการตัดสินธรรม มี ๓ ประการ คือ กาลามสูตร โคตมสูตร และมหาปเทศสี่ นอกจากนี้ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการทำความเข้าใจธรรมะร่วมกัน ท่านยังให้ศึกษาภาษาคน-ภาษาธรรมให้เข้าใจก่อนเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาพุทธธรรมอย่างถูกต้อง ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๒.๒.๑ แนวคิดบุพพภาควิธีสู่พุทธธรรม

๒.๒.๑.๑ แนวคิดการวิพากษ์หลักธรรม ท่านพุทธทาสภิกขุให้ใช้กาลามสูตร เป็นหลักตัดสินเกี่ยวกับปัญหาความเชื่อตามแนวพุทธ ใช้โคตมสูตร เป็นหลักตัดสินปัญหาเกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติ และใช้มหาปเทศสี่ เป็นหลักตัดสินปัญหาเกี่ยวกับความกำกวมของสิ่งแปลกใหม่ในทางระเบียบปฏิบัติและความกำกวมของปัญหาที่เกิดขึ้น^{๕๖}

^{๕๕} พุทธทาสภิกขุ, *มรดกที่ขอลากไว้*, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์ดี จำกัด, มปป.), หน้า ๔.

^{๕๖} อินทวรรณา เขยขึ้นสกุล, *ท่านพุทธทาสกับอำนาจัตถุนิยม*, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๒), หน้า ๓๖.

๑). หลักกาลามสูตร ท่านพุทธทาสกล่าวว่าหลักกาลามสูตรเป็นเสรีภาพในพุทธศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงมอบให้พุทธบริษัทในการตัดสินใจจะรับเอาหลักธรรมข้อใดมาประพฤติปฏิบัติ^{๕๗} ท่านมอบหลักกาลามสูตรให้เป็นมรดกลำดับที่ ๓๕ เพราะเห็นว่าเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องรู้สามารถประยุกต์ใช้เป็นหลักในการคิดพิจารณาเกี่ยวกับปัญหาความเชื่อได้ทุกด้าน เป็นการป้องกันความวุ่นวายสับสนในยุคที่สังคมเต็มไปด้วยวัตถุและข่าวสารเช่นในปัจจุบัน เนื้อหาคำสอนที่พระพุทธองค์กล่าวแก่ชาวกาลาม และนำมาใช้วิพากษ์ปัญหาความเชื่อ คืออย่าปลงใจเชื่อและรับมาปฏิบัติ ด้วยเหตุเพียงสักแต่ว่า

- (๑) ฟังตาม ๆ กันมา
- (๒) ทำตามสืบ ๆ กันมา
- (๓) กำลังเล่าลืออยู่
- (๔) มีที่อ้างอิงในปิฎกหรือตำรา
- (๕) ถูกต้องตามหลักทางตรรก
- (๖) ถูกต้องตามหลักทางนैयाยะหรือคาคคเน
- (๗) ถูกต้องตามสามัญสำนึก
- (๘) ทนต่อการเพ่งด้วยทิวาญจของตน
- (๙) ผู้พูดอยู่ในฐานะควรเชื่อ
- (๑๐) สมณะผู้พูดเป็นครูของเรา^{๕๘}

หลักธรรมนี้เป็นการสอนให้เชื่อหรือมีศรัทธาอย่างมีเหตุและผล ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุได้ทดลองพิสูจน์ด้วยตนเองมาแล้ว หลักการพิจารณาด้วยการทดลองหรือไตร่ตรองด้วยเหตุผลก่อนเชื่อทำให้พุทธศาสนาแตกต่างจากศาสนาอื่นที่ให้อำนาจพิจารณาตัดสินคำสอนของศาสดาก่อนที่จะรับมาประพฤติปฏิบัติด้วยความเชื่อ ทำให้ศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่พิสูจน์ได้ด้วยเหตุผล เป็นที่ยอมรับต่อสังคมในยุคปัจจุบันที่นับถือศาสนาในฐานะที่เป็นวิทยาศาสตร์มากกว่าไสยศาสตร์

๒) หลักโคตมีสูตร เป็นหลักธรรมที่ใช้ตัดสินการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี ใจความสำคัญแห่งพระพุทธศาสนา มีดังนี้

- (๑) ถ้าธรรมหรือการปฏิบัติเหล่าใด ๑. เป็นไปเพื่อความกำหนดย้อมใจ ๒. เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ คือทำให้ลำบาก ๓. เป็นไปเพื่อสะสมกองกิเลส ๔. เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ คือไม่เป็นการมักน้อย ๕. เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษ ๖. เป็นไปเพื่อความคลุกคลี ๗. เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ๘. เป็นไปเพื่อความเลี้ยวยาก ฟังรู้ว่า ธรรมเหล่านั้น ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่ สัตถุศาสน์ คือคำสอนของพระศาสดา

^{๕๗} พุทธทาสภิกขุ, ฟาสาธระหว่าง ๘๐ ปี, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : หจก. การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๑), หน้า ๓๒.

^{๕๘} อด.ด.ก. (ไทย) ๒๐/๖๖/๒๕๗.

(๒) ถ้าเป็นไปตรงกันข้าม จึงจะเป็นธรรมเป็นวินัยเป็นสัตตสุตสาสน์ คือ ๑. เป็นไปเพื่อความคลายกำหนด ๒. เป็นไปเพื่อความไม่ประกอบทุกข์ ๓. เป็นไปเพื่อไม่สะสมกองกิเลส ๔. เป็นไปเพื่อความอยากน้อย ๕. เป็นไปเพื่อความสันโดษ ๖. เป็นไปเพื่อความไม่คลุกคลี ๗. เป็นไปเพื่อความพากเพียร ๘. เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย^{๕๙}

ยิ่งไปกว่านั้น ยังถือเป็นหลักธรรมวินัยหรือหลักคำสอนของพระพุทธองค์ที่ใช้ตัดสินจริยธรรมของพระสงฆ์และพุทธบริษัท ๔ คือ ต้องไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่สะสมวัตถุ ไม่เกียจคร้าน หากมีพฤติกรรมตรงกันข้ามกับที่กล่าวจะถือว่าไม่ใช่พระสงฆ์หรือพุทธบริษัท ๔

๓) หลักมहाปเทศสี่ เป็นหลักธรรมที่ใช้ตัดสินปัญหาหรือของแปลกใหม่ว่าควรรับหรือไม่ควรรับมาใช้ มีรายละเอียดดังนี้

(๑) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร

ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร

(๒) สิ่งใดไม่ได้ทรงห้ามไว้ว่าไม่ควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร

ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร

(๓) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ไม่ควร

ขัดกับสิ่งที่ควร สิ่งนั้นไม่ควร

(๔) สิ่งใดไม่ได้ทรงอนุญาตไว้ว่าควร แต่เข้ากันกับสิ่งที่ควร

ขัดกับสิ่งที่ไม่ควร สิ่งนั้นควร^{๖๐}

หลักธรรมนี้ให้ทดสอบกับพระวินัยหรือพระสูตรก่อน เมื่อมีความชัดเจนว่าเป็นสิ่งที่ตรงกับพระธรรมวินัยและสมควรจึงนำมาใช้ ธรรมบทนี้ท่านกล่าวไว้ว่าใช้เพื่อป้องกันความมกมาย

๒.๒.๑.๒ แนวคิดการสื่อสารด้วยภาษาคน-ภาษาธรรม

ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้บัญญัติคำว่า ภาษาคน-ภาษาธรรมขึ้นมาในโลก เพราะอุปสรรคสำคัญในสื่อสารคำสอนของพุทธศาสนาให้แก่พุทธบริษัทในยุคปัจจุบัน คือการที่ “ภาษาธรรม” หรือภาษาในพระไตรปิฎกมีความหมายต่างกับ “ภาษาคน” หรือภาษาที่มนุษย์ใช้กันในชีวิตประจำวัน ท่านพุทธทาสภิกขุบันทึกเกี่ยวกับภาษาคนภาษาธรรมไว้ว่า

ระบบการใช้ภาษาคน-ภาษาธรรม เป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีแน่นอน เพื่อใช้ในการศึกษาและสั่งสอนพุทธศาสนา เพราะธรรมะทั้งหมดมีที่ตรัสไว้ทั้งโดยภาษาธรรมของคนธรรมดา (ปุคคละธิฐฐาน) และภาษาธรรมของคนเห็นธรรมะแล้ว (ธรรมาธิฐฐาน) ดังนั้น จึงต้องสังเกตให้ดี ๆ ทั้งในการศึกษา การสั่งสอน การสนทนา มิฉะนั้นจะเกิดอาการเวียนหัว^{๖๑}

^{๕๙} อ.อ.ภ. (ไทย) ๒๓/๕๓/๓๓๙.

^{๖๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๑๘๗/๑๓๔-๑๓๖.

^{๖๑} พุทธทาสภิกขุ, ฟาสางระหว่าง ๘๐ ปี, (กรุงเทพมหานคร : รุ่งแสงการพิมพ์, ๒๕๒๙), หน้า ๘๙.

ดังตัวอย่างที่พระพุทธเจ้าตรัสด้วยภาษาคนว่า “ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน” แต่ตรัสโดยภาษาธรรมว่า “ตัวตนของตนนั้นไม่มี” ซึ่งขัดแย้งกัน หากรู้จักภาษาคน-ภาษาธรรมแล้ว จะไม่ขัดแย้งกันเลย^{๖๒} ซึ่งยังได้มอบไว้ในมรคที่ ๖๓ ว่า “ธรรมะเป็นสิ่งที่อธิบายยาก เพราะคำพูดของมนุษย์มีไม่พอ คือไม่มีคำสำหรับใช้กับสิ่งที่มนุษย์ยังไม่เคยรู้จักมาก่อน; ดังนั้น จึงต้องพยายามพูด และพยายามฟัง จนเข้าใจหรือรู้จัก โดยความหมายทั้งภาษาคนและภาษาธรรม พร้อมกันไป.”^{๖๓} ซึ่งการกำหนดใช้ภาษาคน-ภาษาธรรมของท่าน เกิดคุณค่าช่วยให้พัฒนาการในเรื่องการใช้ภาษาหนังสือด้วย ทำให้สามารถใช้ภาษาสื่อสารเข้าใจกันได้อย่างถูกต้องตรงกัน นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นว่าคนในยุคโบราณยกย่องความบริสุทธิ์ของศาสนา จึงมีภาษาที่สูงหรือลึกซึ้งกว่าภาษาโลก^{๖๔} ท่านพุทธทาสภิกขุมีแนวคิดแยกภาษาออกเป็น ๒ ประเภท คือ ภาษาคน สำหรับนำไปใช้ในชีวิตประจำวันทั่วไป และภาษาธรรม สำหรับนำไปใช้ศึกษาทางพระพุทธศาสนา ถ้าเข้าใจภาษาธรรมที่ลึกซึ้งแล้ว จะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาลัทธิธรรม สามารถนำไปประพฤติปฏิบัติให้เป็นประโยชน์ต่อการดับทุกข์ได้ ท่านได้อธิบายความหมายของภาษาธรรมในพระไตรปิฎกด้วยภาษาคนที่ลึกซึ้งแต่เป็นที่เข้าใจง่าย และศึกษาค้นคว้าคัมภีร์ทั่วไปของศาสนาพุทธนิกายต่าง ๆ รวมไปถึงศาสนาอื่น จนเข้าใจหลักการและเหตุผลของคำสอนในแต่ละศาสนา แล้วนำภาษาคนมาอธิบายภาษาธรรมให้เกิดความเข้าใจว่าทุกศาสนามีจุดหมายเดียวกันคือปฏิบัติเพื่อการรอดพ้นจากภัยและทุกข์ทั้งมวล ภาษาธรรมที่ท่านนำมาอธิบายประกอบคำสอน เช่น

๑) ศาสนา สำหรับภาษาคน หมายถึง สิ่งปลูกสร้างทางวัตถุ เช่น โบสถ์ วิหาร หรือ คำสั่งสอน แต่ภาษาธรรม หมายถึงตัวธรรมะที่เป็นที่พึ่งแก่มนุษย์ ช่วยให้ดับทุกข์ได้

๒) โลก สำหรับภาษาคน หมายถึง แผ่นดินที่มนุษย์อาศัยอยู่ แต่ในภาษาธรรม หมายถึง คุณสมบัติที่มีอยู่ประจำโลก อันได้แก่ ความทุกข์ ความเปลี่ยนแปลง ความไม่เที่ยง

๓) คน สำหรับภาษาคน หมายถึง สัตว์ที่มีรูปร่างเช่นคน ในภาษาธรรม หมายถึงคุณธรรมที่เหมาะสมกับความเป็นมนุษย์ คือ มีจิตใจสูง

๔)ชาติหรือความเกิด สำหรับภาษาคน หมายถึง การคลอดจากท้องแม่ครั้งเดียว แล้วอยู่ไปจนสิ้นชีวิต ตลอดชีวิตของมนุษย์คนหนึ่งมีความเกิดเพียงครั้งเดียว แต่สำหรับภาษาธรรม หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวฉันในจิตใจขึ้นมา วันหนึ่ง ๆ มีชาติได้หลายครั้ง เมื่อเกิดความรู้สึกตัวฉันขึ้นครั้งใด ก็มีความเกิดขึ้นแห่งอุปาทานขึ้นครั้งหนึ่ง

๕) ความตาย สำหรับภาษาคน หมายถึง ชีวิตหมดลมหายใจ ชีวิตมนุษย์คนหนึ่งจะตายเพียงครั้งเดียว แต่ความหมายของภาษาธรรม คือความสลายไปแห่งความรู้สึกว่าเป็นตัวฉัน

^{๖๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙.

^{๖๓} พุทธทาสภิกขุ, อสิติสังวัจจรายุศมานุสรณ์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : หจก.การพิมพ์พระนคร, ๒๕๓๑), หน้า ๑๒๐.

^{๖๔} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๓๓.

๖) สุนฺญตา สำหรับภาษาคน หมายถึง ความว่างเปล่า ไม่เป็นประโยชน์ แต่ภาษาธรรม สุนฺญตาหมายถึง มีทุกอย่าง ทั้งนามธรรม-รูปธรรม ยกเว้นความรู้สึกเป็นตัวฉัน-ของฉัน เป็นความว่างจากตัวตนและความรู้สึกยึดถือเป็นของตน

๗) นิพพาน สำหรับภาษาคน หมายถึง อมตะนครอันเป็นเมืองแก้วสารพัดนึก สำหรับภาษาธรรม หมายถึงความดับสิ้นไปแห่งกิเลสและความทุกข์มากน้อยตามสถานะ ความดับทุกข์สิ้นเชิงที่นี้และเดี๋ยวนี้ก็ได้^{๖๕}

แนวคิดเรื่องภาษาคน-ภาษาธรรม นับเป็นคุณูปการอันยิ่งใหญ่ของท่านพุทธทาสภิกขุในการเผยแผ่พุทธศาสนา ทำให้มนุษย์ในยุคปัจจุบันสามารถเข้าใจภาษาในคัมภีร์สมัยโบราณหรือพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้อง ซึ่งสรุปได้ว่าภาษาคนอาศัยวัตถุเป็นพื้นฐาน เป็นสิ่งที่มองเห็นได้ง่าย แต่ภาษาธรรมนั้นอาศัยนามธรรมเป็นพื้นฐาน

๒.๒.๒ แนวคิดหลักการเผยแผ่พุทธธรรม

แนวคิดการเผยแผ่พุทธศาสนาของท่านพุทธทาสปรากฏอยู่ใน “เค้าโครงการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสมัยปัจจุบัน”^{๖๖} ซึ่งเป็นข้อเสนอแนะต่อเจ้าหน้าที่ทางศาสนา คือ ทั้งพระและฆราวาส เมื่อปี ๒๕๑๙ ว่าควรมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยเหลือวิกฤตการณ์ของสังคมอย่างไร โดยท่านเขียนขึ้นจากข้อสังเกตในขณะทำงานเผยแผ่ศาสนาตลอดเวลาทำการอบรมสั่งสอนมากกว่า ๑๐ ปี ท่านพุทธทาสภิกขุได้เขียนไว้ว่าการเผยแผ่พระพุทธศาสนา คืองานยกสถานะทางวิญญาณของมนุษย์ให้สูงขึ้น เป็นหน้าที่โดยตรงของพุทธบริษัทซึ่งเป็นที่ต้องกระทำกันเป็นประจำ ไม่มีการว่างเว้น โดยให้เหมาะสมแก่ยุคสมัย และให้ยึดพุทธดำรัสของพระพุทธเจ้าเป็นคำขวัญแก่องค์การเผยแผ่พระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นสำนวนการแปลจากท่านพุทธทาส ดังนี้

ลูกเอ๋ย บัดนี้ พ่อก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของทิพย์และที่เป็นของมนุษย์ แม้ลูกทั้งหลายเล่า ก็พ้นจากบ่วงทั้งหลาย ทั้งที่เป็นของทิพย์และที่เป็นของมนุษย์ ลูกเอ๋ย ลูกทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเกิด เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่คนจำนวนมาก เพื่อเห็นแก่ความสุขของคนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์สัตว์โลก เพื่อความสุข เพื่อคุณประโยชน์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ลูกทั้งหลายอย่าไปทางเดียวกันถึง ๒ คนเลย ลูกเอ๋ย ลูกทั้งหลายจงแสดงธรรมให้ดังงามในเบื้องต้น ให้ดังงามในท่ามกลาง ให้ดังงามในเบื้องปลาย ลูกทั้งหลายจงประกาศแบบแห่งการครองชีวิตอันประเสริฐ (คือพรหมจรรย์) ให้มีทั้งหัวข้อ และมีทั้งความหมายให้ถูกต้อง บริบูรณ์สิ้นเชิงเกิด...

^{๖๕} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ภาษาคนภาษาธรรม, หน้า ๑๐-๓๒.

^{๖๖} พุทธทาสภิกขุ, ขุมนุมข้อคิดอิสระ, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทถาตา พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔๕.

แต่โลกในยุคปัจจุบัน ประชาชนมีวิถีชีวิตและการดำรงชีวิตแตกต่างจากในยุคพุทธกาล มากมาย การเผยแผ่ศาสนาด้วยการจาริกเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ต้องมีการเผยแผ่วิธีอื่น ๆ ด้วย สังคมปัจจุบันมีสิ่งยั่วยวนกิเลสทำให้เกิดตัณหา จนมนุษย์ขาดสติยับยั้งบังคับตัวเองไม่ให้ละเมิด ศีลธรรมไม่ได้ นอกจากนี้ ยังมีศาสนาอื่นใช้วิธีการบางอย่างที่ท่านไม่เห็นด้วยในการเผยแผ่ศาสนา ท่านหวังว่าจะนำพระพุทธศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นบนโลก โดยมีข้อสรุป เป็นวัตถุประสงค์ใหญ่ไว้ ๔ ประการ คือ (๑) ต้องมีการเผยแผ่พุทธศาสนาเป็นประจำ (๒) สร้างคำขวัญหรืออุดมคติกระตุ้นกำลังใจ (๓) มีโครงการที่ประกอบด้วยหลักวิชาถูกต้องตามกฎหมายชาติ เหมาะสมแก่สมัย พื้นที่ภูมิประเทศ และเหมาะสมตามเหตุการณ์ของโลก (๔) จัดตั้งคณะทำงานเพื่อเผยแผ่ โดยแสวงหาทุนและอบรมบุคคลากร^{๖๗}

ท่านยังได้กล่าวว่าการเผยแผ่ไม่ใช่แค่ให้รู้เพียงหลักปริยัติอย่างเดียว ยังต้องเผยแผ่ในด้าน ปฏิบัติและปฏิเวธด้วยจึงจะสมบูรณ์ คือเผยแผ่ให้ได้ยินได้ฟังทุกทาง ทำสิ่งที่ดีและทำยากให้เขาดู และการเป็นผู้มีความสุขให้เขาดู สิ่งทีกล่าวมาทั้งหมด ท่านได้กระทำอย่างเต็มกำลังความสามารถ โดยเห็นได้จากผลงานการเผยแผ่ธรรมของท่านที่ถูกเก็บรวบรวมไว้ที่หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ หรือสวนโมกข์กรุงเทพ ประวัติการทำงานและผลงานทางธรรมท่านได้มีผู้ทำการศึกษาวิจัยภูมิปัญญา และกลวิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของท่านไว้ว่า ในการเผยแผ่และชักจูงให้ประชาชนสนใจธรรมะ พบว่า ท่านได้ใช้คำสอนเรื่อง สุนฺญตา หรือความไม่ยึดมั่นถือมั่น เป็นหลักในการเผยแผ่ธรรมะ รูปแบบการ สอนเน้นความแปลกใหม่ ทันสมัยและไม่ซ้ำแบบใคร โดยมุ่งสำเร็จประโยชน์ในชาติปัจจุบัน สร้าง ทฤษฎี ๒ ภาษา มีการผลิตสื่อและอุปกรณ์การสอนมากมาย ใช้สื่อการสอนหลายรูปแบบ ทั้งงาน หนังสือ ภาพปริศนาธรรม เผยแผ่ธรรมะทั้งในสถานที่และนอกสถานที่ มีการประยุกต์หลักคำสอนให้ สอดคล้องกันเพื่อสร้างสันติภาพและความเข้าใจระหว่างศาสนา และยังก่อตั้งคณะธรรมทานและ เครือข่ายสหสายธรรมไว้สืบทอดพุทธศาสนา

๒.๒.๒.๑ แนวคิดการเผยแผ่หลักธรรม “สุญญตา”

สุญญตา หมายถึง ความรู้ที่รู้ว่า สิ่งทั้งหลายทั้งปวง ไม่ควรยึดมั่นถือมั่นว่าเป็นตัวเราหรือ ของเรา ท่านพุทธทาสยกย่องให้ “สุญญตา” เป็น “ธรรมกำมือเดียว” เป็นหลักธรรมที่ทำลายความเห็น แก่ตัว สุญญตายเป็นหัวใจ เป็นแก่นแท้ของพุทธศาสนา หากปฏิบัติเพื่อความไม่ยึดมั่นถือมั่นได้แล้ว จะ มีผลเป็นมรรค ผล นิพพาน อยู่ในภาวะที่อยู่เหนือความทุกข์ได้ ว่างในทางธรรม คือ จิตไม่ได้โน้มไป ยึดถืออะไร จะเป็นจิตที่ฉลาดมีปัญญาสูงสุด ไม่เป็นทาสของสิ่งใดๆ^{๖๘} และอ้างถึงพุทธดำรัสที่ว่า “เธอ จงเป็นผู้มีสติ มองเห็นโลกโดยความเป็นของว่างทุกเมื่อเกิด เมื่อท่านมองเห็นโลกโดยความเป็นของว่าง

^{๖๗} พุทธทาสภิกขุ, ชุมนุมข้อคิดอิสระ, หน้า ๒๔๘-๒๔๙.

^{๖๘} สัมพันธ์ ก้องสมุทร บรรณาธิการ, พุทธทาสวचना ภาคที่๑, (กรุงเทพมหานคร : ชมรมดอกโมกข์ ๓๕, ๒๕๓๙), หน้า ๗๘.

อยู่อย่างนี้ มัจจุราชจะมองไม่เห็นท่าน”^{๖๙} เรื่องที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวอย่างลึกซึ้งและอยู่เหนือโลก หรือโลกุตระธรรมนั้นจึงเกี่ยวเนื่องด้วยสิ่งที่เรียกว่า “สุญญตา”^{๗๐} หรือ “จิตว่าง” ดังที่ปรากฏอยู่ใน จุฬัตถมหายานสูตรว่าเป็นธรรมปฏิบัติที่สามารถทำให้อยู่เหนือความทุกข์ได้

ภิกษุในธรรมวินัยนี้ได้สดับว่า ‘ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น’ ถ้าเช่นนั้นภิกษุได้สดับแล้วอย่างนี้ ว่า ‘ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่น’ ภิกษุนั้นย่อมรู้อย่างยิ่งธรรมทั้งปวง ครั้นรู้อย่างยิ่งธรรมทั้งปวงแล้ว ย่อมกำหนดรู้ธรรมทั้งปวง ครั้นกำหนดรู้ธรรมทั้งปวงแล้ว เธอได้สละเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ก็ตาม ทุกข์ก็ตาม มิใช่ทุกข์มิใช่สุขก็ตาม เธอพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความ คลายกำหนด พิจารณาเห็นความดับและพิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายนั้นอยู่ เมื่อพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง พิจารณาเห็นความคลายกำหนด พิจารณาเห็นความดับ และ พิจารณาเห็นความสลัดทิ้งในเวทนาทั้งหลายนั้นอยู่ ย่อมไม่ยึดมั่นอะไร ๆ ในโลก เมื่อไม่ยึด มั่นย่อมไม่สะดุ้งหวาดหวั่น เมื่อไม่สะดุ้งหวาดหวั่น ย่อมดับกิเลสให้สงบได้เฉพาะตน และรู้ชัด ว่า ‘ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความ เป็น อย่างนี้อีกต่อไป’ จอมเทพ กล่าวโดยย่อ ด้วยข้อปฏิบัติเพียงเท่านี้ ภิกษุจึงเชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้น ด้วยธรรมเป็นที่สิ้นตัณหา มีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติ พรหมจรรย์ถึงที่สุด มีที่สุดอันสูงสุด เป็นผู้ประเสริฐกว่าเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย^{๗๑}

จิตว่างหรือความว่าง ในโลกนี้มี ๒ แบบ คือ ว่างอย่างมิจฉาทิฏฐิ เรียกว่า “นัตถิกิฏฐิ” สอนว่าไม่มีตัวตน ฉะนั้นการฆ่ากันเท่ากับการเอาเมล็ดข้าวแรกเข้าไปในอณู การฆ่าบูชาโยธไม่บาปเช่นนี้ มีไว้ใช้อย่างอันธพาล เพื่อโกงกินเพื่อเบียดเบียนผู้อื่น ต่างกับความว่างอย่างมีปัญญาใน พุทธศาสนา จะไม่ยึดมั่นถือมั่นในกิเลส รู้เท่าทันจิต ทำให้อยู่เหนือความทุกข์ได้

๑) จิตว่างในพุทธศาสนามีปัญญา

ความว่างในพุทธศาสนา หมายถึง ว่างโดยจิตใจไม่มีความรู้สึกความเป็นตัวเรา-ของเรา อัน เกิดมาจากการมีปัญญา ความว่างในทางธรรมะทั่วไป มี ๓ ชั้น คือ

(๑) ความว่างตามสบาย ว่างตามธรรมชาติ เช่น ไปนั่งเล่นริมทะเลแล้ว นิ่งสบาย ๆ หรือวงนอน ว่างแบบนี้ได้ประโยชน์ทำให้มีเวลาพักผ่อน ได้ความสบายใจ

(๒) ความว่างโดยกระทำสมาธิอย่างถูกวิธี จิตหยุดสงบในอารมณ์บริสุทธิ์ สะอาด ไม่มีตัวกู แต่ยังไม่ใช่นั่นเนื้อแท้ของความว่างในทางพุทธศาสนา

^{๖๙} พุทธทาสภิกขุ, ทำอย่างไรจึงว่างและอยู่เหนือโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา), หน้า ๖.

^{๗๐} พุทธทาสภิกขุ, สุญญตา หัวใจของพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร), หน้า ๘.

^{๗๑} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๙๕/๔๒๖-๔๒๗.

(๓) ความว่างโดยปราศจากความรู้สึกว่าตัวเรา เพราะมีปัญหาพิจารณาพบว่าโลกเป็นของว่าง แม้โลกจะประกอบไปด้วยรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะ แต่ทั้งหมดนี้ล้วนเป็นของว่าง ไม่เป็นของใคร เพราะเป็นธรรมชาติ ทุกสิ่งในโลกเป็นของว่างไม่ควรยึดถือว่าเป็นตัวเรา^{๗๒}

สัญญาตาหรือความว่างในพุทธศาสนาไม่ใช่ว่างแบบไม่ให้ถือเอาเป็นสรณะ เพียงแต่ไม่ให้เกิดการยึดมั่นนั้นมาจากอุปาทาน คือสืบเนื่องมาจากอวิชาหรือความโง่เขลาอย่างไร้ปัญญาเท่านั้น การที่พุทธบริษัทยึดมั่นในพระพุทธรูป พระสงฆ์ พระธรรมเป็นสรณะหรือยึดมั่นในหลักธรรมเป็นสรณะ เป็นการยึดมั่นมาจากปัญญา หวังจะได้ศึกษาเรียนรู้หลักประพฤติปฏิบัติเพื่อดับทุกข์ได้ เรียกว่าเป็น “สรณคณ”^{๗๓} แตกต่างจากการยึดเอาพระพุทธรูป เครื่องรางของขลังมาเป็นพระพุทธรูป พระสงฆ์เป็นสรณะ การยึดมั่นแบบอวิชา ไม่ใช่จิตว่างในทางพุทธศาสนา เพราะจิตว่างในทางพุทธศาสนาต้องมาจากปัญญาเท่านั้น

ความว่างทางพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่จำเป็นและมีประโยชน์ เพราะกำจัดกิเลสได้ทันทั่วทั้งที่เกิดความสบายใจ มีจิตผ่องใส อันเนื่องจากไม่มีอุปาทานยึดมั่นในความเป็นตัวตน แต่ถ้ายึดมั่นเมื่อใด ก็เห็นแก่ตัวเมื่อนั้น การเห็นแก่ตัวทำให้ทำความชั่ว ทำให้เกิดความทุกข์ โดยเฉพาะฆราวาสที่มีสิ่งแวดล้อมหล่อหลอมให้จิตยึดมั่นถือมั่นได้ง่าย ทารกพอลอดจากท้องแม่ เมื่อตาเห็นรูป หูได้ยินเสียง จมูกได้กลิ่น จะยึดมั่นในรูป เสียง กลิ่น เกิดความพอใจ ไม่พอใจเป็นสุขเวทนา ทุกขเวทนา ตามมาด้วยความอยากคือตัณหา ต่อมาด้วยอุปาทาน เป็นความยึดมั่นถือมั่น เริ่มเกิด “ตัวกู เป็นของกู” ขึ้นมา ทั้งหมดเกิดจากการขาดสติสัมปชัญญะ มีอวิชาเป็นจุดเริ่มต้น เกี่ยวเนื่องเป็นลูกโซ่ต่อกันไป กลายเป็นความทุกข์ไม่มีที่สิ้นสุด

๒). แนวทางการมองโลกเป็นของว่าง

โลกคือธรรมชาติทั้งหมด ธรรมชาติหรือธรรม มีความหมายในภาษาธรรม ๔ ประการ คือ ตัวธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ที่มนุษย์ต้องกระทำต่อธรรมชาติ และผลที่ได้รับจากการกระทำต่อธรรมชาติ คำอธิบายของท่านพุทธทาสสรุปความได้ ดังนี้

(๑) ตัวธรรมชาติคือทุกสิ่งทุกอย่างของโลกนี้ มีรูปและนาม รูปหมายถึงวัตถุ สิ่งที่ได้รู้ได้ด้วยตา จมูก ลิ้น กาย ส่วนนามคือจิตใจ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิด ตัวจิตที่คิดนึก โลกนี้ประกอบกันขึ้นด้วยรูปและนาม คือ วัตถุภายนอก คือร่างกายและจิตใจของมนุษย์

(๒) กฎของธรรมชาติเป็นสิ่งที่มิได้อยู่คู่โลก มีมาก่อนพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ทรงค้นพบและนำมาเปิดเผย ให้รู้สัจจะว่า โลกนี้ล้วนมีคุณสมบัติเป็นไตรลักษณ์ คือเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือสิ่งทั้งหลายทั้งปวงบนโลกนี้เป็นไปตามเหตุปัจจัยตามกฎธรรมชาติ บังคับไม่ได้โดยบุคคล สิ่งหลายนี้มีการปรุงแต่งเรื่อยไปโดยไม่มีหยุด เช่น กินอาหารเข้าไป ร่างกายจะปรุง

^{๗๒} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ภาษาคนภาษาธรรม, หน้า ๓๔๐-๓๔๒.

^{๗๓} ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖๙-๒๗๑.

แต่ง เนื้อหนังร่างกายมีความเปลี่ยนแปลงไปตามเวลา เกิดความทุกข์จากร่างกาย จิตเกิดอุปาทานปรุงแต่งให้กลัวความแก่ ความเจ็บ ความตาย หรือเมื่อเห็นสิ่งที่ชอบใจ จิตย่อมปรุงแต่งอยากยึดเป็นของตัว เกิดเป็นความทุกข์จากความอยากได้ เกิดความเห็นแก่ตัว ปรุงแต่งจิตให้เกิดเป็นตัวกู-ของกูขึ้นมา

(๓) หน้าที่ที่มนุษย์ต้องกระทำต่อธรรมชาติ การที่มีการปรุงแต่งเปลี่ยนแปลงไปตามเหตุปัจจัยอย่างต่อเนื่อง มนุษย์จึงต้องแสวงหาวัตถุเพื่อสนองความต้องการที่เกิดจากการปรุงแต่งไม่มีที่สิ้นสุด เกิดการแสวงหาอาหาร ต้องบริหารกายรักษาไม่ให้ป่วย ต้องสืบพันธุ์เพื่อดำรงความเป็นเผ่าพันธุ์ของตน จิตมนุษย์วนเวียนไปในการทำหน้าที่ตามกฎธรรมชาติ ทำให้เกิดความทุกข์ มนุษย์ผู้มีปัญญาจึงแสวงหาความจริงและพยายามค้นหาวิธีปฏิบัติเพื่อเอาตัวรอดไปจากความทุกข์ของโลก พระพุทธองค์ทรงค้นพบวิธีทำจิตให้เกิดปัญญาเห็นโลกนี้เป็นของว่าง ทรงสอนให้มนุษย์ทำหน้าที่เอาตัวรอดจากทุกข์

(๔) ผลที่ได้รับจากการทำหน้าที่ จะเป็นไปตามธรรมชาติ คือเป็นไปตามเหตุปัจจัย เช่น เมื่อทำงานก็จะได้รับผลเป็นเงินทอง เกียรติยศ ชื่อเสียง ซึ่งจิตมีอุปาทานยึดถือตัวตนจะมีความพอใจ ไม่พอใจ เกิดความทุกข์ ความสุข มากน้อยไปตามกิเลสตัณหาของตน ส่วนมนุษย์ที่ทำหน้าที่ปฏิบัติทางธรรมถึงขั้นสูงสุด จะได้รับผลจากการทำหน้าที่เป็น มรรค ผล นิพพาน^{๗๔}

ท่านพุทธทาสสอนให้เข้าใจโลกอันประกอบด้วยธรรม ๔ ประการนี้ ให้ทำหน้าที่ด้วยการมองดูและระลึกถึงสิ่งทั้งหลายทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น ทุกสิ่งในโลกมีการปรุงแต่งไหลเรื่อยไปตามเหตุปัจจัย ตามกฎของธรรมชาติ บังคับให้หยุดนิ่งไม่ได้ มีการเปลี่ยนแปลงไปตลอดเวลา ทั้งรูปและนามไม่ว่าสิ่งมีชีวิตที่เป็นคนหรือสัตว์ สิ่งไม่มีชีวิตที่เป็นก้อนหิน ดิน น้ำ ล้วนมีการเปลี่ยนแปลงเป็นทุกข์ และไม่มีตัวตนทั้งสิ้น ไม่สามารถที่จะบังคับให้เป็นไปตามความปรารถนาของเราหรือของใครได้ แม้แต่พระพุทธองค์ก็ทรงบังคับไม่ได้ เมื่อมองเห็นความจริงเช่นนี้แล้ว จึงเห็นโลกเป็นของว่าง คือว่างจากความเป็นตัวตน และว่างจากอุปาทานปรุงแต่ง

๓). ข้อปฏิบัติเพื่อการละมั่นถือมั่น ท่านพุทธทาสได้อธิบายเป็นลำดับไว้ ดังนี้

(๑). ให้มีปัญญามาก่อน ใช้ปัญญาพิจารณาว่าโลกเป็นของว่าง ใช้ปัญญาศึกษาเป็นประจำ ปฏิบัติเรื่องทานและศีล กำจัดความยึดมั่น ความตระหนี่เพื่อขุดเกลากิเลสให้เบาบางหรือหมดไป

(๒). การปฏิบัติ คือ ทำสติสัมปชัญญะ หรือสมาธิให้เกิดขึ้น เมื่อมีอารมณ์มากระทบ ให้ใช้สติระลึกถึงความจริงที่ถูกต้อง เป็นการนำปัญญามาเป็นสติระลึกว่า โลกเป็นของว่าง ไม่ควรยึดมั่นให้เกิดเป็นอุปาทาน ใช้สติมาป้องกันเวทนาที่เกิดจากผัสสะทางอายตนะทั้ง ๖ คือ กระทบ

^{๗๔} ดูรายละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ทำอย่างไรจึงว่างและอยู่เหนือโลก, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, มปป.), หน้า ๗-๙.

ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่อาจเผลอเกิดอุปาทานยึดเอาไว้นั้นเกิดความทุกข์ หมั่นนำปัญญามาพิจารณาศึกษาให้เกิดความรู้เข้าใจ วิธีที่จะปฏิบัติ คือ

๑. การใช้วิธีอัสสาทะ อาทีนวะ และนิสสรณะ ให้การพิจารณาว่าแต่ละสิ่งเป็นอะไร พระพุทธเจ้าแนะนำให้สังเกตอย่างน้อย ๓ อย่างว่า

(ก). อัสสาทะ หมายถึง สิ่งนี้มีความเสนห์ยั่ววนอย่างไร

(ข). อาทีนวะ หมายถึง สิ่งนี้มีโทษและพิษสงอย่างไร

(ค). นิสสรณะ หมายถึง สิ่งนี้จะมีอุบายวิธีเอาชนะได้อย่างไร

ท่านให้เปรียบเทียบมนุษย์เหมือนปลาที่เห็นเหยื่อถูกเกี่ยวเบ็ดอยู่ ให้พิจารณาว่าเหยื่อนี้มีอัสสาทะคือ มีรสอร่อย แต่มีพิษสงหรืออาทีนวะคือมีเบ็ดร้ายอยู่ข้างใน วิธีเอาชนะหรือนิสสรณะคืออย่าไปกินเหยื่อ เมื่อปลาไม่กินเหยื่อ มันก็ไม่ตายด้วยการติดเบ็ด ด้วยวิธีเดียวกันในการรับอารมณ์ทั้ง ๖ ต้องรู้ว่า เสน่ห์ความยั่ววนคือ ความพอใจ สุขใจ ติดใจ มีพิษร้ายอยู่เบื้องหลังคือกิเลส อุปาทานความทุกข์ การเอาชนะ คือ การใช้สติปัญญารับรู้ด้วยจิตว่าง

๒. การใช้มรรคมืองค์ ๘ หรือศีล สมาธิ ปัญญาเป็นสมังคี ท่านพุทธทาสสอนว่า ให้ใช้ปัญญามาพิจารณาว่าโลกนี้เป็นของว่าง ใช้สติที่เป็นสมาธิรับอารมณ์ที่มากกระทบจิต มีศีลคอยสำรวมระวังตลอดเวลา การกำหนดลมหายใจและบังคับลมหายใจเป็นศีล กำหนดอยู่ได้เป็นสมาธิ รู้ลักษณะเช่นลมหายใจว่าเป็นสิ่งไม่เที่ยงเป็นปัญญา มีศีล สมาธิ ปัญญาเต็มเปี่ยมอยู่ทุกลมหายใจคือถึงพร้อมด้วยองค์สาม่าเสมอครบถ้วนเช่นนี้ เรียกว่า “สมังคี” เป็นการถึงพร้อมกันทั้งศีล สมาธิ ปัญญา จึงจะสำเร็จประโยชน์ และต้องปฏิบัติสาม่าเสมอจนชินเป็นนิสัย จนสามารถมีสติได้โดยไร้สำนึกและกายได้สำนึก

๓. การหมั่นเจริญสติจนเป็นความเคยชิน จนถึงขั้นไม่ต้องมีเจตนาในการควบคุมตั้งใจปฏิบัติ เกิดเป็นโลกุตตระ คือเกิดสติหลุดขึ้นมาเองด้วยความเคยชิน การมีสติเช่นนี้เป็นการทำวิปัสสนา ซึ่งทำได้ทุกที่ที่ตื่นนอน ทุกสถานที่ทั้งที่บ้านและที่ทำงาน

(๓) มีหิริ โอตตัปปะ นอกจากมีปัญญามองทุกสิ่งด้วยจิตว่าง คลายความยึดมั่นถือมั่นได้จนเห็นสังขาร พุทธบริษัทยังต้องมีความละเอียดอย่างยิ่งเมื่อจิตเกิดกิเลส เกิดตัวกู ของกู เกิดความทุกข์ขึ้นมา ต้องละอาย ต้องรู้จักเข็ดหลาบ หวั่นกลัวที่จะเกิดตัวตนในจิตของตนขึ้นอีก ซึ่งเป็นนิพพิทาในเบื้องต้น การทำสติปัญญานี้ไม่ง่าย เป็นสิ่งที่ไม่เหลือวิสัยในการปฏิบัติ^{๗๕}

ท่านพุทธทาสภิกขุใช้คำว่า “จิตว่าง” “ความว่าง” ในความหมายเดียวกับคำว่า “สุญญตา” หลักธรรมที่เกี่ยวข้องกับสุญญตา ที่ชี้ให้เห็นความจริงของธรรมชาติคือหลักธรรมเรื่องไตรลักษณ์ หมายถึง โลกนี้ไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่มีตัวตน ไม่มีสิ่งใดที่ควรยึดมั่นเป็นของตน เมื่อจิตว่างจากความเป็นตัวตน เมื่อไม่ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งทั้งหลาย จะเป็นประโยชน์ถึงซึ่งนิพพานได้ ข้อปฏิบัติเพื่อคลาย

^{๗๕} คุรยละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ภาษาคนภาษาธรรม, หน้า ๖๘-๘๖.

ความยึดมั่นถือมั่นเริ่มต้นด้วยปัญญา และใช้สติสัมปชัญญะมาเป็นสติในการรับรู้อารมณ์ที่เข้ามากระทบตลอดเวลาจนเกิดความเคยชิน และให้รู้จักละอายเกรงกลัวทุกครั้งทีที่ประมาทลืมหืมตัวจนเกิดรับรู้อารมณ์ เป็นธรรมชั้นสูงสุดที่ทำให้จิตว่าง ทำให้มนุษย์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตที่ควรจะได้ คือ สุทธิ ปัญญา สันติ หรือสว่าง สะอาด สงบ “สุญญตา” สรุปลได้ด้วยประโยคเดียวที่ว่า “สิ่งทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น”

๒.๒.๒.๒ แนวคิดวิธีการอุทิศตนเผยแผ่พุทธธรรมในระดับปัจเจกบุคคล

พุทธศาสนาจะดำรงอยู่ได้เพราะมนุษย์แสวงหาธรรมะเป็นที่พึ่งในการดับทุกข์ ร่วมมือกันใช้ศาสนาเพื่อสร้างสันติภาพแก่สังคม แทนการแสวงหาเงินและอำนาจเพื่อให้ได้มาซึ่งวัตถุ จนเกิดเป็นความเห็นแก่ตัวและเบียดเบียนซึ่งกันและกันเอง จึงต้องมีธรรมะมาแก้กุลโลก^{๗๖} พุทธบริษัทมีหน้าที่อุทิศชีวิตเพื่อประโยชน์แก่การสืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งเลือกใช้ได้หลายวิธี และหลายระดับ ดังนี้

๑) อันดับหนึ่ง ด้วยการพยายามให้ตนเองได้รู้ และเผยแผ่ไปเท่าที่ตนเองรู้ พยายามให้ตัวเองเข้าถึงด้วยความรู้อย่างถูกต้อง อย่างแท้จริงก่อน ให้แจ่มแจ้ง ให้ทำได้ แล้วเผยแผ่ออกไปตามที่ตนทำได้ ข้อแรกให้เป็นหลักไว้ว่า พยายามให้รู้ด้วยตนเองก่อน แล้วทำให้ผู้อื่นรู้ตามที่เรารู้

๒) อันดับสอง พยายามประพฤติปฏิบัติให้เป็นตัวอย่างที่ถูกต้อง ไม่ให้มีที่ผิดพลาด ปฏิบัติให้ดีที่สุด ซึ่งจะเป็นตัวอย่างอยู่ในตัวเอง ให้เป็นรูปที่แสดงอย่างดีและถูกต้องที่สุด คนที่เห็นจะเอาเป็นแบบอย่าง ทำให้ดีที่สุดที่จะทำได้ ไม่ต้องพูดหรืออธิบาย ผู้ที่เห็นจะเลื่อมใส แล้วจะทำตามกันเอง

๓) อันดับที่สาม หากเป็นคนมีสติปัญญาน้อย ไม่คิดอะไรมาก ตั้งหน้าตั้งตาประพฤติเพื่อความหลุด ความรอด ความพ้นของตัวเอง ด้วยบริสุทธิ์ใจของความรอดจากความทุกข์เป็นเบื้องหน้า คือเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนา ว่ายังมีผู้ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบอยู่ พระศาสนายังมีอยู่

๔). อันดับที่สูง สืบอายุพระพุทธศาสนาในทางปริยัติล้วนๆ ด้วยการศึกษาศาสนธรรม แต่ต้องระมัดระวังว่า อย่าให้สิ่งที่พูดหรือสอนไปนั้นผิด ทำให้ดีที่สุด ไม่เห็นแก่ลาภสักการะ ไม่ต้องการความดี ต้องการจะสืบอายุพระพุทธศาสนา ในส่วนปริยัตินี้ ทำด้วยความเสียสละไปจนตาย จนดับสังขารไป สืบอายุพระพุทธศาสนามั่น ด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ เสียสละอย่างสูงสุด

๕). อันดับสุดท้าย สืบอายุพระพุทธศาสนาด้วยความเจริญในทางวัตถุก็ได้ พระภิกษุที่บวชอยู่เพียงรักษาวัด เพื่อไม่ให้วัดร้าง เพราะอย่างน้อยวัดก็ยังไม่ว่าง ยังพอมีโบสถ์ วิหาร มีปัจจัยสี่ที่จะเลี้ยงดูกันไปได้ สืบพระพุทธศาสนาในรูปแบบของวัตถุนี้เอาไว้ บางท่านขยันที่จะบำรุงรักษาโบสถ์ วิหาร พระเจดีย์ วัดวาให้อยู่ในสภาพที่นาดู บางทีก็มุ่งหมายว่าคนที่เขาทำหน้าที่ศึกษาและปฏิบัตินั้น จะได้รับประโยชน์ บางคนรับภาระ หน้าที่เกี่ยวกับวัตถุ หรือทางธุรการ เพื่อให้วัดอยู่ได้มีกิน

^{๗๖} พุทธศาสนิกชน, ธรรมะกับวัตถุ, (กรุงเทพมหานคร : หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, มปป.), หน้า ๒๘

มีใช้ แล้วพระเณรอีกพวกหนึ่งก็สามารถศึกษาเล่าเรียน อีกพวกหนึ่งก็จะสามารถประพาศสมณะ วิปัสสนาพระกรรมฐานต่อไป^{๗๗}

พุทธบริษัทสามารถช่วยกันสืบอายุพระพุทธศาสนาหลายวิธี คือการเผยแผ่ด้วยการศึกษา พุทธศาสนาให้รู้จักด้วยตนเอง ปฏิบัติเป็นตัวอย่าง เรียนรู้หลักปรีชาปฏิบัติ ส่งเสริมพระสงฆ์ให้ประพาศปฏิบัติธรรม รวมถึงการร่วมมือกันทำนุบำรุงวัดวาอาราม ศาสนวัตถุตามกำลังศรัทธา เพื่อให้มีศาสนา พุทธดำรงอยู่และทำหน้าที่เกื้อกูลสังคมต่อไป

๒.๒.๒.๓ แนวคิดการเผยแผ่พุทธธรรมผ่านสื่อการสอน

ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้นำในการใช้สื่อสอนธรรม สื่อการสอนธรรมจะประยุกต์ไปตาม วาระโอกาส บุคคล เวลา และสถานที่ ท่านมุ่งเรื่องการเขียนหนังสือในระยะแรก มีการผลิต หนังสือพิมพ์พุทธศาสนาซึ่งเป็นสื่อสิ่งพิมพ์ในครั้งแรก เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับการโฆษณา ประชาสัมพันธ์แถลงกิจกรรมของคณะธรรมทานกับสวนโมกข์ และเผยแพร่ธรรมะเป็นบุญกุศล มีผลงานเขียนหนังสือเรื่องตามรอยอรหันต์ คู่มือมนุษย์ แก่นพุทธศาสน์ ซึ่งได้รับรางวัลหนังสือดีจาก องค์การยูเนสโก (UNESCO) ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๘ ผลงานแปลหนังสือชุดจากพระโอษฐ์ หนังสือชุด เป็นต้น^{๗๘} ท่านยังได้ปฏิรูปการเทศน์เป็นรูปแบบใหม่ ให้เป็นการบรรยายเรื่องที่ทันสมัย ใช้ สำนวนสมัยใหม่ ไม่ใช่สำนวนชาดก^{๗๙} การสร้างสวนโมกขพลารามท่ามกลางป่าเขา ต้นไม้ ลำธาร ใกล้ชิดกับธรรมชาติ “เป็นวัดกรรมทางศาสนาที่ต้องการให้เป็นแบบอย่างของวัดแท้ที่หลุดพ้นจากรูปแบบและเนื้อปกของวัดที่สร้างกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา หลุดพ้นจากอิทธิพลของลัทธิลัทธิสมัย สุโขทัย กลับไปหาอารามที่เรียบง่ายในสมัยพุทธกาล”^{๘๐} แต่เดิมท่านมีความตั้งใจให้มีเพียง “กระต๊อบ” เป็นที่ปฏิบัติธรรมเท่านั้น แต่ที่มีการสร้างถาวรวัตถุ ศาสนาวัตถุตามมาในภายหลัง เกิดจากความจำเป็นที่ต้องมีสถานที่เพื่อต้อนรับแขกผู้มาเยือนเป็นจำนวนมากในคราวเดียวอย่างเช่น นักเรียน นักศึกษา สิ่งปลูกสร้างทั้งหลาย นอกจากเพื่อประโยชน์ในการใช้สอยแล้ว ก็มุ่งเพื่อประโยชน์ ในการเผยแผ่พุทธธรรมเท่านั้น เช่น ศาลาโรงมหรสพทางวิทยุญาณหรือโรงหนัง ซึ่งท่านกล่าวว่าได้ผลดี มากในการเผยแผ่ประจำวัน ส่วนกิจกรรมที่จัดขึ้นอย่างเช่น “วันอาบเหงื่อต่างน้ำ” ที่ทุกคนทำหน้าที่ ร่วมกันออกแรงทำงานก่อสร้างสิ่งปลูกสร้างในสวนโมกข์ในระยะแรก โดยไม่ได้รับผลตอบแทนแม้แต่

^{๗๗} คุรยละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, โลกมีสันติได้, (กรุงเทพมหานคร : หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, มปป.), หน้า ๑๔๖

^{๗๘} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ๘ เรืองนำรู้ สวนโมกข์กรุงเทพ, (กรุงเทพมหานคร : หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๑-๑๒.

^{๗๙} พระประชา ปสนนธมโม, เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, มปป.), หน้า ๑๔๐.

^{๘๐} สันติสุข โสภณศิริ และมูลนิธิเสถียรโกเศศ-นาคะประทีป, “พุทธทาสจักอยู่ไปไม่มีตาย ปรากฏการณ์ พุทธทาสและความหมาย”, สยามรัฐ สัปดาห์วิจารณ์, (๖-๑๒ มิถุนายน ๒๕๓๖), หน้า ๓๖, อ้างในสัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน ผู้รวบรวม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๙.

คำขอบคุณ เพื่อสอนให้เสียสละและลดละความเห็นแก่ตัว^{๘๑} กิจกรรมนี้มาจากความตั้งใจที่ทุกคนสามารถปฏิบัติธรรมได้ทุกที่ทุกเวลาประการหนึ่ง และลดละความเห็นแก่ตัว ไม่มี”ตัวกู-ของกู” อีกประการหนึ่ง

ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวถึงเจตนารมย์เริ่มแรกในการก่อตั้งสวนโมกขพลารามไว้ ๓ ประการ คือ เพื่อการค้นคว้าพระไตรปิฎก การตามรอยพระอรหันต์ และการเผยแผ่ความรู้ชั้นลึกแก่ มนุษย์ ได้แก่ เรื่องอนัตตา สุนฺณตา และอิทัปปัจจยตา กระบวนการก้าวนำและสืบทอดธรรมะของท่านจึงเริ่มต้นจาก การสร้างสวนโมกข์ ไซยา เป็นห้องทดลองจิตตามธรรมชาติ เพื่อที่จะรู้พื้น พระศาสนา ศึกษาบาลีให้ถูกต้องตามสภาพเดิม เป็นการทำตามเจตนารมย์ที่จะค้นคว้าพระไตรปิฎก และฝึกตามรอยพระอรหันต์ ท่านได้ร่วมมือกับกัลยาณมิตรก่อตั้งคณะธรรมทานในเดือนกรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๗๕^{๘๒} เพื่อช่วยเหลือกันสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่พุทธศาสนา กำหนดวัตถุประสงค์ชัดเจน ชัดเจนว่าจะเผยแผ่สังฆธรรมให้พุทธบริษัท และประพาสขอขานทุกคน สถานที่แห่งแรกที่ร่วมกับ คณะธรรมทานก่อสร้างขึ้น คือ สวนโมกขพลาราม หากถามว่าสวนโมกข์อยู่ที่ไหน จะได้รับคำตอบ ๓ แบบจากท่านพุทธทาสภิกขุ

แบบภาษาคน สวนโมกข์ตั้งอยู่ที่ ๖๘ หมู่ที่ ๖ ตำบลเสม็ด อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

แบบภาษาจิต สวนโมกข์จะอยู่ที่จิต

แบบภาษาธรรม สวนโมกข์จะอยู่ที่คนมีจิตเกลี้ยงเกลาจากกิเลส จากตัวกูของกู จาก สิ่งสกปรก ซึ่งคนเหล่านั้นจะอยู่ที่ไหนก็ได้ สวนโมกข์เป็นที่ศึกษาและปฏิบัติธรรมของคนทุก ชาติทุกศาสนา เป็นที่ส่งเสริมการหลุดพ้น สวนโมกข์เป็นเพียงมหรสพหนึ่งที่นำไปสู่การเข้าใจ ธรรมชาติ กฎธรรมชาติ หน้าที่ตามกฎธรรมชาติและผลที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ตามกฎ ธรรมชาติ^{๘๓}

คณะธรรมทานได้ร่วมมือก่อสร้างวัดอุทธรธรรมและผลิตสื่อช่วยสอนธรรม ธรรมสถานที่สร้าง ขึ้นเพื่อเผยแผ่พุทธธรรม ได้แก่ สวนโมกขพลาราม ค่ายธรรมบุตร ธรรมาศรมนานาชาติ ธรรมาศรมธรรมทูต และธรรมาศรมธรรมมาตา วัดอุทธรธรรมที่จัดสร้างขึ้นมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์ใช้ สอยและเพื่อเผยแผ่พุทธธรรม จึงมีปรีศนาธรรมแสดงให้เกิดการเรียนรู้ทุกที่ในสวนโมกขพลาราม ดังเช่น

^{๘๑} เสาไว้เมื่อวัยสนธยา, หน้า ๑๙๗-๒๐๐.

^{๘๒} ธรรมปราโมทย์ รวบรวมเรียบเรียง, ตามรอยพุทธทาส ภาคผลงาน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๙), หน้า ๗๙-๑๐๕.

^{๘๓} เทียบสวนโมกข์ให้ถึงธรรม เทียบถึงธรรมที่สวนโมกข์, (สุราษฎร์ธานี : มปท., ๒๕๔๙) อ้างใน อินทุวรรณ เขยขึ้นสกุล, ท่านพุทธทาสกับอำนาจจิตนิยม, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๖๓-๑๖๔.

๑) สัญลักษณ์เสา ๕ ต้น เหนือซุ้มประตูทางเข้า และปรากฏตามอาคารอื่น เช่น ศาลาธรรมโฆษณ์ อาคารธรรมวารีนาวา ซึ่งมีความหมายแทนได้หลายอย่าง เช่น นิวรรณ์ ๕ อินทรีย์ ๕

๒) ลานหินโค้ง เป็นสถาปัตยกรรมที่ท่านพุทธทาสภิกขุเป็นผู้ออกแบบ เป็นบริเวณสารพัดประโยชน์เอื้อต่อการศึกษาปฏิบัติธรรมและเลี้ยงพระ

๓) โรงธรรม เป็นเรือนไม้เอนกประสงค์ เป็นที่พักของพระอาคันตุกะ ภายในมีโครงการปลูกให้ศึกษาเรียนรู้เพื่อกำจัดอุปาทานและการปรุงแต่งจิต

๔) โบสถ์แบบสวนโมกข์ ตั้งอยู่บนยอดเขาพุทธทอง เป็นการสร้างตามพุทธบัญญัติ โดยใช้เสาปักไว้ทุกทิศเป็นนิมิตกำหนดเขตวิสุงคามสีมาซึ่งได้รับพระราชทานมาเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ มีพระประธานที่ปั้นโดยพระทองสุข ธรรมวโร นำมาประดิษฐานเมื่อสวนโมกข์มีอายุครบรอบ ๕๐ ปี

๕) ธรรมวารีนาวาอิศรกุลณมิต เป็นอาคารรูปเรือขนาดใหญ่ หัวเรือเป็นที่ตั้งของห้องสมุดโมกข์บรรณालัย ชั้นบนมีสวนหินแบบเซ็น หอระฆัง สถูปสาญจี ศาลาเอนกประสงค์สำหรับประชุมฟังเทศน์ ชั้นล่างเป็นที่เก็บน้ำฝน อาคารเรือเป็นสัญลักษณ์ทางธรรม เรือหรือแพเป็นเพียงเครื่องมือพาข้ามฝั่งไปสู่อีกฟากหนึ่ง เมื่อถึงฝั่งก็สละเรือ เปรียบพระธรรมเหมือนเรือที่ใช้เพื่อข้ามวัฏฏสงสารไปสู่ฝั่งพระนิพพาน เป็นการสอนให้ละจากอุปาทานความยึดมั่น^{๘๔}

๖ โรงมหรสพทางวิญญาน ท่านพุทธทาสภิกขุดำริจัดทำขึ้น เพื่อให้เป็นปัจจัยที่ ๕ แก่มนุษย์ สำหรับประเล้าประโลมจิตใจทางจิตวิญญาน ปัจจัย ๔ เป็นปัจจัยทางกาย ต้องมีปัจจัยที่ ๕ คือ ธรรมะ เป็นความพอใจทางจิตเพื่อหล่อเลี้ยงความรู้สึกด้านจิตใจและสติปัญญา โรงมหรสพทางวิญญานหรือโรงหนัง เป็นสถานที่จัดกิจกรรมสำหรับผู้เดินทางไกลมาตั้งใจศึกษาธรรมะที่แท้จริงให้ได้ ประโยชน์คุ้มค่ามากที่สุดเท่าที่จะจัดได้ ไม่ใช่จุดดั่งใจให้พระเอาบุญอย่างมีพิธีรีตอง^{๘๕} ภายในมีห้องฉายภาพยนตร์ ภาพปริศนาธรรม

๗) ภาพปริศนาธรรมในโรงมหรสพทางวิญญาน เป็นสื่อการเรียนการสอนทางธรรมะอันทรงคุณค่า ซึ่งท่านพุทธทาสตั้งใจให้ผู้ที่มาสวนโมกข์ได้รับประโยชน์จากภาพปริศนาธรรมให้มากที่สุด

หากดูเร็ว ๆ อาจได้เห็นความงามในเชิงจิตรกรรม หากมีเวลาขบคิด ปริศนาธรรมจากภาพจะให้ประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ภาพปริศนาธรรมดีมาก เพราะรวบรวมเอาความคิดที่ฉลาดยิ่งของคนโบราณมาใช้ศึกษาได้โดยง่าย ไม่ต้องคิดเอง เรียนลัด สะสมสติปัญญาอย่างลัดที่เราคิดเองไม่มีวันจะได้... เข้าใจความหมายของภาพหนึ่ง แล้วก็รู้ธรรมะข้อหนึ่งเสมอไปและ

^{๘๔} อินทุวรรณ ชาญสนธิ์, ท่านพุทธทาสกับอำนาจจิตนิยม, หน้า ๑๖๖-๑๘๑.

^{๘๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒-๑๗๓.

อาจจะมากกว่าหนึ่งข้อก็ได้ เพราะมันต้อออกไปได้หลายความหมาย ถ้ามีเวลาขอให้สนใจหน่อย มันกินเวลา เพราะมันเป็นเรื่องลึก แต่ถ้าได้ความรู้แล้ว ก็คุ้มค่าเวลาที่เสียไป^{๘๖}

๘) ชุมนุมภาพพุทธประวัติหินสลักจำลองจากอินเดียรอบโรงมหรสพทางวิญญาน จุดเด่น คือ การใช้สัญลักษณ์แทนรูปร่างพระพุทธรูปเจ้า แสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปพระองค์จริง รวมทั้งพระธรรมที่แท้จริงแสดงไม่ได้ด้วยรูปภาพ นอกจากจะได้เรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์แล้ว ยังเป็นการศึกษาธรรมเรื่องการไม่มีตัวตนได้เป็นอย่างดีด้วย^{๘๗}

๙) สรรนาฟีเกอร์ เป็นอนุสาวรีย์ “มะพร้าวนาฟีเกอร์กลางทะเลขี้ผึ้ง” อันเป็นปริศนาธรรมเรื่องพระนิพพาน ชาวบ้านรอบอ่าวบ้านดอน ใช้เป็นบทเพลงกล่อมเด็ก เพราะถือว่าบทพระนิพพานนี้เป็นบทสูงสุดที่ต้องปลุกฝังแต่เด็ก^{๘๘}

สิ่งปลูกสร้างและวัตถุทุกชิ้นที่ปรากฏอยู่ที่สวนโมกข์ ไซยา ท่านได้ประดิษฐ์จัดทำให้เป็นสื่อวัตถุธรรมทั้งสิ้น ไม่ว่าจะเป็นสิ่งปลูกสร้างขนาดใหญ่ อย่างศาลาธรรมโฆษณ์ หรือแม้แต่เครื่องใช้ไม้อายขนาดเล็ก เช่น ตาลปัตร ที่ท่านตั้งใจทำขึ้นเองแล้วเขียนว่า “ความทุกข์จะไม่โผล่ ถ้าไม่โง่เมื่อผัสสะ” หรือ “การทำงาน คือ การประพฤติธรรม” วัตถุธรรมทั้งหลายแสดงให้เห็นถึงสติปัญญา ความละเอียดลึกซึ้ง และความมุ่งมั่นตั้งใจที่จะทำตามปณิธานที่ให้ไว้ คือ เป็นทาสรับใช้พระพุทธรูปในการเผยแผ่พุทธธรรมเพื่อประโยชน์สุขแก่มนุษย์ตลอดชีวิต

สื่อการสอนธรรมของท่านพุทธทาสภิกขุ มีครบถ้วนตามหลักการเผยแผ่พุทธธรรม จากผลงานการเผยแผ่พุทธธรรมของท่าน สรุปสื่อการสอนของท่านพุทธทาสภิกขุได้ ดังนี้

๑. สื่อบุคคล คือ ท่านพุทธทาสภิกขุ ซึ่งได้ทำหน้าที่สมดังที่ท่านกล่าวไว้อย่างสมบูรณ์ครบถ้วน ได้แก่ การเป็นผู้ทำให้ได้ยินได้ฟังโดยทุกวิถีทาง การเป็นผู้ทำสิ่งที่ดีและยากให้ดู และการทำตนเป็นผู้มีความสุขให้ดู คือ ครบถ้วนทั้งปริยัติ ปฏิบัติและปฏิเวธ

๒. สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น หนังสือพิมพ์พุทธศาสนา ผลงานการประพันธ์ เช่น ตามรอยอรหันต์ คู่มือมนุษย์ แก่นพุทธศาสน์ ผลงานแปล เช่น สูตรของเว่ยหลาง ฮวงโป เป็นต้น

๓. สื่อสารมวลชน คือ ปาฐกถาและการแสดงธรรม ซึ่งได้บันทึกเทปหรือวีดิทัศน์ไว้ ปัจจุบันมีการอัปโหลด (Up load) ไว้ให้ชมในรูปแบบสังคมเครือข่าย ยูทูบ (Youtube) ผ่านสื่ออินเทอร์เน็ต และมีการถอดเทปจัดพิมพ์เป็นหนังสือ ซึ่งหาอ่านและศึกษาได้จากห้องหนังสือและสื่อธรรมที่หอจดหมายเหตุ

๔. สื่อกิจกรรม เช่น การจัดกิจกรรมวันล้ออายุ กิจกรรมอาบเหงื่อต่างคุณ

^{๘๖} เทียบสวนโมกข์ให้ถึงธรรม เทียบถึงธรรมที่สวนโมกข์, อ้างในอินทวรรณ ชาญสนธิ์, ท่านพุทธทาสกับอำนาจจิตนิยม, หน้า ๑๗๓.

^{๘๗} อินทวรรณ ชาญสนธิ์, ท่านพุทธทาสกับอำนาจจิตนิยม, หน้า ๑๗๓.

^{๘๘} อโณทัย อาตมา, ธรรมโฆษณ์ ชุมทรัพย์ทางปัญญา, หน้า ๑๗๓-๑๗๔.

๕. สี่วัตถุธรรม เช่น สิ่งปลูกสร้างทั้งหมดในสวนโมกข์ เช่น โบสถ์แบบสวนโมกข์ โรงมหรสพทางวิญญาณ สระนาฬิการ์ เป็นต้น

๒.๒.๒.๓ แนวคิดปณิธาน ๓ ประการ

หลักปณิธาน ๓ ประการเป็นส่วนหนึ่งของ “มรดกที่ขอฝากไว้” ซึ่งมีอยู่ทั้งหมด ๑๘๙ ข้อ ท่านพุทธทาสบันทึกด้วยลายลักษณ์อักษรไว้ว่า

ข้าพเจ้าไม่มีมรดกอะไร ที่จะฝากไว้กับเพื่อนพุทธบริษัทผู้เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายทั้งหลาย นอกจากสิ่งที่ระบุไว้ในข้อความข้างล่างนี้ ด้วยความหวังว่า ถ้ายังมีการสืบมรดกนี้ อยู่เพียงใด กิจกรรมสวนโมกขพลาราม ก็จะต้องคงมีอยู่ตลอดกาลนานเพียงนั้น และ “พุทธทาส” ก็จะต้องมีอยู่ในสถานที่นั้น ๆ ตลอดกาลเพียงนั้น.

ขอได้โปรดรับพิจารณากันเสียแต่บัดนี้ ซึ่งจะเป็นการง่ายในการสืบมรดกดังกล่าว. ขอให้ถือว่า เป็นมรดกธรรม แก่บรรดาเพื่อนผู้มอบกายถวายชีวิต ในการสืบอายุพระศาสนา เพื่อประโยชน์แก่คนทั้งโลกเกิด มิได้เป็นเรื่องส่วนบุคคลแต่ประการใด.

มรดกที่ขอฝากไว้ นี่เป็นเรื่องส่วนตัว ที่หวังว่าจะได้รับการสนองตอบ จากผู้ที่หวังจะสืบอายุของข้าพเจ้าไว้ อย่าให้มันรู้จักตาย^{๘๘}

ท่านได้แสดงปาฐกถาธรรมและเขียนบรรยายเกี่ยวกับปณิธานทั้ง ๓ ประการไว้หลายครั้ง เช่น การเข้าถึงหัวใจศาสนาของตน ๆ ใน “พระพุทธศาสนาชั้นปุถุชน” บทความขนาดยาวเรื่องแรกของท่าน การทำความเข้าใจระหว่างศาสนา ท่านบรรยายใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ การนำโลกออกจากอำนาจวัตถุนิยม ได้กล่าวบรรยายไว้หลายครั้งหลายวาระเกี่ยวกับสาเหตุที่ทุกคนต้องถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม ปัจจุบันหอบจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ เป็นองค์กรสำคัญรับหน้าที่สืบสานงานพระพุทธศาสนาตามอุดมการณ์และปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุ หลักปณิธาน ๓ ประการ ซึ่งปรากฏอยู่ในมรดกธรรมข้อที่ ๒ ถึงข้อที่ ๕ มีดังต่อไปนี้

มรดกที่ ๒ ปณิธาน ๓ ประการควรแก่ผู้ที่เป็นพุทธทาสทุกคนถือเป็นหลักในการทำหน้าที่เพื่อประโยชน์แก่โลก คือ (๑) พยายามทำตนให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน (๒) พยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา (๓) พยายามช่วยกันถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม

มรดกที่ ๓ ปณิธานข้อแรก คือ การทำให้ทุกคนเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา เพื่อให้เกิดการปฏิบัติดี-ตรง-เป็นธรรมสมควรแก่การหลุดพ้น เพื่อสนองพุทธประสงค์โดยตรงได้อย่างแท้จริง

^{๘๘} พุทธทาสภิกขุ, มรดกที่ขอฝากไว้ของพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทพิมพ์ดี จำกัด, มปป.),

มรดกที่ ๔ ปณิธานข้อที่สอง คือ การทำความเข้าใจระหว่างศาสนานี้เป็นสิ่งจำเป็นต้องทำ เพราะโลกนี้ต้องมีศาสนาเท่ากับชนิดของคนในโลก เพื่อจะอยู่ร่วมโลกกันได้โดยสันติ และทุกศาสนาล้วนแต่สอนความไม่เห็นแก่ตัว จะต่างกันบ้างก็แต่วิธีการเท่านั้น

มรดกที่ ๕ ปณิธานข้อที่สาม คือ การทำโลกให้ออกมาเสียจากอำนาจของวัตถุนิยม หรือ รสอันเกิดจากวัตถุทางเนื้อหนังควรเป็นกิจกรรมแบบสหกรณ์ของทุกคนในโลกและทุกศาสนา เพื่อโลกจะเป็นโลก สะอาด-สว่าง-สงบ จากสภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน^{๙๐}

ปณิธานข้อที่ ๑ การพยายามทำตนให้เข้าถึงหัวใจแห่งศาสนาของตน คือ จิตที่มีความรัก ความเมตตาเป็นสากล ไม่มีตัวเอง ไม่เห็นแก่ตัว ไม่ยึดสิ่งใดเป็นของตัวเอง เช่นเดียวกับหัวใจของทุกศาสนา คือสร้างสันติสุขแก่โลก เพื่อคุ้มครองมนุษย์บนโลกให้อยู่กันอย่างเป็นปกติสุข ด้วยเครื่องมือที่เรียกว่า ความไม่เห็นแก่ตัว ทุกศาสนามุ่งหมายที่จะกำจัดความเห็นแก่ตัว^{๙๑} อันเป็นต้นเหตุของความทุกข์ทั้งปวง เนื่องจากความเห็นแก่ตัวเมื่อเกิดขึ้นในจิตของบุคคลใดแล้ว จะนำมาซึ่งกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ พร้อมทั้งจะเบียดเบียนผู้อื่นเพื่อผลประโยชน์ของตนทั้งสิ้น การเข้าถึงหัวใจของพุทธศาสนา คือ ความว่างจากการยึดถือตัวตน ว่างจากความคิดตัวกู-ของกู จนหมดความเห็นแก่ตัว องค์ประกอบ การเข้าถึงหัวใจของศาสนาพุทธ คือการศึกษาปริยัติ ปฏิบัติ และ ปฏิเวธ ต้องเรียนเพื่อให้รู้ ต้องปฏิบัติให้เข้าถึง และการได้รับผลของการปฏิบัติ การกระทำอย่างครบถ้วนทั้ง ๓ ประการนี้ จึงจะเรียกว่าเข้าถึงหัวใจของศาสนา^{๙๒}

ปณิธานข้อที่ ๒ การพยายามช่วยกันถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม เพื่อให้โลกพ้นจากวิกฤตการณ์ วัตถุนิยมเป็นลัทธิของมนุษย์ที่บูชาความสุขทางประสาทสัมผัสว่าเป็นความสุขสูงสุด ให้ความสำคัญแก่วัตถุที่มองเห็น จับต้องได้ รู้สึกได้ด้วยอายตนะทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ และอารมณ์ ท่านพุทธทาสได้ค้นคว้าสืบย้อนกลับไปถึงลัทธิโลกุตระในครั้งพุทธกาลที่บูชากามสุขัลลิกานุโยค พบว่าเป็นลัทธิเดียวกับวัตถุนิยมในยุคปัจจุบัน^{๙๓} การช่วยมนุษย์ให้ถอนตัวออกจากลัทธิวัตถุนิยม ต้องเริ่มต้นตั้งแต่ระบบการศึกษา สังคมควรมีการศึกษาที่ถูกต้อง คือให้ความรู้แก่เยาวชนถึงแก่นหรือหัวใจของศาสนาของตน การสอนที่ดีคือสอนให้รู้ทันโลก ทันกิเลสของตน ให้เห็นภัยอันตรายที่เกิดจากการติดบ่วงของวัตถุนิยม และสิ่งที่มนุษย์ควรรู้คือธรรมะ โดยรู้ว่าจะรู้หรือสิ่งทั้งปวงเป็นธาตุตามธรรมชาติ ไม่ใช่ตัวตน โดยตถตาคือรู้ว่ามันเป็นเช่นนั้นเอง ด้วยวิธีนี้จึงจะออกมาจากวัตถุนิยมได้^{๙๔} นอกจากนี้ยังต้องรู้ปรมัตถธรรม และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องด้วยสัญญาตาทั้งหลาย ดังที่

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔.

^{๙๑} พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๓๗), หน้า ๒๗.

^{๙๒} เรื่องเดียวกัน หน้า ๓๒-๓๕.

^{๙๓} พระประชา ปสนนธมโม, ท่านพุทธทาสกับการปฏิวัติวัฒนธรรม, (พุทธศาสนา), หน้า ๙๒-๙๓, อ้างในอินทวรรณ เขยชื่นสกุล, ท่านพุทธทาสกับอำนาจวัตถุนิยม, หน้า ๘๗.

^{๙๔} พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, หน้า ๑๗๙-๑๘๑.

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า ธรรมะที่เนื่องด้วยสัญญาตา เป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ฆราวาสตลอดกาลนาน^{๙๕} เป็นการมุ่งหมายที่จะดึงมนุษย์ให้หลุดพ้นออกมาจากอำนาจของวัตถุนิยม

ปณิธานข้อที่ ๓ พยายามทำความเข้าใจระหว่างศาสนา หัวใจของ “ศาสนา” ล้วนต้องการกำจัดกิเลส หรือทำลายความเห็นแก่ตัวทั้งสิ้น สอนให้รักผู้อื่น ไม่เบียดเบียนกัน จึงอย่าได้มองศาสนาอื่นในฐานะที่เป็นศัตรูต่อกัน การทำความเข้าใจเป็นอันดีในระหว่างศาสนา หมายถึงทุกศาสนาร่วมกันทำหน้าที่สร้างสันติภาพให้เกิดขึ้นบนโลก มนุษย์ล้วนมีเชื้อสายเผ่าพันธุ์ วัฒนธรรมและภูมิหลังแห่งชีวิตที่แตกต่างกัน จึงมีความศรัทธาในศาสนาแตกต่างกันไปตามจริตของมนุษย์ในแต่ละท้องถิ่น^{๙๖} ทุกศาสนามีเป้าหมายก่อให้เกิดสันติสุขและสันติภาพแก่สังคม จึงควรประสานให้เกิดสังคมนิยมที่ประกอบไปด้วยธรรมะ ลดความมีตัวตน หรือไม่เห็นแก่ตน^{๙๗} เรียกว่า “ธัมมิกสังคมนิยม” ศาสนาต้องทำหน้าที่คุ้มครองสังคม สอนให้รู้การดับทุกข์ ด้วยการดับกิเลส คือ ความโลภ ความโกรธ ความหลง จนไม่มีความเห็นแก่ตัวเหลืออยู่ ท่านเสนอให้แต่ละศาสนามีการแลกเปลี่ยนสัมมาทิฐิและความรู้ในเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ทั้งปวง ร่วมมือกันสอนศาสนิกให้รู้จัก “กิเลส” และวิธีการในการขจัด “ความทุกข์” ให้หมดสิ้นไป ดังคำบาลี “สมมาทิฐิสมมาทานา สพฺพํ ทุกฺขํ อุปฺปจฺจํ” หมายถึง ความทุกข์หรือปัญหาใด ๆ ในโลก จะแก้ไขได้ด้วยการมีสัมมาทิฐิ^{๙๘} ในทางพุทธศาสนา สัมมาทิฐิเป็นหลักธรรมหรือเครื่องมือที่ใช้ในการแลกเปลี่ยนความเข้าใจอันถูกต้อง ทำให้เกิดสัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากรรมันโต สัมมาอาชีโว สัมมาวายาโม สัมมาสติ สัมมาสมาธิ รวมกันเป็นปัญญา ศีล สมาธิ หรืออริยมรรค ทั้ง ๘ ประการนี้ เป็นเหตุให้เกิดผลที่ตามมา คือ สัมมาญาณ และสัมมาวิมุตติ รวมกันเป็นสัมมัตตะ ๑๐ หากมนุษย์ได้นำหลักธรรมทั้งหมดนี้ไปประพฤติปฏิบัติย่อมดับทุกข์ดับกิเลส ไม่มีการเบียดเบียนกัน เลิกเห็นแก่ตัว ศาสนาจะทำหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง คือเป็นแสงสว่างของโลก วางความทุกข์ เรียกว่าพระนิพพาน ซึ่งท่านพุทธทาสภิกขุมีความมั่นใจว่า หากใช้สติปัญญา พุดจาทำความเข้าใจกัน โดยมีสัมมาทิฐิเป็นเครื่องมือแล้ว ย่อมทำให้โลกนี้ประสบสันติภาพได้อย่างแน่นอน^{๙๙}

หลักปณิธานทั้ง ๓ ประการเป็นประโยชน์ต่อการสร้างสันติภาพให้เกิดขึ้น เป็นปณิธานที่เกื้อกูลต่อมนุษย์ทั้งหลายบนโลก จึงเป็นมรดกธรรมที่ควรยึดถือปฏิบัติและช่วยกันเผยแผ่แก่มวลมนุษย์ทุกคนไม่ว่าจะนับถือศาสนาใด หรือมีชนชาติ เชื้อชาติใด ศาสนิกเมื่อมีความเข้าใจในหัวใจของศาสนาของตนแล้ว จะมีปัญญาและเข้าใจในคำว่า “ความว่าง” การหมดสิ้นความยึดมั่นในตัวตน ทำให้พร้อมที่จะถอนตัวออกจากอำนาจของวัตถุนิยม ในทางกลับกัน การที่ถอนตัวไม่ใหตกอยู่ในอำนาจวัตถุนิยม

^{๙๕} พุทธทาสภิกขุ, ผู้ครองเรือน, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๙.

^{๙๖} พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, หน้า ๓๕.

^{๙๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๙๙-๑๐๑.

^{๙๘} อง.จตุกก.(บาลี) ๒๑/๔๙/๖๒., อง.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๔๙/๘๑., อ้างในเรื่องเดียวกัน หน้า ๑๒๐.

^{๙๙} คุรยละเอียดใน พุทธทาสภิกขุ, ปณิธาน ๓ ประการ, ๑๓๒-๑๓๕.

ได้ จะทำให้เข้าถึงหัวใจในศาสนาของตนเอง จะมีความรู้อย่างถ่องแท้ในการประพฤติปฏิบัติ ดำรงชีวิต ด้วยหลักธรรมสัจจะ การละทิ้งความเห็นแก่ตัว ย่อมเกิดสัมมาทิฐิ ยินยอมแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ทำความเข้าใจในหลักคำสอนของศาสนาอื่น และในที่สุดแล้วจะรู้ว่ากฎเกณฑ์ของทุกศาสนา มีเป้าหมายเดียวกัน คือ รักเพื่อนมนุษย์ในฐานะที่เป็นเพื่อนเกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน ย่อมไม่เบียดเบียน กัน สังคมจึงรอดพ้นจากวิกฤตการณ์ เมื่อทุกคนสามารถดำเนินชีวิตอยู่เหนือความทุกข์ในโลก เมื่อนั้นโลก จะเปลี่ยนจากวิกฤตการณ์ถาวรเป็นสันติภาพถาวร อันเป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนคาดหวังและสมควรจะได้รับ

ท่านพุทธทาสภิกขุได้ศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกต้นฉบับที่เป็นภาษาบาลีอย่างละเอียด ลึกซึ้ง จนพบอุปสรรคในการทำความเข้าใจเนื้อหาของคัมภีร์โบราณที่สืบทอดต่อกันร่วมสองพันกว่าปี ท่านเป็นบุคคลแรกที่บัญญัติการสื่อสารด้วยภาษาคน-ภาษาธรรม เพื่อการใช้ภาษาอย่างถูกต้อง สามารถถ่ายทอดเนื้อหาของพุทธธรรมแก่พุทธศาสนิกชนในยุคปัจจุบันให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ครบถ้วน แนวคิดหลักพุทธธรรมคำสอนเพื่อการเผยแผ่ของท่าน คือ นำสิ่งที่เปี่ยมคุณค่าสอนหรือหัวใจของพุทธ ศาสนามาสอนเท่าที่จำเป็นต้องใช้เพื่อการดับทุกข์เท่านั้น ท่านมุ่งสอนหลักธรรมที่ทำให้มนุษย์มุ่ง ปฏิบัติด้วยตนเองจนเกิดปัญญาเห็นสัจธรรมและดำเนินชีวิตประจำวันอยู่ด้วยความว่างจากการ ยึดมั่นถือมั่น ท่านยกย่องให้ “สุญญตา” เป็นธรรมกำเนิดเดียว เป็นหลักธรรมที่ทำลายความเห็นแก่ตัว ที่เป็นต้นเหตุแห่งวิกฤตการณ์ทั้งมวล แม้แต่ศาสนิกชนที่นับถือศาสนาต่างหากก็อาจทำร้ายกันได้ หากมี ความเห็นแก่ตัว

ท่านพุทธทาสย้ำว่าเป็นหน้าที่ของพุทธบริษัทที่ต้องช่วยกันสร้างมรรควิธีหรือหนทางที่จะ นำพามนุษย์ให้พ้นจากความทุกข์ไปด้วยกัน สามารถทำได้ด้วยตนเองตั้งแต่เรื่องปฏิบัติ ปริยัติ ปฏิเวธ เป็นการปฏิบัติให้ผู้อื่นดู เป็นอยู่ให้ผู้อื่นเห็น จนทุกคนพากันทำตาม ซึ่งถือว่าการปฏิบัติในชั้น โลกุตตรธรรมก็ดี หรือการอุทิศตนทำนุบำรุงศาสนวัตถุ ซึ่งถือเป็นการปฏิบัติในชั้นโลกียธรรมก็ ยังใช้ได้ เพื่อเป็นเชื้อแห่งพุทธศาสนาทั้งไว้ให้แก่เยาวชนที่อยู่เบื้องหลังในการเรียนรู้พุทธธรรม ท่านพุทธทาสเป็นผู้นำในการใช้สื่อการสอนธรรม มีการผลิตสื่อหลายรูปแบบเพื่อให้เหมาะสมในแต่ละ โอกาส เช่น การเขียนหนังสือ แปลหนังสือ การแสดงปาฐกถาธรรม การจัดกิจกรรมเพื่อกระตุ้นให้ คุ่นชินกับการไม่เห็นแก่ตัว ให้ระลึกเสมอว่าการทำหน้าที่คือการประพฤติธรรม แม้แต่การสร้างสถานที่ ที่แวดล้อมไปด้วยธรรมชาติอย่างสวนโมกขพลารามท่ามกลางป่าเขา ลำธาร ให้เป็นสื่อวัตรธรรม กลับไปหาอารามที่เรียบง่ายในสมัยพุทธกาล สิ่งปลูกสร้างในสวนโมกข์ ไซยา สร้างเพื่อประโยชน์ใน การใช้สอยและเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมเท่านั้น ท่านปรารถนาให้สวนโมกข์เป็นที่ศึกษาและปฏิบัติธรรม ของคนทุกชาติทุกศาสนาเพื่อบรรลุนิพพานขั้นสูงสุดคือ “สุญญตา” อันเป็นหัวใจของพุทธศาสนา

ผู้วิจัยศึกษาผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ ได้แก่ แนวคิดเรื่องสุญญตา แนวคิดในการเผยแผ่ธรรมในระดับปัจเจกชน แนวคิดในการเผยแผ่พุทธธรรมผ่าน สื่อวัตรธรรม และแนวคิดหลักปณิธาน ๓ ประการ เพื่อใช้เป็นกรอบในการวิจัยและวิเคราะห์ผลข้อมูล

๒.๓ การสื่อสารตามหลักนิเทศศาสตร์

๒.๓.๑ ความหมายของการสื่อสาร

พลตรีพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ทรงให้ความหมายของคำว่า “นิเทศศาสตร์” ว่าเป็นวิชาเกี่ยวกับการสื่อสารที่ส่งหรือถ่ายทอดข่าวสารไปยังมวลชนโดยทางใดทางหนึ่ง ไม่จำเพาะทางหนังสือพิมพ์เท่านั้น แม้แต่การสื่อสารอื่นๆ เช่น ละคร การสื่อสารทางวิทยุ โทรทัศน์ หรือภาพยนตร์ก็ตาม นิเทศศาสตร์ จึงหมายถึง การสื่อสารทุกรูปแบบ และครอบคลุมไปถึง อาชีพต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสื่อสาร องค์ความรู้ทางด้านการสื่อสารเป็นพัฒนาการมาจากสาขาวิชาอื่น เช่น ปรัชญา ศาสนา วรรณกรรม จิตวิทยา วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ โดยวิชาการด้านการสื่อสารเพิ่งได้รับการศึกษาอย่างจริงจัง ตั้งแต่ปีพ.ศ. ๒๔๗๖ แนวคิดทฤษฎีหลักการสื่อสารจึงได้รับอิทธิพลจากวิชาการดังกล่าวข้างต้น ความหมายและแนวคิดทฤษฎีของการสื่อสารจึงหลากหลายตามความสนใจของนักวิชาการแต่ละสาขา เช่น แอริสโตเติล (Aristotle) นักทฤษฎีชาวกรีก ให้ความหมายว่า การสื่อสารคือการแสวงหาวิธีการชักจูงใจที่พึงมีอยู่ทุกรูปแบบ^{๑๐๐} เน้นการใช้วาทศิลป์วิเคราะห์ให้ผู้รับสารเพื่อเป็นฐานความรู้ในการโน้มน้าวชักจูงใจของผู้ส่งสารและเนื้อหาของสารให้เข้ากับผู้รับสาร โดยให้ความสำคัญกับความสามารถของผู้ส่งสารในการโน้มน้าวใจผู้รับสาร^{๑๐๑} แตกต่างจากชาร์ลส์ อี. ออสกู๊ด (Charles E. Osgood) ให้ความหมายว่า การสื่อสารเกิดขึ้น เมื่อฝ่ายหนึ่งคือผู้ส่งสารมีอิทธิพลต่ออีกฝ่ายหนึ่ง คือผู้รับสาร โดยใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ซึ่งถูกส่งผ่านสื่อที่เชื่อมระหว่างสองฝ่าย^{๑๐๒} ส่วนวิลเบอร์ ชแรมม์ (Wilbur Schramm) ให้ความหมายว่า การสื่อสารคือการมีความเข้าใจร่วมกันต่อเครื่องหมายที่แสดงข่าวสาร^{๑๐๓} เขาให้ความสำคัญกับการมีประสบการณ์ร่วมกันของผู้รับสารและผู้ส่งสาร เช่น การใช้ภาษา ความเชื่อ ทศนคติ วัฒนธรรม เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้จะส่งผลต่อการเลือกส่งสาร และเลือกรับสาร ตลอดจนการแปลความหมาย ทำความเข้าใจข้อมูลในขณะสื่อสาร การสื่อสารจึงหมายถึงการที่ฝ่ายหนึ่งต้องการแสดงสารหรือข้อมูลของตนด้วยสัญลักษณ์ให้อีกฝ่ายหนึ่งรับรู้หรือยอมรับ โดยสัญลักษณ์นั้นต้องเป็นที่เข้าใจของทั้งสองฝ่ายมาก่อน

^{๑๐๐} กิติมา สุรสุนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จามจุรีโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๒-๓.

^{๑๐๑} กาญจนา แก้วเทพ, *สื่อสารมวลชน ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๕๔), หน้า ๒๗๗.

^{๑๐๒} มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, *สาขานิเทศศาสตร์, เอกสารการสอนชุดวิชา, หลักและทฤษฎีการสื่อสาร*, หน่วยที่ ๑-๘, หน้า ๖.

^{๑๐๓} กิติมา สุรสุนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, หน้า ๒.

๒.๓.๒ องค์ประกอบของการสื่อสาร

การสื่อสารประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ๔ ส่วน ได้แก่ ผู้ส่งสาร สารหรือเนื้อหาข้อมูล ช่องทางการสื่อสารหรือสื่อ และผู้รับสาร^{๑๐๔}

๒.๓.๒.๑ ผู้ส่งสาร หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่มีความต้องการที่จะส่งข้อมูล ข่าวสาร ทศนคติ ความเชื่อและอื่นๆ ไปยังผู้รับสาร เพื่อก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งต่อผู้รับสาร ผู้ส่งสารเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบอื่น ทั้งในด้านของข้อมูล ข่าวสารที่จะส่งออกไป การเลือกวิธีการหรือช่องทางที่จะทำให้เนื้อหาของสารไปถึงผู้รับสาร การกำหนดผู้ที่จะเป็นผู้รับสาร โดยมีวัตถุประสงค์ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกับบุคคลที่เป็นผู้รับข้อมูล ข่าวสาร เช่น เปลี่ยนแปลงความรู้ ความเชื่อ ทศนคติ หรือพฤติกรรมของบุคคล กลุ่มบุคคลหรือของสังคม เป็นต้น

๒.๓.๒.๒ สาร หมายถึง ข้อมูลที่มีความหมายที่ถูกแสดงออกด้วยภาษาหรือสัญลักษณ์ที่สามารถทำให้เกิดการรับรู้ร่วมกันระหว่างผู้ส่งสารและผู้รับสาร สารจะเป็นตัวช่วยให้ผู้รับสารเกิดการรับรู้ต่อความหมายและมีปฏิกิริยาตอบสนองต่อความหมายที่ได้รับ มีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ส่วน คือ

๑) รหัสสาร คือ ภาษาสัญลักษณ์หรือสัญญาณที่มนุษย์กำหนดขึ้นเพื่อใช้แทนความคิด

๒) เนื้อหาสาร คือ ความรู้ ความคิด หรือประสบการณ์ที่ต้องการถ่ายทอด

๓) การจัดสาร คือ รูปแบบวิธีในการนำภาษาสัญลักษณ์มาเรียบเรียงเพื่อให้ได้ใจความเนื้อหาตามต้องการ การจัดสารคือการลำดับข้อมูลจากง่ายไปหายาก การจัดรูปแบบและการใช้ภาษาอย่างเหมาะสม รวมไปถึงการนำวิธีการโน้มน้าวใจผู้รับสารมาใช้ด้วย จะทำให้สารมีคุณสมบัติในการสื่อสารได้ดี นอกจากนี้บุคลิกลักษณะของผู้ส่งสารที่มีความสัมพันธ์กับการจัดสาร ถือเป็นรูปแบบหนึ่งในการจัดสารที่ดีด้วย

๒.๓.๒.๓ ช่องทางการสื่อสารหรือสื่อ รองศาสตราจารย์กิติมา สุรสนธิ อธิบายว่า สื่อหมายถึง พาหนะที่นำเนื้อหา ข้อมูลข่าวสารจากผู้ส่งสารไปยังผู้รับสาร ได้แก่ ประสาทสัมผัสทั้งห้าของมนุษย์ที่ใช้ในการสื่อและการรับรู้ความหมายด้วยวิธีการต่างๆ คือ การมองเห็น การได้ยิน การดมกลิ่น การลิ้มรส และการสัมผัส รวมถึง คลื่นแสง คลื่นเสียง และอากาศรอบๆ ตัวที่จะช่วยทำให้เกิดการส่ง การแพร่กระจายสัญญาณต่างๆ^{๑๐๕} ขณะที่เบอร์โล ให้ความหมายรวมว่า ช่องทางที่นำสารไปสู่ประสาทสัมผัสและการถอดรหัสของผู้รับสาร โดยแบ่งไว้ ๓ ประการ คือ ประการแรกคือการเข้ารหัสและการถอดรหัส (Mod of encoding and decoding) ประการที่สองคือสิ่งที่นำสาร เช่น คลื่นแสง

^{๑๐๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๘.

^{๑๐๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔.

หรือคลื่นเสียง วิทยุ โทรศัพท์ หนังสือพิมพ์ (Massage vehicle) ประการสุดท้ายคือพาหนะของสิ่งที่นำสาร (Vehicle-Carrier) เช่น อากาศ^{๑๐๖}

๒.๓.๒.๔ ผู้รับสาร หมายถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เป็นปลายทางของการสื่อสาร การสื่อสารใดที่ผู้รับสารไม่สามารถทำความเข้าใจในสารที่ผู้ส่งสารส่งให้ได้ การสื่อสารนั้นย่อมไม่ประสบผลสำเร็จ ผู้รับสารจึงเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญต่อกระบวนการสื่อสาร คุณสมบัติหรือปัจจัยของผู้รับสารที่มีผลต่อความสำเร็จในการสื่อสาร ได้แก่

๑) ปัจจัยด้านการสื่อสาร คือ ทักษะความสามารถ ความชำนาญในการถอดรหัสสาร ทศนคติในการสื่อสาร ความรู้ในเรื่องสารและการสื่อสารของผู้รับสาร

๒) ปัจจัยด้านประชากรศาสตร์ ประกอบด้วย อายุ เพศ สถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ ได้แก่ อาชีพ รายได้ เชื้อชาติและชาติพันธุ์ ภูมิหลังของครอบครัว และศาสนา ซึ่งศาสนามีอิทธิพลต่อผู้รับสารถึง ๓ ด้าน ด้านแรกอิทธิพลศาสนาต่อการสร้างทัศนคติความเป็นผู้ยึดมั่นในศีลธรรม คุณธรรม จรรยาของบุคคล ด้านที่สองอิทธิพลศาสนาต่อทัศนคติด้านเศรษฐกิจ และด้านสุดท้ายอิทธิพลศาสนาต่อทัศนคติด้านการเมือง

๓) ปัจจัยด้านบุคลิกลักษณะ เป็นลักษณะของบุคคลที่เติบโตและถูกหล่อหลอมมาจากสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน การสั่งสมความรู้สึก สภาพจิตใจ และพฤติกรรมที่จะแสดงออก ซึ่งบุคลิกภาพ แบ่งเป็นบุคลิกภาพภายนอก คือรูปร่างหน้าตา การแต่งกาย ซึ่งมองเห็นได้ กับบุคลิกภาพภายใน คือ อุปนิสัย ไหวพริบ สติปัญญา ซึ่งบุคคลอื่นรับรู้ได้ยาก

๒.๓.๓ คุณค่าของช่องทางการสื่อสาร

สื่อหรือช่องทางการสื่อสาร เป็นตัวกลางหรือตัวเชื่อมให้ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถสื่อสารตรงกันตามวัตถุประสงค์ไม่ว่าจะโดยวิธีการใดก็ตาม สื่อจึงมีคุณค่าต่อกระบวนการสื่อสารอย่างยิ่ง เพราะทำให้สัมผัสสภาพลักษณะของการสื่อสารด้วยประสาทสัมผัสทั้งห้าได้อย่างครบถ้วนและถูกต้อง^{๑๐๗} คุณค่าของสื่อ อธิบายได้ ดังนี้

๒.๓.๓.๑ สื่อทำให้การสื่อสารมีคุณภาพดีขึ้น อธิบายความหมายได้ชัดเจน

๒.๓.๓.๒ สื่อทำให้สามารถสื่อสารข้อมูลที่มีปริมาณมากได้ในเวลาที่มีอย่างจำกัด หรือไม่มาก เช่น การใช้รูปภาพหรือแผนภูมิประกอบการสื่อสาร ทำให้ผู้ฟังรับรู้และเข้าใจได้ง่ายและเร็วขึ้น

๒.๓.๓.๓ สื่อช่วยให้ผู้รับสารมีความสนใจและมีส่วนร่วมหรือปฏิบัติตอบรับในการสื่อสาร

^{๑๐๖} Berlo, *The Percess of Communication*, (New York : Holt Print and Winstion inc, 1960). p. 72 อ้างใน กิตติมา สุรสนธิ, *ความรู้ทางการสื่อสาร*, หน้า ๘๒.

^{๑๐๗} พระอธิการวิชัย ธรรมทีโป (จันทลักษณ์), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ การใช้สื่อการสอนในพุทธปรัชญาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

๒.๓.๓.๔ สื่อทำให้ผู้รับสารเกิดความประทับใจและจดจำข้อมูลได้ง่ายขึ้น

๒.๓.๓.๕ สื่อช่วยสื่อสารข้อมูลที่อธิบายได้ยาก เช่น

- ๑) สื่อสารสิ่งที่ซับซ้อนให้เข้าใจง่ายขึ้น โดยใช้การสาธิตให้ดู
- ๒) สื่อสารนามธรรมให้เป็นรูปธรรม โดยใช้สัญลักษณ์หรือรูปภาพเข้าช่วย
- ๓) สื่อสารสิ่งที่เคลื่อนไหวช้าให้เร็วขึ้น เช่น ใช้ภาพยนตร์แสดงการเจริญเติบโต

ของต้นไม้ให้เห็นอย่างชัดเจนในเวลาอันรวดเร็ว

๔) สื่อสารสิ่งที่เคลื่อนไหวเร็วให้ดูช้าลง เช่น ภาพยนตร์หรือแก้วตก

๕) ทำสิ่งที่ใหญ่มากให้ย่อขนาดเล็กลง เช่น ใช้แผนภูมิอธิบายการแสดงภาพไรนาสวอนที่ใหญ่มาไว้ในกระดาษแผ่นเดียว

๖) ทำสิ่งที่เล็กขยายใหญ่ขึ้น เช่น ภาพขยายใหญ่ให้เห็นลักษณะของตัวยุง

๗) นำอดีตมาให้ความรู้ได้ เช่น ภาพถ่ายหรือภาพยนตร์ที่บันทึกเหตุการณ์ในอดีต เพื่อประโยชน์ในการสื่อสารความรู้ ให้ข้อมูลแก่ผู้ชม^{๑๐๘}

นอกจากนี้แล้ว ประมะ สตะเวทินยังกล่าวว่าประสิทธิภาพของช่องทางการสื่อสารมีอิทธิพลต่อประสิทธิภาพของการสื่อสาร^{๑๐๙} ผู้ส่งสารควรเลือกใช้สื่อที่เหมาะสมกับสถานการณ์การสื่อสาร เพื่อให้การสื่อสารเกิดประสิทธิผลสูงสุดตามวัตถุประสงค์

๒.๓.๔ รูปแบบหรือประเภทของสื่อ

สามารถจัดแบ่งได้ตามทัศนะหรือวิธีการใช้งานที่เหมาะสม อาจจัดแบ่งตามลักษณะของสื่อและการเข้าถึงของผู้รับสาร^{๑๑๐} ดังนี้

๒.๓.๔.๑ แบ่งตามลักษณะของสื่อ

- ๑) สื่อตามธรรมชาติ เช่น อากาศ แสง เสียง ต้นไม้
- ๒) สื่อบุคคล เช่น ผู้บรรยาย
- ๓) สื่อสิ่งพิมพ์ เช่น แผ่นพับ หนังสือพิมพ์ นิตยสาร
- ๔) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น วิทยุ โทรทัศน์
- ๕) สื่อระคน เช่น ศิลปินสื่อพื้นบ้าน

๒.๓.๔.๒ แบ่งตามจำนวนและการเข้าถึงผู้รับสาร

- ๑) สื่อระหว่างบุคคล
- ๒) สื่อมวลชน วิทยุ โทรทัศน์

^{๑๐๘} ณรงค์ สมพงษ์, สื่อเพื่อการเผยแพร่, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พริ้นติ้ง เฮาส์, ๒๕๓๓), หน้า ๔๓.

^{๑๐๙} ประมะ สตะเวทิน, หลักนิเทศศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนภาพพิมพ์, ๒๕๔๖), หน้า ๗๑.

^{๑๑๐} สุรัตน์ ตรีสุกุล, หลักนิเทศศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (บริษัท สำนักพิมพ์ พ.ศ.พัฒนา, ๒๕๔๘), หน้า ๑๐๔.

๓) สื่อเฉพาะกิจ เช่น คู่มือ สื่อประชาสัมพันธ์

๔) สื่อประสม คือ การใช้สื่อ ๓ ประเภทรวมกัน

การใช้สื่อการเผยแพร่พุทธธรรมของหอจดหมายเหตุส่วนใหญ่จะเป็นสื่อเฉพาะกิจ ซึ่งแบ่งได้เป็น ๔ ประเภทหลัก คือ

(๑) สื่อสิ่งพิมพ์ ได้แก่ แผ่นพับ หนังสือ จดหมายข่าว

(๒) สื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น สไลด์ เทปบันทึกเสียง แผ่นซีดี

(๓) สื่อกิจกรรม เช่น กิจกรรมเพเลินธรรมนำชม ลักษณะที่สำคัญของการใช้กิจกรรมเป็นสื่อเฉพาะกิจ คือ การเลือกกิจกรรมที่กลุ่มเป้าหมายสนใจ เน้นให้ผู้เข้าร่วมกลุ่มได้ประโยชน์ทั้งด้านสาระตามวัตถุประสงค์และด้านความบันเทิงไปพร้อมกัน^{๑๑๙} โดยรูปแบบของกิจกรรมที่สำคัญมีลักษณะ กำหนดเลือกวันสำคัญหรือสัปดาห์เป็นวันจัดกิจกรรมพิเศษ กำหนดการพบปะเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในหัวข้อที่มีประเด็นสนใจร่วมกัน จัดกิจกรรมด้วยนิทรรศการ

(๔) สื่อใหม่ คือ การใช้รูปแบบการเผยแพร่ด้วยอินเทอร์เน็ต ผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก (Face book) และยูทูบ (Youtube) การพัฒนาการของการสื่อสารข้อมูลผ่านเครือข่ายอินเทอร์เน็ตระบบความเร็วสูงของประเทศไทย ทำให้ประชาชนนิยมใช้อินเทอร์เน็ตในการสื่อสารผ่านสังคมออนไลน์กันอย่างแพร่หลายมากขึ้น จากการสำรวจการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในครัวเรือน โดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ ได้มีการเก็บสถิติต่อเนื่องโดยการสัมภาษณ์จากครัวเรือนตัวอย่าง ๘๓,๘๘๐ ครัวเรือน ในหัวข้อครัวเรือนที่มีอุปกรณ์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารทางอินเทอร์เน็ต ระหว่างปี ๒๕๕๕, ๒๕๕๖, ๒๕๕๗ มีสัดส่วนร้อยละ ๑๘.๔, ๒๓.๕, ๓๔.๗ ตามลำดับ จะเห็นได้ว่าประชาชนมีการใช้อินเทอร์เน็ตเพิ่มขึ้นเกือบเท่าตัวระหว่างปี ๒๕๕๕ และ ๒๕๕๗^{๑๒๐} สื่อใหม่จึงเป็นช่องทางใหม่ของการใช้สื่อเพื่อตอบสนองการเปิดรับข่าวสารของผู้รับสารในยุคปัจจุบันที่ผู้ส่งสารควรให้ความสนใจ

๒.๓.๕ ปัจจัยในการเลือกใช้สื่อหรือช่องทางการสื่อสาร^{๑๒๑}

คำกล่าวที่ว่า “ภาพหนึ่งภาพ มีค่ามากกว่าคำพูดหนึ่งพันคำ” หรือ “สิบปากว่าไม่เท่าตาเห็น สิบตาเห็นไม่เท่ามือคลำ” แสดงถึงระดับความแตกต่างของสื่อแต่ละชนิดที่ผู้ส่งสารควรเลือกใช้เพื่อให้เกิดประสิทธิผลสูงสุดในการสื่อสาร ช่องทางการสื่อสารที่เหมาะสมสามารถถ่ายทอดความรู้ที่อธิบายได้ยากหรือลำบากให้ผู้รับสารเข้าใจหรือรับรู้ได้ง่ายขึ้น การเลือกใช้สื่ออย่างเหมาะสมมีเกณฑ์การคัดเลือก ดังนี้

^{๑๑๙} เกศินี จุฑาวิจิตร, การสื่อสารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น, (นครปฐม: เพชรเกษมการพิมพ์, ๒๕๕๐), หน้า ๑๓๗.

^{๑๒๐} ไอที, (๑๔ ตุลาคม ๒๕๕๗), "สถิติเผยปี ๕๗ คนไทยมีพีซีใช้เพิ่มขึ้น กทม.ครองแชมป์ใช้เน็ต-มือถือ", ไทยรัฐ (ออนไลน์), ๗ ย่อหน้า, แหล่งที่มา <http://www.thairath.co.th/content/456551> [๒๙ ธันวาคม ๒๕๕๘].

^{๑๒๑} กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, หน้า ๒๘-๒๙.

๒.๓.๕.๑ ความสามารถหรือความชำนาญของผู้ส่งสาร การใช้สื่อที่ผู้ส่งสารชำนาญในการใช้ จะทำให้การสื่อสารมีความน่าสนใจและมีความน่าเชื่อถือเพิ่มขึ้น

๒.๓.๕.๒ ความเหมาะสมของสื่อกับเนื้อหาข้อมูลของสาร เนื้อหาบางอย่างอาจต้องใช้การถ่ายทอดผ่านทางสีหน้าหรือสลับซับซ้อน จะเหมาะสมกับการใช้สื่อโทรทัศน์มากกว่าสื่อวิทยุ เพราะสามารถสื่อให้เห็นภาพทางตาได้ดีกว่าแค่ได้ยินทางเสียง

๒.๓.๕.๓ ความสามารถในการใช้สื่อหรือรับสื่อของผู้รับสาร การใช้สื่อที่มีราคาแพง ผู้รับสารที่ยากจนอาจไม่มีโอกาสเข้าถึง เช่น การสื่อผ่านอินเทอร์เน็ตจะใช้กับผู้รับสารบางกลุ่มที่มีเครื่องคอมพิวเตอร์เท่านั้น หรือการบรรยายด้วยภาษาต่างถิ่น ผู้รับสารท้องถิ่นอาจไม่มีความรู้ที่จะเข้าถึงสารได้

๒.๓.๕.๔ ความเหมาะสมของสื่อกับสภาพแวดล้อม ในบางท้องถิ่นที่ห่างไกล ไม่อาจรับการสื่อสารผ่านวิทยุหรือโทรทัศน์

๒.๓.๕.๕ ความเหมาะสมของสื่อกับปัจจัยด้านเงินทุน เงินทุนเป็นปัจจัยสำคัญที่ผู้ส่งสารต้องคำนึงถึงในการใช้สื่อด้วย เช่น สื่อโทรทัศน์ต้องมีเครื่องมือทันสมัยและค่าใช้จ่ายราคาแพง

สุรัตน์ ตรีสุกกล่าวว่าถึง การมีปฏิกริยาตอบกลับจากผู้รับสารและผลที่เกิดจากการสื่อสารว่าหากต้องการปฏิกริยาตอบกลับแบบทันทีทันใดและเน้นการเสริมสร้างความสัมพันธ์กับผู้รับสาร สื่อบุคคลจะใช้ได้ผลดีกว่าสื่อแบบมวลชน แต่หากเน้นการกระจายข้อมูลข่าวสารให้ได้มากที่สุด สื่อมวลชนจะใช้ได้ผลดีกว่าสื่อบุคคล^{๑๑๔}

นิเทศศาสตร์หรือการสื่อสารมีความหมายครอบคลุมพฤติกรรมทุกอย่างที่ผู้ส่งสารจะถ่ายทอดความรู้ ความคิด ประสบการณ์ของตนให้ผู้รับสารรับรู้ โดยการใช้ภาษาหรือใช้สัญลักษณ์ที่เข้าใจตรงกันส่งผ่านช่องทางการสื่อสาร จากความหมายและการวิเคราะห์องค์ประกอบเกี่ยวกับการสื่อสาร พบว่า ผู้ส่งสารและผู้รับสารต่างมีวัตถุประสงค์ของตนเองในการสื่อสาร นักวิชาการแต่ละสาขาได้ศึกษาค้นคว้ารวบรวมเป็นทฤษฎีการสื่อสารหลากหลายทฤษฎี แต่ทฤษฎีที่น่าสนใจและเกี่ยวข้องกับการเปิดรับสื่อการเผยแพร่พุทธธรรมของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญในเขตกรุงเทพมหานคร ได้แก่ ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อ การเปิดรับสื่อ และการสื่อสารเพื่อโน้มน้าวใจ

๒.๔ แนวคิดทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อ

นักวิชาการในปัจจุบันมีแนวคิดเกี่ยวกับผู้รับสารเป็น ๒ กลุ่มใหญ่ โดยกลุ่มแรกมีความเห็นว่าผู้รับสารเป็นฝ่ายรับอย่างเดียว (spectator and passive) ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งมีความเห็นว่า ผู้รับสารเป็นผู้เลือกใช้สื่ออย่างกระตือรือร้น และมีส่วนร่วมในการกำหนดเนื้อหาสาระได้ (active, selective

^{๑๑๔} สุรัตน์ ตรีสุก, หลักนิเทศศาสตร์, หน้า ๑๐๕.

and interactive, participatory audience) โดยในช่วงทศวรรษ ๑๙๗๐ ได้เกิดแนวคิดของทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อ (Uses and gratifications) เพราะไม่เห็นด้วยกับแนวคิดทฤษฎีผลกระทบของสื่อ (Impact Theory) ซึ่งทฤษฎีผลกระทบของสื่อ มีสมมุติฐานว่า “สื่อมีพลังอำนาจในการโน้มน้าวผู้รับสาร” ในขณะที่ขณะที่ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อ มีสมมุติฐานว่า “มนุษย์จะกระทำพฤติกรรมใดก็ตาม รวมทั้งพฤติกรรมการใช้สื่อก็เนื่องมาจากเกิดความต้องการและแรงจูงใจ”

ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อของผู้รับสารเกิดมาจากแนวคิดที่ว่า “ผู้คนได้ทำอะไรกับสื่อ” และทฤษฎีด้านจิตวิทยาที่ว่า การกระทำใดๆ ของมนุษย์ล้วนเป็นผลมาจากความต้องการและแรงจูงใจ (Need & motivation) โดยมีแนวคิดที่ว่า ผู้รับสารเป็นผู้ตัดสินใจที่จะเลือกรับรู้ข่าวสารเพื่อประโยชน์ของตัวเองหรือเพื่อสนองความต้องการของตนเอง อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความต้องการและแรงจูงใจบางอย่างในตัวของผู้รับสารเอง ในด้านของผู้ส่งสารจึงต้องใช้ช่องทางการสื่อสารที่ดึงดูดใจหรือวิธีการสื่อสารที่โน้มน้าวใจ เพื่อให้ข้อมูลข่าวสารเป็นที่สนใจหรือถูกเลือกให้ตอบสนองความต้องการ จนผู้รับสารเปิดรับข่าวสารของตน^{๑๑๕}

ทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากสื่อ เชื่อว่าผู้รับสารเป็นผู้เลือกใช้สื่อเพื่อสนองวัตถุประสงค์หรือเพื่อประโยชน์ของตนเอง ทำให้ผู้รับสารกลายเป็นผู้ใช้สาร ด้วยการคัดเลือกและแสวงหาข่าวสารด้วยตนเองจากสื่อหรือช่องทางต่าง ๆ นักจิตวิทยาได้ศึกษาพฤติกรรมแรงจูงใจที่มาจากปัจจัยภายใน อันเป็นที่มาของทฤษฎีการเปิดรับสื่อหรือข่าวสาร

๒.๕ แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการเปิดรับสื่อ

การเปิดรับสื่อเป็นทฤษฎีที่อธิบายพฤติกรรมของผู้ใช้สารอันสืบเนื่องมาจากทฤษฎีการใช้ประโยชน์และความพึงพอใจจากการใช้สื่อ มีแนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมการรับข่าวสารว่า ผู้ใช้สารเป็นฝ่ายต้องการใช้สื่อและมีแรงจูงใจในการเลือกใช้สื่อ ซึ่งการเลือกเปิดรับสื่อใดๆ ล้วนเกิดจากสภาวะภายในจิตใจของมนุษย์ นักวิชาการได้ศึกษาตัวแปรภายในจิตใจของผู้รับสาร และเรียกตัวแปรชนิดนี้ว่าเป็นการวัดตัวแปรลักษณะทางจิตวิทยา (Psychographics variables) ตัวแปรที่นิยมนำมาศึกษาหาคำอธิบายในพฤติกรรมของผู้รับสาร โดยเฉพาะพฤติกรรมการเปิดรับสื่อและข่าวสาร ได้แก่ การเรียนรู้ (Learning) แรงจูงใจ (Motive) ความต้องการ (Need) ทศนคติ (Attitude) ความสนใจ (Interest) ความคิดเห็น (Opinion) ความคาดหวัง (Expectancy) ความพึงพอใจ (Satisfaction) เป็นต้น

^{๑๑๕} กาญจนา แก้วเทพ ขนิษฐา นิลผึ่ง รัตติกาล เจนจัด, สื่อสาร อาหาร สุขภาพ, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด ภาพพิมพ์, ๒๕๕๖), หน้า ๓๑๕-๓๑๘.

๒.๕.๑ ความต้องการและแรงจูงใจในการเปิดรับสื่อ

Blumler, McQuail & Brown ได้จัดกลุ่มของความต้องการและแรงจูงใจในการเปิดรับสื่อของผู้รับสาร หรือหมวดหมู่บทบาทหน้าที่ของสื่อในการตอบสนองความต้องการของผู้รับสารตามมุมมองของปัจเจกบุคคล เป็น ๔ กลุ่ม ดังนี้

๒.๕.๑.๑ ความเพลิตเพลิน (Diversion) หมายถึงการใช้สื่อเพื่อหลีกเลี่ยงจากชีวิตประจำวัน จากปัญหา หรือผ่อนคลายอารมณ์ เช่น การชมภาพยนตร์

๒.๕.๑.๒ มนุษยสัมพันธ์ (Personal relationship) เป็นการใช้สื่อเพื่อเสริมความสัมพันธ์กับสังคม เช่น นำข่าวสารไปพูดคุยสนทนาหรือชมรายการโทรทัศน์ร่วมกับบุคคลในครอบครัว

๒.๕.๑.๓ เอกลักษณ์ของปัจเจกบุคคล (Personal identity) เป็นการใช้สื่อเพื่อตอกย้ำหรืออ้างอิงกับกลุ่มเพื่อเสริมสร้างเอกลักษณ์ของตนเอง เพื่อทำความเข้าใจตนเอง ย้ำค่านิยมที่มีอยู่เดิม เช่น วิจารณ์ ต้องชมรายการที่มีรูปแบบทันสมัยมีพิธีกรเป็นขวัญใจวัยรุ่น เป็นต้น

๒.๕.๑.๔ ติดตามข่าวสาร (Surveillance) ซึ่งเป็นหน้าที่พื้นฐานของการเปิดรับสื่อของผู้รับสาร^{๑๑๖}

๒.๕.๒ ขั้นตอนในการเปิดรับสื่อ

แซมมวล เบคเกอร์ (Samuel L. Becker) กล่าวถึงการเปิดรับข่าวสารว่า บุคคลจะเปิดรับข้อมูลเมื่อต้องการให้คล้ายคลึงกับบุคคลอื่นในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง จะเปิดรับข่าวสารที่ตนเองสนใจหรืออยากรู้ และจะสนใจเป็นพิเศษเมื่อข่าวสารนั้นเกี่ยวข้องกับตนเอง ประการสุดท้าย บุคคลจะเปิดรับข่าวสารเพราะต้องการกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเพื่อผ่อนคลายอารมณ์ โดยจำแนกตามพฤติกรรม การเปิดรับสื่อของผู้รับสารไว้ ๓ ขั้นตอน คือ

๒.๕.๒.๑ การแสวงหาข้อมูล (Information Seeking)

๒.๕.๒.๒ การเปิดรับข้อมูล (Information Receptivity)

๒.๕.๒.๓ การเปิดรับประสบการณ์ (Experience Receptivity)^{๑๑๗}

๒.๕.๓ วัตถุประสงค์ในการเปิดรับสื่อ

แม็คคอมบ์ และเบคเกอร์ (McCombs and Becker) มีแนวคิดที่มนุษย์เปิดรับสื่อหรือข่าวสาร เพื่อตอบสนองความต้องการ ๔ ประการ คือ

^{๑๑๖} McQuail, D., J.G. Blumler & J.R. Brown, *Sociology of Mass Communication* "The Television Audience : A Revised Perspective" (Penguin, 1972), อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, *สื่อสารมวลชน ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา*, หน้า ๒๘๘-๒๘๙.

^{๑๑๗} Samuel L. Becker and Churchill I. Roberts, *Discovering mass Communication*, (New York : Harper Collins), 1992. อ้างใน กองสุกศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ, *รายงานการศึกษาการรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพ*. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เจ.เอส. การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๙.

๒.๕.๓.๑ เพื่อเรียนรู้เกี่ยวกับเหตุการณ์ (Surveillance) การเปิดรับข่าวสารทำให้เป็นบุคคลที่ทันเหตุการณ์และทันสมัย

๒.๕.๓.๒ เพื่อการตัดสินใจ (Decision) การเปิดรับข่าวสารทำให้สามารถให้ความเห็นในเหตุการณ์ต่างๆ รอบตัว และเพื่อตัดสินใจโดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับชีวิตประจำวัน

๒.๕.๓.๓ เพื่อพูดคุยสนทนา (Discussion) ทำให้สามารถนำข้อมูลข่าวสารที่เปิดรับไปพูดคุยกับบุคคลอื่นได้

๒.๕.๓.๔ เพื่อการมีส่วนร่วม (Participation) เพื่อรับรู้และสามารถมีส่วนร่วมในเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมรอบตัว^{๑๑๘}

๒.๕.๔ กระบวนการเลือกรับข่าวสาร (Selective Process)

กระบวนการเลือกรับข่าวสารหรือการเลือกรับรู้ (Selective Perception) เปรียบเสมือนเครื่องกรองข่าวสารในการรับรู้ของมนุษย์^{๑๑๙} ประกอบด้วยการกลั่นกรอง ๔ ขั้นตอนลำดับ ดังนี้

๒.๕.๔.๑ การเลือกเปิดรับ (Selective Exposure) เป็นขั้นตอนแรกในการเลือกช่องทางเพื่อเปิดรับข่าวสาร ซึ่งผู้เปิดรับสื่อจะเลือกตามความชำนาญหรือตรงตามความคิดเห็นส่วนตัว และหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับความคิดเห็นของตน เช่น เลือกดูข่าวสารจากโทรทัศน์ แทนการอ่านจากหนังสือพิมพ์ เพราะชอบชมโทรทัศน์มากกว่าการเปิดอ่านจากหนังสือพิมพ์

๒.๕.๔.๒ การเลือกให้ความสนใจ (Selective Attention) ผู้เปิดรับข่าวสารมีแนวโน้มจะเลือกข่าวตามความคิดเห็นของตน เพื่อสนับสนุนทัศนคติเดิม และหลีกเลี่ยงสิ่งที่ไม่สอดคล้องกับความรู้ความเข้าใจหรือทัศนคติเดิม เพื่อเลี่ยงภาวะที่ไม่สมดุลหรือที่จะทำให้เกิดความไม่สบายใจ

มนุษย์มักถูกกระตุ้นให้เกิดความสนใจด้วยสิ่งต่อไปนี้

๑. วัตถุหรือสิ่งที่เป็นกายภาพหรือผู้สื่อสารเอง เช่น ขนาด รูปร่าง สี การเคลื่อนไหว ความกระตือรือร้น

๒. เรื่องหรือเหตุการณ์ที่น่าสนใจ เช่น ใกล้ตัว ส่วนตัว ทันสมัย ความน่าสงสัย ความขัดแย้ง แปลกใหม่ อารมณ์ขัน

๓. ภาษาที่ใช้ กระชับรัดกุม มีชีวิตชีวา เร้าอารมณ์

^{๑๑๘} McCombs and Becker. Using Mass Communication Theory, (New Jersey : Prentice-Hall, 1993), P51-52. อ้างใน กองสุศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ, รายงานการศึกษาการรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพ, หน้า ๑๙-๒๐.

^{๑๑๙} Klapper Joseph T, The Effect of Mass Communication. (New York : The Free Press, 1967), p19-25. อ้างใน กองสุศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ, รายงานการศึกษาการรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพ, หน้า ๑๖.

๔. การใช้ช่องทางการสื่อสารหลายช่องทาง การแสดงกิริยาท่าทางการใช้วัจนภาษาจูงใจ การเน้นคำ เป็นต้น^{๑๒๐}

๒.๕.๔.๓ การเลือกรับรู้และตีความหมาย (Selective Perception and Interpretation) หลังจากเปิดรับข่าวสารแล้ว ผู้รับสารจะเลือกรับรู้และแปลความหมายของข่าวสารนั้นตามความสนใจ ทักษะคติ ประสบการณ์ ความเชื่อ ความคาดหวัง สภาวะทางอารมณ์และจิตใจ หรือสภาวะทางกายภาพของตนเอง ซึ่งอาจไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของผู้ส่งสารก็ได้ จึงทำให้ข่าวสารบางส่วนถูกบิดเบือนหรือตัดทิ้งไปโดยผู้รับสารเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของตนเอง

๒.๕.๔.๔ การเลือกจดจำ (Selective Retention) ผู้เปิดรับสื่อจะเลือกจดจำข่าวสารเฉพาะที่ตรงกับความสนใจหรือทักษะคติของตนเอง และมักจะลืมหรือไม่ถ่ายทอดในส่วนที่ตนเองไม่สนใจ ไม่เห็นด้วย หรือขัดแย้งกับความคิดเห็นของตนเอง ข่าวสารที่เลือกจดจำ มักมีเนื้อสารที่สนับสนุนทักษะคติ ค่านิยมหรือความเชื่อเดิมที่มีอยู่ก่อนให้มั่นใจแน่นอนยิ่งขึ้นและเปลี่ยนแปลงยาก^{๑๒๑}

๒.๕.๕ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกเปิดรับข่าวสาร

ทอดด์ ฮันท์ และเบรนท์ ดี รูเบน (Todd Hunt and Brent d. Ruben) ได้จำแนกปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเลือกเปิดรับข่าวสารของบุคคลไว้ ดังนี้

๒.๕.๕.๑ ความต้องการ (Need) ความต้องการของมนุษย์มีตั้งแต่ระดับต่ำไปจนถึงระดับสูง ทั้งความต้องการทางกายและทางใจ จะเป็นตัวกำหนดการเลือกของมนุษย์ มนุษย์จะเลือกเปิดรับข่าวสารเพื่อตอบสนองความต้องการ เพื่อรสนิยม เพื่อการยอมรับในสังคม เพื่อความพอใจ เป็นต้น

๒.๕.๕.๒ ทักษะคติและค่านิยม (Attitude and Values) ทักษะคติ คือความชอบและมีใจโน้มเอียงต่อเรื่องต่างๆ ค่านิยมคือความรู้สึกว่าควรจะทำหรือไม่ควรทำอะไรในการมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและมนุษย์ในสังคม

๒.๕.๕.๓ เป้าหมาย (Goal) มนุษย์ทุกคนมีการกำหนดเป้าหมายในการดำเนินชีวิต นับแต่อาชีพ สังคม กิจกรรมต่างๆ เป้าหมายที่กำหนดขึ้นนี้จะมีอิทธิพลต่อการเลือกรับข่าวสาร

๒.๕.๕.๔ ความสามารถ (Capability) ความสามารถในการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง รวมทั้งความสามารถทางด้านภาษา

๒.๕.๕.๕ การใช้ประโยชน์ (Utility) มนุษย์จะสนใจ และพยายามเลือกเปิดรับข่าวสารที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

^{๑๒๐} พิชนี เขยจรรยา รศ. เมตตา วิวัฒนานุกูล รศ. ถิรพันธ์ อนวัชศิริวงศ์ รศ., แนวคิดหลักนิเทศศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทเอเลโลการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๑), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

^{๑๒๑} กองสุศึกษา กรมสนับสนุนบริการสุขภาพ, รายงานการศึกษารับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านสุขภาพ. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เจ.เอส. การพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖.

๒.๕.๕.๖ สไตล์ในการสื่อสาร (Communication Style) คือ ความชอบในวิธีการหรือรูปแบบการสื่อสาร ผู้เปิดรับสื่อแต่ละบุคคลมีความชอบในสไตล์ที่ต่างกัน โดยจะเปิดรับสื่อตามสไตล์ที่ชอบ

๒.๕.๕.๗ สภาวะ (Context) หมายถึง สถานที่ บุคคล เวลาที่อยู่ในสถานการณ์ ล้วนมีอิทธิพลต่อการเลือกเปิดรับสื่อของผู้รับสารในขณะใดขณะหนึ่ง การที่มีบุคคลอื่นอยู่ด้วยมีอิทธิพลต่อการเลือกใช้สื่อและข่าวสาร การเลือกตีความหมายและเลือกจดจำ

๒.๕.๕.๘ ประสบการณ์และนิสัย (Experience and Habit) ผู้รับสารแต่ละคนมีพัฒนาการการรับสาร ซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ในการเลือกรับข่าวสารมาก่อน ประสบการณ์เดิมและนิสัยจะมีอิทธิพลต่อการเลือกเปิดรับสื่อของบุคคลนั้น^{๑๒๒}

๒.๕.๖ การแสวงหาข่าวสารของผู้รับสาร (Information Acquisition)

นักวิชาการได้ได้สรุปหลักการแสวงหาข่าวสารของผู้ใช้สารเป็นประเด็นที่น่าสนใจไว้^{๑๒๓} ดังนี้

๒.๕.๖.๑ ผู้รับสารจะมีความต้องการแสวงหาข่าวสารมากกว่าปกติ ในสภาวะการณ์ที่ไม่แน่นอน เพื่อลดความไม่แน่นอนและสามารถควบคุมสถานการณ์ได้

๒.๕.๖.๒ บุคคลที่มีการเปิดรับข่าวสารอย่างกว้างขวาง และมีทักษะในการแสวงหาข้อมูลมาก จะมีความรู้และเท่าทันสภาวะแวดล้อมมากขึ้น

๒.๕.๖.๓ วิลเบอร์ ชแรมม์ (Wilbur Schramm) ได้สรุปหลักการแสวงหาข่าวสารไว้ว่า ผู้ใช้สื่อจะใช้ความพยายามน้อยที่สุด (Effort required) แต่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ได้^{๑๒๔} ดังนี้ (Expectation of Reward)

$$\text{กลยุทธ์การแสวงหาข่าวสาร} = \frac{\text{ใช้ความพยายามให้น้อยที่สุด}}{\text{ได้ผลใกล้เคียงกับที่คาดหวังไว้}}$$

จากสูตรดังกล่าว อธิบายได้ว่ามนุษย์มีแนวโน้มที่จะเปิดรับข่าวสารที่ใช้ความพยายามน้อย เช่น ข่าวสารที่อยู่ใกล้ตัว สามารถเลือกรับได้ง่ายและมีสาระประโยชน์ต่อตน แต่การที่บุคคลใดจะใช้ความพยายามมากน้อยแค่ไหน ยังขึ้นอยู่กับทักษะ ความสามารถในการแสวงหาข่าวสารของบุคคลนั้นด้วย

^{๑๒๒} ประมะ สตะเวทิน, การสื่อสารมวลชน : กระบวนการและทฤษฎี, หน้า ๑๒๒-๑๒๔.

^{๑๒๓} กาญจนา แก้วเทพ, สื่อสารมวลชน ทฤษฎีและแนวทางการศึกษา, หน้า ๒๙๒.

^{๑๒๔} Schramm, W. & W.E. Porter, (1973, Men, Women, Messages and Media (2nd ed), NY : Harper & Row. อ้างใน กาญจนา แก้วเทพ, การวิเคราะห์สื่อ แนวคิดและเทคนิค, หน้า ๑๗๕.

๒.๕.๗ ทฤษฎีประชากร

ดร. ประมะ สติเวทิน กล่าวว่าผู้รับสารที่มีลักษณะทางประชากรศาสตร์ต่างๆ ร่วมกัน ย่อมมีทัศนคติและพฤติกรรมคล้ายคลึงกัน^{๑๒๕} ทฤษฎีนี้เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ของพฤติกรรมมนุษย์กับคุณลักษณะทางสังคมหรือคุณสมบัติพื้นฐานของมนุษย์ ได้แก่ เพศ อายุ อาชีพ การศึกษา สถานะทางเศรษฐกิจสังคม เป็นต้น ผู้วิจัยได้เลือกคุณลักษณะทางสังคมมาใช้ในการวิจัยครั้งนี้ ๔ ประเภท คือ

๒.๕.๗.๑ เพศ วัฒนธรรมและสังคมกำหนดบทบาทและกิจกรรมให้เพศหญิงและเพศชายมีค่านิยมและทัศนคติที่ต่างกัน เช่น เพศหญิงมีแนวโน้มต้องการที่จะส่งและรับข่าวสารมากกว่าเพศชาย ในขณะที่เพศชายต้องการที่จะส่งและรับข่าวสาร แต่ยังคงต้องการที่จะสร้างความสัมพันธ์อันดีเพิ่มเติมด้วย

๒.๕.๗.๒ อายุ คนที่มีอายุต่างกันจะมีความคิดแตกต่างกัน เช่น คนที่อายุมากจะมีแนวคิดอนุรักษ์นิยม ระวังระวังมากกว่าคนที่อายุน้อย ซึ่งมีแนวคิดเสรีนิยม และชอบเปิดรับข่าวสารประเภทบันเทิงมากกว่าข่าวสารการเมือง

๒.๕.๗.๓ อาชีพ จะบ่งบอกถึงรายได้และสถานภาพทางสังคมของบุคคล ทำให้แต่ละบุคคลมีวัฒนธรรม ประสบการณ์ ความคิดและทัศนคติที่แตกต่างกัน

๒.๕.๗.๔ ระดับการศึกษา การศึกษาเป็นปัจจัยที่ทำให้บุคคลมีค่านิยม ทัศนคติและพฤติกรรมแตกต่างกัน ผู้ที่มีการศึกษาสูงจะเปิดรับข่าวสารได้ดีเพราะเป็นผู้มีความรู้กว้างขวาง เข้าใจสารได้ดี และเชื่อถืออะไรได้ยาก หากไม่มีเหตุผลเพียงพอ ผู้มีการศึกษาน้อยมักจะใช้สื่อประเภทวิทยุโทรทัศน์ ในขณะที่ผู้มีการศึกษาสูง หากมีเวลาจำกัด จะแสวงหาข่าวสารจากสื่อสิ่งพิมพ์มากกว่าประเภทอื่น

การแบ่งกลุ่มตามลักษณะประชากรเป็นการจัดแบ่งกลุ่มผู้รับสารที่นิยมใช้ในการวิจัย แต่วิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมทางสังคมบางอย่างอาจเป็นปัจจัยสนับสนุนทำให้บุคคลมีความคิดทัศนคติที่แตกต่างไปจากกลุ่มประชากรของตนได้ เช่น การเลี้ยงดูในวัยเยาว์ ความต้องการหรือแรงจูงใจด้านสังคม

กระบวนการเปิดรับสื่อเป็นทฤษฎีที่ผู้ใช้สารเลือกใช้สื่อเพื่อตอบสนองความต้องการของตน โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเรียนรู้เหตุการณ์ ตัดสินใจบางอย่าง สนทนาในสังคม หรือเพื่อมีส่วนร่วมกับผู้อื่น โดยมีการแสวงหาก่อนที่จะเปิดรับข้อมูล และเปิดรับประสบการณ์ จะใช้ความพยายามในการแสวงหาข่าวน้อยสุดเพื่อให้ได้ข่าวสารที่คาดหวังไว้ ผู้ที่มีการเปิดรับสื่ออย่างกว้างขวาง จะเป็นผู้ที่มีความรู้และเท่าทันปัจจุบันมากกว่าผู้ที่เปิดรับสื่อน้อยกว่า นอกจากนี้กลุ่มประชากรที่มีคุณลักษณะทางสังคมหรือคุณสมบัติพื้นฐานใกล้เคียงกันจะมีพฤติกรรมในการเปิดรับ

^{๑๒๕} ประมะ สติเวทิน ดร., หลักนิเทศศาสตร์, หน้า ๑๑๒.

สื่อคล้ายคลึงกัน กระบวนการสื่อสารจะมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นหากใช้สื่อหรือช่องทางการสื่อสารให้เหมาะสมกับกลุ่มประชากรที่เป็นเป้าหมาย

๒.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

๒.๖.๑.๑ ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวว่า การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่โดยตรงของพุทธบริษัท ซึ่งต้องปฏิบัติกันเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอและเหมาะสมต่อยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป สิ่งที่ยกย่องกระตุ้นเตือนให้เกิดกำลังใจในการทำหน้าที่เผยแผ่ มาจากพุทธดำรัสของพระพุทธองค์ในคราวส่งปฐมสาวกคือพระอรหันต์ ๖๐ รูปให้จาริกไปแสดงธรรมเพื่อประโยชน์สุขแก่เหล่ามนุษย์ให้มากที่สุด แต่สังคมโลกในยุคปัจจุบัน ได้รับการพัฒนาจนเจริญก้าวหน้าและเปลี่ยนแปลงไปจากอดีต และยังมีสิ่งที่ยั่วยวนให้มนุษย์ละเมิดศีลธรรมมากขึ้น จึงไม่อาจใช้วิธีการเผยแผ่ด้วยการจาริกเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ต้องพัฒนาวิธีการเผยแผ่พุทธศาสนาให้มีรูปแบบที่หลากหลายและครบถ้วนทั้งความงามในเบื้องต้น ท่ามกลางและเบื้องปลาย^{๑๒๖}

๒.๖.๑.๒ ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์ ได้กล่าวว่า ท่านพุทธทาสภิกขุเคยกล่าวถึงจุดมุ่งหมายใหม่ของทุกศาสนา คือเอาชนะความทุกข์ในมวลมนุษย์และในโลก และพระเจ้าในคริสต์ศาสนา กับพระธรรมในพระพุทธศาสนา มีความหมายสูงสุดทั้งพระเจ้าและพระธรรม เป็นตัวแทนของสภาวะอันสูงสุดซึ่งอยู่เหนือความทุกข์ พระเจ้าอยู่เหนือความดีและความชั่ว พระเจ้าเป็นสิ่งสากล ไม่ใช่สมบัติของศาสนาใดศาสนาหนึ่ง พระเจ้าคือที่มาของสิ่งทั้งปวง การใช้สื่อสัญลักษณ์สื่อธรรมะของพุทธทาสภิกขุไม่ได้มุ่งให้เกิดประโยชน์แก่สังคมพุทธศาสนิกชนเท่านั้น แต่มุ่งความเข้าใจและเข้าถึงแก่นแท้ของแต่ละศาสนา หัวใจของศาสนาทุกศาสนาสอนให้ทำลายความเห็นแก่ตัว ให้ทำลายความรู้สึกรักตัวของตัวเอง โดยเฉพาะการตีความสัญลักษณ์ไม่ทางเขนของคริสต์ศาสนา รูปทางเขนคือสัญลักษณ์แห่งการตัดเสียซึ่งเส้นขวาง คือการตัด “I” หรือตัว “กู” นั้นเสีย ให้ปราศจาก “I” หรือตัว “กู” ดังนั้นไม่ทางเขนคือสัญลักษณ์แห่งหัวใจของศาสนาทุกศาสนา^{๑๒๗}

๒.๖.๑.๓ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้กล่าวว่า การฉลอง ๑๐๐ ปีชาตกาลท่านพุทธทาส ควรจะจัดตั้งสถาบันนานาชาติเพื่อหาทางออกจากวิกฤตโลก ในนาม “สถาบันพุทธทาสภิกขุ” หรือ “สถาบันอินทปญฺโญ” มีภารกิจที่จะศึกษาและเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิกฤตด้านต่างๆ ที่โลกเผชิญอยู่เวลานี้ โดยอาศัยพระธรรมที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงค้นพบ สถาบันควรเป็นศูนย์กลางการศึกษาค้นคว้าความรู้ทางพระพุทธศาสนาแห่งหนึ่งของโลก และอำนวยความสะดวกเพื่อดึงดูดให้นักศึกษาที่สนใจมาใช้บริการอย่างกว้างขวาง เป็นจุดเชื่อมโยงให้แก่นักปราชญ์จากประเทศ

^{๑๒๖} พุทธทาสภิกขุ, ชุมชุมข้อคิดอิสระ, หน้า ๒๔๕-๒๔๘.

^{๑๒๗} ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวิวัฒน์, ปรัชญาเมธีกัมพุทธทาสภิกขุ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์น้ำฝน,

ต่างๆ ทางพระพุทธศาสนาให้สร้างกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ต่อชาวโลก ในอีกด้านหนึ่ง สถาบันพุทธทาสภิกขุ ควรมีภารกิจด้านการเผยแพร่แก่ชาวบ้านธรรมดาด้วย ดังที่ท่านพุทธทาสไม่เคยทิ้งชาวบ้านคนธรรมดาซึ่งไม่ใช่ปัญญาชนเลย ทั้งยังคิดค้นวิธีการที่แยบคายหลายอย่างในการเผยแพร่ เช่น “โรงมหรสพทางวิญญาณ” เป็นต้น ภารกิจด้านนี้ควรถือเป็นภารกิจหลักอีกด้านหนึ่ง คือกระทำการเผยแพร่ด้วยวิธีการที่แยบคาย และมีประสิทธิผลแก่ประชาชนคนธรรมดาในโลกปัจจุบัน^{๑๒๘}

๒.๖.๑.๔ สัมพันธ์ ก้องสมุทร ได้กล่าวว่า ลมหายใจของท่านพุทธทาสเป็นไปเพื่อหน้าที่สนองคุณพระพุทธเจ้า นำพาสังขารของพระองค์มาสู่ชีวิตจิตใจของพุทธบริษัท ท่านจึงคิดค้นหาทฤษฎีการสอนหรือโสตทัศนศึกษามาใช้ แนวความคิดการสร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ และก่อสร้างอาคารต่างๆเท่าที่จำเป็น คือ อุบายธรรมในการใช้สื่อสอนธรรมะ รอบอาคารด้านนอกมีภาพสลักจำลองพุทธประวัติพระพุทธเจ้าจากอินเดีย แม้แต่คิดประดิษฐ์ถ้อยคำให้เกิดความสนใจหรือแหวกแนว ซึ่งสามารถนำไปใช้ประโยชน์ให้จดจำได้ง่าย เช่น ‘จิตว่าง’ ‘ช่างหัวมัน’ ‘อย่างนั้นเอง’ ‘ตัวกู ของกู’ ‘กิน กาม เกียรติ’ ‘นิพพานที่นี้และเดี๋ยวนี้’ เป็นต้น ท่านไม่ละเลยที่จะใช้สื่อธรรมชาติซึ่งมีอยู่ในสวนโมกข์ ก้อนหินทุกก้อน ต้นไม้ทุกต้น สัตว์ที่ท่านเลี้ยง ปลา ไก่ สุนัข แมว สรรพสิ่งเหล่านี้ ท่านหยิบยกมาใช้เป็นสื่อสอนธรรมะอย่างสนิหใจ จึงมีคำพูดสะอึกใจว่า สวนโมกข์มีก้อนหินพูดได้ มีต้นไม้พูดได้ มีสุนัขสมพาลโบ้ยหยอ มีไก่ป่าทำงานทั้งวันโดยไม่รู้จักเหนื่อย หรือแม้แต่สะพานไฟเกอร์ ปริศนาธรรมที่สะท้อนสื่อส่องทางแห่งพระนิพพานของบรรพชนชาวพุทธในปักษ์ใต้^{๑๒๙}

๒.๖.๑.๕ กิตติมา สุรสนธิ ได้กล่าวว่า พฤติกรรมการเปิดรับสื่อ (Media Exposure) ของผู้รับสารมีความสัมพันธ์กับทฤษฎีความแตกต่างของบุคคล และทฤษฎีลำดับชั้นทางสังคม ซึ่งทฤษฎีความแตกต่างของบุคคล (The individual Differences Theory) อธิบายไว้ว่าบุคคลจะเลือกเปิดรับสื่อ (Selective Exposure) ที่มีเนื้อหาตรงกับความคิดเห็นของตนเอง และจะเลือกเฉพาะเนื้อหาที่สนใจ (Selective Attention) เลือกรับรู้ (Selective Perception) และเก็บรักษาเฉพาะข่าวสารที่สอดคล้องกับความคิดเห็นหรือทัศนคติของผู้รับสาร (Selective Retention) ส่วนทฤษฎีลำดับชั้นทางสังคม (Social Categories Theory) อธิบายไว้ว่า พฤติกรรมการเปิดรับสื่อเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางสังคมของบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ รายได้ ระดับการศึกษา ภูมิฐานะ ศาสนา เป็นต้น และบุคคลที่อยู่ในลำดับชั้นทางสังคมเดียวกันหรือคล้ายคลึงกัน จะมีพฤติกรรมการเปิดรับสื่อคล้ายคลึงกัน^{๑๓๐}

^{๑๒๘} นิธิ เอียวศรีวงศ์, สายธาร พุทธทาส พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สายธาร, ๒๕๔๙).

^{๑๒๙} สัมพันธ์ ก้องสมุทร, พุทธทาสภิกขุกับสื่อสารมวลชน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์สุภาพใจ, ๒๕๔๓).

^{๑๓๐} กิตติมา สุรสนธิ, ความรู้ทางการสื่อสาร, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท จามจุรีโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๗).

๒.๖.๒ รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๒.๖.๒.๑ พระไพโรจน์ อตุโล (สมหมาย) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)” พบว่า ท่านได้ปฏิบัติตนเป็นต้นแบบในการปฏิบัติธรรมและต้นแบบในการศึกษาทั้งคฤหัสถ์และคหบดีธรรม ค้นคว้าหลักธรรมในพระพุทธศาสนาอย่างลุ่มลึกก่อนจะเผยแผ่ด้วยเทคนิคและวิธีการ, สื่อ, เอกสารและสิ่งพิมพ์ที่หลากหลาย ใช้สื่อศิลปะ สร้างโรงมหรสพทางวิญญาณ เป็นต้น ซึ่งเกิดผลกระทบต่อสังคมไทยหลายด้าน คือ (๑) การส่งเสริมพระพุทธศาสนา มีผลกระทบด้านศาสนบุคคล ศาสนธรรม ศาสนวัตถุและศาสนพิธี (๒) การศึกษา ธรรมะทำให้หลักคุณธรรม ศีลธรรม หลักจริยธรรมกลับเข้าสู่สถาบันการศึกษาให้เรียนรู้ ประพฤติปฏิบัติอย่างจริงจัง (๓) ด้านการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อม การสร้างถาวรวัตถุให้กลมกลืนกับธรรมชาติ การอนุรักษ์ต้นไม้และสัตว์ป่าทุกชนิด และกำหนดให้ผู้มาปฏิบัติธรรมต้องให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมด้วย^{๑๓๑}

๒.๖.๒.๒ พรรณี จาตุรพณิชย ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “รูปแบบการใช้สื่อการสอนธรรมในสมัยพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน” พบว่า จุดมุ่งหมายการสอนธรรมในปัจจุบันมุ่งให้ศาสนิกชนนำหลักคำสอนไปใช้แก้ปัญหาและพัฒนาตนและสังคม ขณะที่สมัยพุทธกาลเน้นรับผลจากการปฏิบัติเพื่อพ้นทุกข์หรือบรรลุนิพพาน ด้านหลักธรรมคำสอน จะคำนึงถึงผู้เรียนเป็นสำคัญ แต่แตกต่างกันในเนื้อหาการสอน สมัยปัจจุบันจะเน้นเนื้อหาที่ง่ายต่อการเข้าใจ มีความสนุกสนานเพลิดเพลิน สร้างอารมณ์ขันแก่ผู้รับฟัง ด้านวิธีและเทคนิคการสอน ในปัจจุบัน ใช้ภาษาที่ง่ายต่อความเข้าใจ เน้นสนุกสนาน แทรกเรื่องราวต่างๆ ให้ฟังง่ายสนุก แต่ได้สติและแง่คิด ด้านสื่อการสอน นำความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีมาช่วยผลิตสื่อให้ทันสมัย สามารถสนองความต้องการของพุทธศาสนิกชนได้รวดเร็ว กว้างขวางกว่าสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะสื่อการสอนประเภทสื่อโสตทัศนูปกรณ์ ผู้เลื่อมใสเลือกใช้สื่อการสอนธรรมที่มีอยู่ตามศรัทธา ความสนใจ และเหมาะสมกับตนเอง ทั้งเวลาและสถานที่ แล้วนำไปศึกษาเรียนรู้ด้วยตนเองโดยไม่ต้องพบปะกับเจ้าของสื่อ^{๑๓๒}

๒.๖.๒.๓ นายปรีชา เจริญยศ ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารกับความรู้ ทักษะ และพฤติกรรมของผู้ใช้บริการหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ” พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามจำนวน ๔๐๐ คน ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง อายุระหว่าง ๓๑-๔๐ ปี ประกอบ

^{๑๓๑} พระไพโรจน์ อตุโล (สมหมาย), “วิเคราะห์บทบาทการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

^{๑๓๒} พรรณี จาตุรพณิชย, “รูปแบบการใช้สื่อการสอนธรรมในสมัยพุทธกาลกับสมัยปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

อาชีพเป็นพนักงานบริษัทเอกชนและจบการศึกษาสูงสุดระดับปริญญาตรี การวิเคราะห์ข้อมูลในส่วน ของระดับความรู้ที่ถูกต้องเกี่ยวกับหोजดหมายเหตุอยู่ในระดับปานกลาง ในส่วนของทัศนคติที่มีต่อ หोजดหมายเหตุอยู่ในระดับดี ข้อที่มีความเห็นว่ดีที่สุด คือ กิจกรรมการปฏิบัติธรรมโดยมีความเห็น ว่มีความน่าสนใจและมีประโยชน์ซึ่งมีทัศนคติอยู่ในระดับดีมาก ประชาชนมีพฤติกรรมในการใช้ บริการของหोजดหมายเหตุโดยภาพรวมอยู่ในระดับน้อย ซึ่งผู้วิจัยได้แบ่งการบริการของหोजดหมาย เหตุไว้เป็น ๕ หมวด หมวดกิจกรรมที่มีผู้เข้าร่วมมากที่สุด คือ หมวดกิจกรรมค้นคว้าข้อมูล มี พฤติกรรมการใช้บริการอยู่ในระดับปานกลาง และในหมวดนี้ กิจกรรมที่มีผู้ใช้บริการมากที่สุด คือ การซื้อหนังสือจากห้องหนังสือและสื่อธรรม มีการใช้บริการอยู่ในระดับปานกลางเช่นกัน ผลการศึกษา ยังพบว่า ลักษณะประชากรของผู้ใช้บริการหोजดหมายเหตุที่แตกต่างกัน มีการเปิดรับข่าวสารของหोज ดหมายเหตุไม่แตกต่างกัน ซึ่งขัดแย้งกับลักษณะทางประชากรศาสตร์ ซึ่งผู้วิจัยได้วิเคราะห์ว่าอาจ เป็นเพราะมีตัวแปรอื่นอย่างเช่นปัจจัยด้านจิตวิทยาหรือปัจจัยด้านความสัมพันธ์ทางสังคมเข้ามา เกี่ยวข้องด้วย เช่น การได้รับการอบรมเลี้ยงดูในวัยเยาว์ กระบวนการรับรู้และเรียนรู้ เป็นต้น^{๑๓๓}

๒.๖.๒.๔ พระมหาพรตน์ คุณทสสี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การเปรียบเทียบพุทธรูปวิธีการ สอนในอรรถกถาธรรมบทกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ” พบว่า พุทธรูปวิธีการสอนใน อรรถกถาธรรมบทมีความสอดคล้องกับลักษณะของกิจกรรมการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ๕ ประการ คือ (๑) เรียนรู้อย่างมีความสุข (๒) เรียนรู้แบบองค์รวม (๓) เรียนรู้จากความคิดการปฏิบัติ จริ่งและการสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง (๔) เรียนรู้ร่วมกับบุคคลอื่นและเรียนรู้กระบวนการเรียนรู้ด้วย ตนเอง จึงสรุปได้ว่า พุทธรูปวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมบท กับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็น สำคัญเป็นการสอนที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน ซึ่งเน้นอยู่บนพื้นฐานหลักสำคัญ ๓ ประการคือ เน้นความ แตกต่างระหว่างบุคคล เน้นเรียนรู้มีส่วนร่วมในการคิด การปฏิบัติจริงและสรุปองค์ความรู้ด้วยตนเอง และมุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์สูงสุดจากการเรียนรู้^{๑๓๔}

๒.๖.๒.๕ พระมหาอรุณ จิตตคุตโต (สุตประเสริฐ) ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษากระบวนการ สื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมของสวนโมกขพลาราม” ผลการวิจัยพบว่า การเผยแผ่พุทธธรรมของ ท่านอาจารย์พุทธทาส โดยเนื้อหาของท่านเน้นที่แก่นแท้ของพุทธธรรมเป็นหลัก โดยใช้หลักความรู้ทุก สำนึก สวนโมกขพลารามใช้สื่ออันหลากหลาย เพื่อเผยแผ่พุทธธรรมได้อย่างกว้างขวางทั้งทาง ภายในประเทศ และต่างประเทศ กล่าวคือ (๑) สื่อศิลปะ เช่น ภาพวาด รูปปั้น ภาพหล่อปูนสูงและ

^{๑๓๓} ปรีชา เจริญยศ, "ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารกับความรู้ ทัศนคติและพฤติกรรม ของผู้ใช้บริการหोजดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ", วารสารศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะวารสารและ สื่อสารมวลชน : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๕).

^{๑๓๔} พระมหาพรตน์ คุณทสสี, “การศึกษาเปรียบเทียบพุทธรูปวิธีการสอนในอรรถกถาธรรมกับ กระบวนการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖).

สถาปัตยกรรม เป็นต้น (๒) สื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์ เช่น หนังสือ เทปคาสเซ็ท ม้วนวีดีทัศน์ (๓) สื่อมวลชน เช่น วารสาร วิทยุกระจายเสียง โทรทัศน์และอินเทอร์เน็ต (๔) สื่อบุคคล เช่น พระธรรมโกศาจารย์ พระโรเบิร์ต สุนติกโร พระวรศักดิ์ วรธมโม แม่ชีรัญจวน อินทรกำแหง (๕) สื่อกิจกรรม เช่น กิจกรรมในวันล้ออายุ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นต้น บางส่วนมาประยุกต์ด้วยพุทธธรรม เช่น ธัมมิกสังคมนิยม การเมือง เศรษฐกิจ วิทยาศาสตร์ การศึกษา เป็นต้น^{๑๓๕}

การศึกษาหนังสือและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง พบว่าสถาบันสงฆ์ไทยมีพัฒนาการรูปแบบการเผยแผ่ธรรมตามวิวัฒนาการของสังคม ท่านพระธรรมโกศาจารย์ (พุทธทาสภิกขุ) เป็นผู้นำการสอนพุทธธรรมด้วยหลักเหตุผลและปัญญา สิ่งที่ท่านนำมาเป็นสื่อเพื่อเผยแผ่หลักธรรมะมีอยู่มากมาย ปรากฏให้เห็นอยู่ที่สวนโมกขพลาราม มรดกธรรมของท่านพระธรรมโกศาจารย์ได้รับการสืบสานผ่าน หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ผลงานการวิจัย “ความสัมพันธ์ระหว่างการเปิดรับข่าวสารกับความรู้ ทศนคติ และพฤติกรรมของผู้ใช้บริการหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ” เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของการเปิดรับข่าวสารกับพฤติกรรมของชาวกรุงเทพมหานครในการใช้บริการแต่ละประเภทของหอจดหมายเหตุเท่านั้น ไม่ได้มุ่งศึกษาการเปิดรับสื่อการเผยแผ่พุทธธรรมตามหลัก ปณิธาน ๓ ประการของหอจดหมายเหตุ

๒.๗ การเผยแผ่พุทธธรรมของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

๒.๗.๑ ความเป็นมาของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ

ท่านพุทธทาสภิกขุได้สร้างสรรค์ผลงานเพื่อการเผยแผ่พุทธธรรมไว้มากมาย รวมทั้งการร่วมก่อตั้ง “สวนโมกขพลาราม” ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ให้เป็นสถานที่อันรื่นรมย์เป็นกำลังเพื่อความหลุดพ้นของมนุษย์ การมรณกรรมของท่าน ในปี พ.ศ. ๒๕๓๖ สวนโมกขพลาราม วัดธารน้ำไหล และคณะธรรมทาน (ธรรมทานมูลนิธิ) อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ได้รวบรวมผลงานของท่านและมอบหมายการดูแลแก่หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ โดยได้รับการจัดตั้งภายใต้ความรับผิดชอบของมูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสที่ทรงครองราชย์ครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙ และในโอกาสที่ทรงเจริญพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา พุทธศักราช ๒๕๕๐ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานราชานุญาตให้ก่อสร้างหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ณ สวนวชิรเบญจทัศ เมื่อวันที่ ๓๑ สิงหาคม ๒๕๕๐ และเปิดบริการเป็นครั้งแรกแก่ประชาชน เมื่อวันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๕๓ โดยมีวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ดังนี้

^{๑๓๕} พระมหาอรุณ จิตตคุตโต, “ศึกษากระบวนการสื่อสารเพื่อเผยแผ่พุทธธรรมของสวนโมกขพลาราม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

๒.๗.๑.๑ เพื่อเป็นศูนย์เรียนรู้และสถานบริการด้านศาสนธรรมอันรื่นรมย์ เสริมสร้างความเจริญกล้าแข็งให้แก่สติปัญญาและจิตใจ เพื่อสนับสนุนให้บรรลुरुธรรมในลักษณะ SPIRITUAL FITNESS & EDUTAINMENT CENTER

๒.๗.๑.๒ เพื่อสืบสานงานพระพุทธศาสนาตามอุดมการณ์และปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุ นำความถูกต้องและสันติสุขทางกาย จิตใจ และปัญญา กลับคืนสู่สังคมตามหลักปณิธาน ๓ ประการ ด้วยการเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา การทำความเข้าใจกันระหว่างศาสนิกชน และออกมาจากอำนาจวัตถุนิยม จนเป็นพุทธทาสกันทุกคน คือ เป็นผู้รับใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยการปฏิบัติให้ผู้อื่นดู เป็นอยู่ให้ผู้อื่นเห็น จนทุกคนพากันทำตาม และเป็นสวนโมกข์ได้ทุกที่ คือเป็นบุญสถานเพื่อการบรรลुरुธรรมได้ไม่ว่าสถานที่ใด ๆ ก็ตาม

๒.๗.๑.๓ เป็นองค์กรสถานที่ที่ทำหน้าที่เก็บรวบรวม ดูแล รักษา จัดระบบบริการสืบค้นมรดกธรรม เอกสารข้อเขียนต้นฉบับ ๆ ของท่านพุทธทาส รวมถึงให้บริการเพื่อสนับสนุนด้านการศึกษา ค้นคว้า วิจัย พัฒนา เผยแผ่ แลกเปลี่ยนเรียนรู้ในด้านศาสนธรรม ตลอดจนการจัดกิจกรรมเพื่อเสริมสร้างสติปัญญาและจิตใจให้เจริญกล้าแข็งในความถูกต้องดีงาม เป็นผู้มีความสงบเย็น และเป็นประโยชน์ มีศักยภาพจนเป็นผู้อยู่ใน ใจเหนือ และเกื้อโลก^{๑๓๖}

คณะกรรมการดำเนินงานมูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญภายใต้การกำกับของคณะกรรมการมูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ได้วางผังองค์กรในการบริหารจัดการด้วยระบบบุญบริหาร อันประกอบด้วยทาน ศีล ภาวนา และการบูชาอย่างยั่งยืนทั้งสามสัปปะ และปฏิบัติบูชา เป็นการทำหน้าที่สืบอายุพระพุทธศาสนาตามปณิธานของท่านพุทธทาสภิกขุ

๒.๗.๒ รูปแบบการเผยแผ่พุทธธรรม

มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ บริหารจัดการโดยคณะกรรมการดำเนินงานหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ภายใต้การกำกับของคณะกรรมการมูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ โดยมีสวนโมกขพลาราม วัดธารน้ำไหล และคณะธรรมทาน (ธรรมทานมูลนิธิ) เป็นต้นแบบและที่ปรึกษาหลัก มีแนวคิด “การบริหารงานที่ดี ถูกต้อง โปร่งใส มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล สมองต่อกลุ่มเป้าหมายและสังคมได้ คือ หัวใจสำคัญต่อความยั่งยืนยาวนานอย่างมั่นคงของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ” เพื่อให้เกิดสวนโมกข์ทุกที่ พุทธทาสทุกคน ดังที่ท่านพุทธทาสบอกว่า “ทุกที่เป็นสวนโมกข์ได้ ถ้ารู้จักทำให้เป็นสถานที่อันรื่นรมย์และเป็นกำลังเพื่อความหลุดพ้น ทุกคนก็เป็นพุทธทาสได้ ถ้าเรียนรู้และปฏิบัติจริงจึงอย่างทาสผู้ซื่อสัตย์ตามข้อคำสอนของพระพุทธเจ้า”^{๑๓๗}

^{๑๓๖} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ๘ เรื่องน่ารู้ สวนโมกข์กรุงเทพ, (กรุงเทพมหานคร : หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ๒๕๕๔), หน้า ๗-๘.

^{๑๓๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

คณะกรรมการหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ได้จัดแบ่งกลุ่มงานในโครงสร้างการบริหารไว้ ๕ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มงานจดหมายเหตุ กลุ่มงานหนังสือและสื่อธรรม กลุ่มงานกิจกรรม กลุ่มงานเผยแผ่ และกลุ่มงานบริหารจัดการ^{๑๓๘} ซึ่งหน้าที่ในการเผยแผ่งานธรรมจะอยู่ในกลุ่มงานหนังสือและสื่อธรรม ประกอบด้วย ดูแลจัดหา จัดการ เผยแพร่และกระจายงานห้องหนังสือและสื่อธรรม กลุ่มงานกิจกรรม ดูแลในงานปริยัติ ปฏิบัติ และกิจกรรมอื่น กลุ่มงานเผยแผ่ ดูแลในส่วนองงานเผยแผ่ออนไลน์ งานประชาสัมพันธ์และงานมัลติมีเดีย ส่วนกลุ่มงานจดหมายเหตุและกลุ่มงานบริหารจัดการ เป็นส่วนงานที่จัดหา ศึกษาข้อมูล อำนวยความสะดวกด้านการเงิน งานบุคคลและประสานธรรมภาติ งานอำนวยการและสถานที่ งานสารสนเทศและงานโสตทัศนูปกรณ์ ซึ่งเป็นส่วนช่วยสนับสนุนการเผยแผ่พุทธธรรมให้เป็นการอย่างราบรื่น หากแบ่งตามรูปแบบของสื่อที่ใช้ในการเผยแผ่พุทธธรรมของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ สามารถแบ่งได้ ๕ ประเภท คือ สื่อศิลปะ สื่อสิ่งพิมพ์ สื่อสารมวลชน สื่อกิจกรรม และสื่อบุคคล ซึ่งมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

๒.๗.๒.๑ สื่อศิลปะ คือ การเผยแผ่พุทธธรรมผ่านอาคาร สถาปัตยกรรม รูปภาพ วัตถุธรรม สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ เป็นต้น ด้วยเป้าหมายวัตถุประสงค์ของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญในการเป็นแหล่งเก็บรักษาดูแลผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ เพื่อเผยแผ่พุทธธรรมตามปณิธานของท่าน ตลอดจนการเป็นศาสนธรรมอันรื่นรมย์ของศาสนิกชนทั่วไป ตัวอาคารหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญจึงได้รับการออกแบบก่อสร้างให้สมประโยชน์ต่อการใช้สอยตามวัตถุประสงค์โดยธรรมภาติอาสาทั้งหมด โดยกลุ่มงานหอจดหมายเหตุซึ่งเป็นงานเก็บรักษาดูแลผลงานของท่านพุทธทาสได้จัดไว้ที่บริเวณชั้น ๓ ของอาคาร มีระบบการจัดการอย่างเหมาะสม ส่วนในบริเวณชั้น ๑ ชั้น ๒ และบริเวณโดยรอบของตัวอาคารมีเอกลักษณ์เป็นปริศนาธรรมอันเหมาะสมต่อการเผยแผ่พุทธธรรมตามแนวคิดของท่านพุทธทาสภิกขุ ได้แก่

๑) หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ เป็นอาคาร ๓ ชั้น มีความหมายแทนพระธรรมในหมวด ๓ ได้แก่ พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ หรือพระสัทธรรม คือ พระปริยัติสัทธรรม พระปฏิบัติสัทธรรม พระปฏิเวธสัทธรรม หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา หรือไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นต้น

๒) ตัวอาคารอยู่ริมสระใหญ่ เปรียบเสมือนหอไตร ขุมแห่งพุทธธรรมใจกลางมหานคร ริมฝั่งสังสารวัฏฏ์ เพื่อการเจริญกาย ใจ ปัญญา ในการข้ามวัฏฏสงสารสู่ฟากฝั่งนิพพาน ณ เกาะแห่งต้นมะพร้าวนาฬิกาเฝ้าที่อยู่กลางสระ

๓) สวนมะพร้าว นาฬิกาเฝ้าซึ่งปลูกอยู่บนเกาะกลางสระน้ำ เปรียบเหมือนทะเลสีฟ้าแห่งวัฏฏสงสาร ที่เหลืออร่ามน่าเล่น แต่ร้อนเหนียวจนยากถอนตัว มีแต่สร้างเกาะเพาะปลูกหน่อ

^{๑๓๘} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, รายงานผลการดำเนินงาน สค.๒๕๕๓-ม.ย.๒๕๕๗ (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ สวนโมกข์กรุงเทพ, ๒๕๕๔), หน้า ๘๒-๘๓.

นิพพานขึ้นกลางใจ ดังเช่นเพลงกล่อมเด็กโบราณที่ว่า “มะพร้าวานาฬิกาเกอร์ ต้นเดียวโนเน กลางทะเลขี่ผึ้ง ผนตกไม่ต้อง ฟ้าร้องไม่ถึง กลางทะเลขี่ผึ้ง ถึงได้แต่ผู้พันบุญเอย”

๔) เส้า ๕ ต้น และนกฮูก เปรียบได้ดั่งธรรมหมวด ๕ ได้แก่ อินทรีย์ ๕ หรือ พละ ๕ คือ ได้แก่ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา หรือศีล ๕ เป็นต้น

๕) ภาพพุทธประวัติชุดแรกของโลกที่ไม่มีพระพุทธรูปบังพระพุทธรเจ้า ซึ่งจำลองแบบโดยพุทธทาสภิกขุเมื่อ ๕๐ ปีที่แล้ว จากมหาสถูปสาญจีการทูต และอมราวดี พุทธศิลป์อายุ ๒,๐๐๐ ปี สัญลักษณ์ทางธรรมของพระธรรมคือความว่าง ตรัสรู้ สวรรค์ และพระบาท ตั้งแต่ประสูติ เจริญวัย เรียนรู้ ตรัสรู้ เผยแผ่ธรรม จนดับขันธปรินิพพาน

๖) ลานหินโค้งและต้นไม้มงคล เป็นศาลาการเปรียญกลางแจ้ง ท่ามกลางพันธุ์ไม้ไทยอันเป็นมงคลและส่งกลิ่นหอมเย็น เช่น ต้นโมกราชสีห์ คำมอกหลวง แก้วมุกดา มหาพรหม เป็นต้น

๗) พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ศิลปะแบบศรีวิชัย สัญลักษณ์และหลักฐานความรุ่งเรืองของพุทธศาสนาเมื่อว่า ๑,๐๐๐ ปี เป็นเครื่องมือเจริญจิตตภาวนาในโพธิสัตว์ธรรม คือ สุทธิ ปัญญา เมตตา ขันติ เพื่อการบำเพ็ญโพธิขึ้นในใจ

๘) สวนพุทธธรรม ลานธรรมได้ร่มไม้รายล้อมด้วยต้นพุทธานาพันธุ์ พร้อมวงหินใหญ่สำหรับจัดกิจกรรมทางธรรมต่าง ๆ เป็นปริศนาธรรมมุ่งหมายอยู่ท่ามกลางพุทธธรรม

๙) โถงโอวาทปาฏิโมกข์ ในบริเวณชั้น ๒ ของอาคาร ประดิษฐานพระพุทธรูปจำลองจากยอดเขาพุทธทอง อุโบสถกลางแจ้งจากสวนโมกขพลาราม และศาลาโอวาทปาฏิโมกข์ การละชั่ว หมั่นทำดี และชำระจิตให้ขาวรอบ

๑๐) ภาพปริศนาธรรมสำคัญอันทรงคุณค่าที่มีความหมายทางธรรมลึกซึ้ง เช่น ภาพหนวดเต่า เขากระต่าย นกบ ภาพอัฐตภาพนาวากับพระเจ้าสร้างโลก ภาพกาลจักรหรือภวัตร ภาพกายนคร ภาพนิยายโบราณเรื่องยายกับตาปลุกกล้วยปลุกงาให้หลานเฝ้า ภาพแจกดวงตา เป็นต้น

๑๑) ห้องนิพพานชิมลอง บริเวณชั้น ๒ ของอาคาร มุ่งให้ลิ้มลองจนเกิดความเชื่อมั่นและเข้าใจในผลการเจริญจิตภาวนา จนอาจได้รับผลนิพพานในระดับต่าง ๆ อันก่อให้เกิดแรงบันดาลใจแก่ผู้ลองชิมทุกท่าน ให้มุ่งมั่นพากเพียรเพื่อเป็นพุทธทาสได้ทุกคน สวนโมกข์ได้ทุกที่ นอกจากนี้ยังมีภาพนิทรรศการ จากครรภ์มารดาถึงโลกอุดรของท่านพุทธทาสภิกขุแสดงให้เห็นด้วย

๑๒) ปรีดีศีลธรรม ณ สวนปฏิจจสมุปบาท สวนหินอย่างเช่น ด้านนอกอาคาร บริเวณชั้น ๒ จัดวางหิน ๑๒ ก้อน ต้นโมก ๘ ต้น และศาลา ๑ หลัง หมายถึงธรรมชาติและกฎแห่งธรรมชาติของจิต คือ อิทัปปัจจยตา ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ประการ หนทางดับทุกข์ คือ มรรคมีองค์ ๘ และ ผล ๑ คือ นิพพาน ประดับผนังด้วย ๓ ภาพ แสดงปฏิจจสมุปบาทที่พระพุทธรองค์ทรงตรัสรู้

๑๓) ลานประทักษิณ ซึ่งอยู่บริเวณชั้น ๓ ของอาคาร เป็นโถงรอบชุมแห่งพุทธธรรมของพระพุทธรองค์ ประดับด้วยช่องลมเมื่อเปิดไฟในยามค่ำคืนให้แสงพราวอร่าม เหมาะกับ

การเดินจงกรมภาวนาประทับชณิณ เสมือนเวียนบุชาพระธรรมเจดีย์ อันเป็นสิ่งที่ทรงสรรเสริญให้บูชา อย่างยิ่งด้วยการปฏิบัติบูชา^{๑๓๙}

อาคารหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญเปรียบเสมือนโรงมหรสพทางวิญญาณ การออกแบบสถาปัตยกรรม วัตถุธรรม ภาพสื่อธรรม มีข้อธรรมแฝงอยู่อย่างแยบยล เป็นศูนย์เรียนรู้ เสริมสร้างสติปัญญาและจิตใจให้เจริญเติบโตอย่างถูกต้องดีงาม ช่วยให้เพื่อนมนุษย์สามารถอยู่ในโลก อย่างมีใจเหนือโลก เป็นสถานที่อันรื่นรมย์ สงบเย็น เป็นกำลังเพื่อความหลุดพ้น ท่ามกลางมหานครใหญ่

๒.๗.๒.๒ สื่อสิ่งพิมพ์ และสื่ออื่น คือ การเผยแผ่พุทธธรรมผ่านผลงานหนังสือ สิ่งพิมพ์ แผ่นบันทึกเสียง วีดิทัศน์ รวมถึงสื่ออื่น รูปแบบของการเผยแผ่ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์และสื่ออื่นที่เกี่ยวข้องอยู่ในกลุ่มงานจดหมายเหตุและกลุ่มงานห้องหนังสือและสื่อธรรม ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

๑) จากกลุ่มงานจดหมายเหตุ ผลงานทางด้านเอกสารและสื่อการเผยแผ่ของท่านพุทธทาสภิกขุ มีมากกว่า ๒๐,๐๐๐ รายการ ทั้งที่เป็นหนังสือบันทึก ลายมือต้นฉบับ จดหมาย กว่า ๖๐,๐๐๐ หน้า รูปภาพกว่า ๕๐,๐๐๐ ภาพ ไฟล์เสียงกว่า ๑,๙๐๐ กิกะไบต์ ได้รับการเก็บรักษา ในคลังเอกสารจดหมายเหตุ ซึ่งอยู่บริเวณชั้น ๓ ของอาคารหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ โดยมีการจัดจำแนกไว้เป็นหมวดหมู่ สะดวกต่อการจัดเก็บและศึกษาค้นคว้า นอกจากนี้ยังได้ขยายการ บริการเอกสารจดหมายเหตุในรูปแบบดิจิทัล เพื่อให้ผู้สนใจค้นคว้าได้เข้าถึงเอกสารที่จัดทำเสมือน ต้นฉบับจริงผ่านฐานข้อมูลออนไลน์ ทั้งยังสามารถนำข้อมูลจากฐานงานจดหมายเหตุไปขยายผล ต่อในรูปแบบของหนังสือ สื่อธรรม กิจกรรม และการเผยแผ่ทางออนไลน์ในรูปแบบต่าง ๆ ด้วย สนับสนุนให้ฐานข้อมูลไปต่อยอดขยายผลผ่านการทำกิจกรรม สัมมนา จัดพิมพ์เผยแพร่ ร่วมมือกับ กลุ่มงานห้องหนังสือและสื่อธรรม คัดเลือกงานต้นฉบับจดหมายเหตุของท่านพุทธทาสเพื่อจัดพิมพ์ เผยแพร่ อย่างน้อยปีละ ๑ เรื่อง บุคคลทั่วไปสามารถศึกษาค้นคว้าสำเนาต้นฉบับรูปแบบดิจิทัลที่ห้อง ค้นคว้า จากระบบสืบค้นเอกสารจดหมายเหตุ ในกรณีที่ฐานข้อมูลมีขนาดใหญ่มาก ๆ พร้อมด้วยหนังสือ ประกอบการค้นคว้าสำคัญ หนังสืออ้างอิงประเภทพระไตรปิฎกบาลี-ไทย พจนานุกรม พจนานุกรม พุทธศาสตร์ ผลงานสำคัญของพุทธทาสภิกขุ เช่น หนังสือชุดธรรมโฆษณ งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับ พุทธทาสภิกขุและสวนโมกข์ เป็นต้น

๒) จากกลุ่มงานห้องหนังสือและสื่อธรรม ทำหน้าที่เผยแผ่พุทธธรรมผ่านสื่อ สิ่งพิมพ์ และสื่ออื่น ตั้งอยู่บริเวณชั้น ๑ ส่วนหน้าของอาคาร ได้จัดประเภทของ “หนังสือและสื่อธรรม” เป็น ๓ กลุ่ม ประกอบด้วยหนังสือ (Book) สื่ออื่น (Non Book) และสื่อใหม่ (New Media) โดยมี สำนักพิมพ์ร่วมเป็นธรรมภาควิและเครือข่ายพันธมิตรสนับสนุน ๗๕ ราย พื้นที่การจัดเรียงหนังสือ มีการแบ่งเป็นประเภทหมวดหมู่ให้เลือกหาหนังสือได้อย่างสะดวก ประชาชนผู้มาเยือนสามารถนั่งอ่าน หนังสือในห้องหนังสือได้ เมื่อถูกใจจึงทำบุญด้วยการสมทบทุนการผลิตก่อนนำกลับไปศึกษาต่อที่บ้าน

^{๑๓๙} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ๘ เรื่องน่ารู้ สวนโมกข์กรุงเทพ, หน้า ๑๖-๓๗.

ด้วยระบบบริการตนเอง ห้องหนังสือและสื่อธรรม มีการจัดแบ่งหมวดหมู่หนังสือให้ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า ดังนี้

(๑) หมวดธรรมโฆษณ หนังสือเผยแผ่ธรรมะหลักของท่านพุทธทาสภิกขุ เป็นผลงานชิ้นเอก ที่ท่านให้ความสำคัญทั้งเนื้อหาและรูปแบบการนำเสนอ จัดพิมพ์เป็นหนังสือปกแข็งคุณภาพดี เหมาะสำหรับการค้นคว้าและอ้างอิง

(๒) หมวดหนังสือพิมพ์พุทธศาสนา หนังสือพิมพ์รายตรีมาสเล่มแรกของประเทศไทย นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๕ ที่ดำเนินการต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อเผยแผ่ธรรมะเป็นธรรมทาน เป็นสื่อกลางช่วยเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน เพื่อความสงบเย็น เป็นประโยชน์ต่อสังคม

(๓) หมวดก่อนเป็นธรรมโฆษณ หนังสือที่รื้อการพัฒนาปรับปรุงเป็นธรรมโฆษณ รวมทั้งหนังสือธรรมโฆษณบางเล่ม ที่นำมาจัดพิมพ์เป็นปกอ่อนหรือเล่มขนาดเล็กลงให้ความสะดวกในการศึกษา

(๔) หมวดอนุรักษ์ต้นฉบับ ผลงานลายมือเขียน ผลการศึกษาค้นคว้ารูปภาพ ธรรมบรรยายของท่านพุทธทาส

(๕) หมวดธรรมะนำสมัย หนังสือที่พัฒนารูปแบบและใช้ภาษาให้เหมาะสมกับยุคสมัยปัจจุบัน ตรงกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น กลุ่มคอธรรม คือ กลุ่มที่สนใจศึกษาธรรมะอย่างจริงจัง แต่มีเวลาจำกัด กลุ่มอิงธรรม คือ กลุ่มคนที่สนใจธรรมะบ้าง กลุ่มอินเทอร์เนต คือ กลุ่มที่ต้องใช้สื่ออื่นให้เข้าถึงธรรมะ เช่น กลุ่มเยาวชน วัยรุ่น คนรุ่นใหม่

(๖) หมวดธรรมประยุกต์ (กับเรื่องอื่น ๆ) เป็นหนังสือที่นำหลักธรรมมาประยุกต์ใช้กับเรื่องอื่น ๆ

(๗) หมวดธรรมของท่านอื่น ๆ หนังสือเกี่ยวกับหลักธรรมหลากหลายของครูบาอาจารย์หรือฆราวาสท่านอื่น รวมถึงผลงานการศึกษาเพื่อค้นคว้าที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษปฏิบัติและเผยแผ่ธรรม โดยไม่จำกัดศาสนาเพื่อสร้างความเข้าใจกันระหว่างศาสนา

(๘) สื่อมัลติมีเดีย สื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ต้องใช้เครื่องมือและเทคโนโลยี การสื่อสาร นำเสนอเสียง ภาพเสียง วีดิโอ ทั้งในรูปแบบ ซีดี ดีวีดี แผ่นบันทึกเสียง เป็นต้น

(๙) สื่อธรรมอื่น ๆ รูปแบบของการพัฒนาสื่อธรรมให้เข้ากับการใช้ชีวิตของวิถีคนเมือง เป็นการทำให้เครื่องใช้ไม้สอยให้เป็นสื่อธรรมเพื่อให้สื่อถึงข้อธรรม เกิดความสนใจเรียนรู้ธรรมะ ระลึกเตือนสติทุกขณะจิตที่พบเห็น เช่น เสื้อผ้าพิมพ์ลายธรรมะ กระเป๋าพิมพ์ด้วยข้อธรรมเตือนสติ^{๑๔๐}

^{๑๔๐} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ, ๘ เรือนำรู้ สวนโมกข์กรุงเทพ, หน้า ๔๘-๔๙.

รูปแบบการสื่อสารด้วยหนังสือและสื่อธรรม เป็นลักษณะธรรมทาน สามารถเลือกอ่านหนังสือทุกเล่มได้ภายในห้องโดยไม่มีการเรียกเก็บค่าบริการใด ๆ แต่หากสนใจน่ากลับไปศึกษาต่อที่นอกห้องหนังสือ สามารถร่วมสมทบทุนเพื่อการผลิตได้ด้วยตนเอง

๒.๗.๒.๓ สื่อสารมวลชน คือ การเผยแพร่พุทธธรรมผ่านสื่อเก่า เช่น วิทยุกระจายเสียง วิทยุโทรทัศน์ และสื่อใหม่ เช่น เฟซบุ๊ก (Facebook) ยูทูบ (Youtube) โมบาย แอปพลิเคชัน (Mobile Application) เป็นต้น เป้าหมายการเผยแพร่พุทธธรรมของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ไม่ได้จำกัดอยู่เฉพาะภายในพื้นที่ของอาคารเท่านั้น แต่ยังได้เปิดพื้นที่การเรียนรู้พุทธธรรมให้แก่ผู้แสวงหาผ่านสื่อสารมวลชน เช่น นำเสนอรายการพื้นที่ชีวิตทางสถานีโทรทัศน์ไทยพีบีเอส รายการเดซิเบลแห่งความสุขทางสถานีโทรทัศน์ช่องทรูปัญญา นอกจากนี้ ได้นำสื่อใหม่มาขับเคลื่อนงานพระศาสนา เพื่อเผยแพร่ธรรมะและข่าวสารให้เข้าถึงประชาชนให้มากที่สุด โดยมีการออกแบบผลิตสื่อและพัฒนาการรูปแบบการสื่อสารผ่านสื่อใหม่หลายรูปแบบ ซึ่งใช้วัตถุดิบจากคลังหอจดหมายเหตุ ทั้งรูปภาพ เสียง บันทึกต้นฉบับด้วยลายมือ และอื่น ๆ สร้างเป็นสื่อในรูปแบบต่าง ๆ คือ ข้อความ ภาพ เสียง วีดีโอ และ แอปพลิเคชัน (Application) รูปแบบสื่อสารมวลชนที่น่าสนใจ ได้แก่

๑) สารธรรมเพื่อมวลชน เป็นโครงการผลิตสื่อธรรมจากเสียงคำสอนของครูบาอาจารย์หลายท่าน ด้วยข้อธรรมสั้น ๆ เข้าใจง่าย เพื่อเตือนใจในการเรียนรู้ เข้าใจและใช้ชีวิตมุ่งหมายให้เข้ากับบริบทนิยมการเสพสื่อของผู้คนในยุคปัจจุบันที่ต้องการความกระชับได้ใจความชัดเจน มีการผลิตออกมา ๓ รูปแบบ คือ วิดีทัศน์สำหรับสื่อโทรทัศน์ เสียงอย่างเดียวสำหรับสื่อวิทยุ และข้อความตัวอักษรสำหรับส่งเป็น ข้อความทางโทรศัพท์เคลื่อนที่ (SMS) โดยวิทัศน์มีความยาว ๓๐ วินาที เผยแพร่ผ่านสื่อเดิม คือ สถานีโทรทัศน์ และสื่อใหม่ คือ เฟซบุ๊ก (Facebook) ยูทูบ (Youtube) เป็นต้น สำหรับครูบาอาจารย์ที่นำมาผลิตสื่อธรรมในสารธรรมเพื่อมวลชน ได้แก่ สมเด็จพระสังฆราช ท่านพุทธทาสภิกขุ พระอาจารย์ชา สุภัทโท ท่านป.อ.ปยุตโต ท่านปัญญานันทภิกขุ พระไพศาล วิสาโล พระมหาวุฒิชัย วชิรเมธี พระมหาสมปอง ตาลปุตโต

๒) รูป-ปะ-ทำ ภาพสื่อธรรมร่วมสมัย ท่านพุทธทาสภิกขุเห็นความสำคัญของการใช้รูปภาพในการสื่อสารงานธรรม ท่านได้ศึกษาและถ่ายภาพไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งผลงานดังกล่าวได้เก็บไว้ในคลังหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ จึงได้มีการสานต่อแนวคิด “รูป-ปะ-ทำ” โดยดัดแปลงให้เข้ากับยุคดิจิทัล ด้วยการนำข้อธรรมเพื่อเตือนใจมาวางบนรูปภาพ จนเป็นที่นิยมอย่างมากในเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก อินสตราแกรม และปัจจุบันได้พัฒนาสู่รูปแบบ โมบาย แอปพลิเคชัน ในชื่อ “Instadham” ผู้ใช้สามารถถ่ายรูปแล้วนำข้อธรรมที่จัดไว้ในแอปพลิเคชันแต่งเป็นรูปภาพส่งต่อให้ญาติมิตรสหายได้ ทำให้บุคคลทั่วไปมีส่วนร่วมในการเผยแพร่ธรรมะในเครือข่ายสังคม

๓) เครือข่ายสังคมหลักของหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ได้แก่ เฟซบุ๊ก โดยปริมาณการส่งข่าวสารและข้อธรรมมีการกระจายข้อมูลไปในเครือข่ายมากกว่า ๔ แสน ครั้งต่อวัน (ข้อมูลเดือนมกราคม-มิถุนายน ๒๕๕๗) ยูทูบ เป็นเครือข่ายแชร์วิดีโอ พบว่าวิดีโอที่มีความยาวไม่มากนักได้รับความนิยมมาก สอดคล้องกับการเสพสื่อของสังคมในยุคปัจจุบัน อินสตราแกรม เป็นเครือข่ายสำหรับแชร์รูปภาพและข้อความที่ได้รับความนิยมสอดคล้องกับการสร้างสื่อแบบ “รูป-ปะ-ทำ” มีผู้ชมสื่อธรรมผ่านสื่อใหม่อย่างยูทูบจากผู้ที่อยู่ในต่างประเทศประมาณร้อยละ ๙ หรือราวแปดหมื่นคน

๔) เว็บไซต์ หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ จัดเก็บข้อมูล เช่น ฐานข้อมูลหอจดหมายเหตุ อี-บุ๊ก (e-book) และเอกสารอื่น ที่ www.archives.bia.or.th ฐานข้อมูลเอกสารลายลักษณ์ของท่านพุทธทาสภิกขุ สามารถสืบค้นเอกสารได้ผ่าน เว็บไซต์ มีเอกสารอยู่ในระบบประมาณ ๒๐๐,๐๐๐ หน้า

๕) โมบาย แอปพลิเคชัน หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญได้พัฒนาแอปพลิเคชันหลายตัว เพื่อประโยชน์ของผู้ใช้ข้อมูลข่าวสาร ฝึกปฏิบัติธรรม ทำงานจิตอาสาได้ทุกที่ โดยร่วมพัฒนากับธรรมชาติที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง

- (๑) BIA HD App นำชมหอจดหมายเหตุพุทธทาส โดย Nectec
- (๒) BIA Meditation App แนะนำการนั่งสมาธิ โดยกะทิ สตูดิโอ
- (๓) BIA Dhamma eTravel แนะนำสถานปฏิบัติธรรม โดยกะทิ สตูดิโอ
- (๔) ทำมะ ฝึกเจริญสติ สำหรับคนเมือง โดย โครงการทำมะ
- (๕) Arhives Application สำหรับค้นฐานข้อมูล โดย Nectec และ BIA
- (๖) Facebook APP ARSA ช่วยงานอาสาอดเสียงบรรยายธรรมโดย Nectec
- (๗) Instadham สำหรับสร้างภาพข้อธรรมเผยแพร่ไปในเครือข่ายสังคม

๒.๗.๒.๔ สื่อกิจกรรม คือ การเผยแพร่พุทธธรรมผ่านกิจกรรมที่จัดในหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ดังที่ท่านพุทธทาสภิกขุได้กล่าวไว้ว่า มนุษย์และสัตว์ต้องการสิ่งประเล้าประโลมใจซึ่งเป็นเรื่องทางวิญญาณ ในทางพระพุทธศาสนาก็มีสิ่งประเล้าประโลมใจสูงสุดที่ช่วยให้บรรลุมรรคผลนิพพาน เป็นสุขอย่างบริสุทธิ ไม่ใช่สุขหลอก ๆ แล้วเผาให้ร้อนเป็นกิเลสเหมือนอย่างทางโลก หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญจึงได้ดำเนินหลายกิจกรรมในลักษณะสื่อ มหรสพ ศิลปะเพื่อสุขภาวะทางปัญญา เพื่อเป็นโรงมหรสพทางวิญญาณในมหานครใหญ่แก่นมนุษย์ทุกเพศ ทุกวัย เป็นศูนย์เรียนรู้และสถานบริการด้านศาสนธรรมอันรื่นรมย์ เสริมสร้างปัญญาและจิตใจให้เจริญกล้าแข็งอย่างถูกต้องดีงาม กิจกรรมที่จัดขึ้นมีความหลากหลาย ครอบคลุมการให้ความรู้ทั้งด้านทฤษฎีและด้านปฏิบัติ บางกิจกรรมได้รับการประยุกต์ให้เข้ากับวิถีคนเมือง แต่หลายกิจกรรมคงไว้ตามที่เคยปฏิบัติตามประเพณีและพิธีกรรม และส่งเสริมให้เข้าใจความมุ่งหมายที่ถูกต้องเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ที่แท้จริง แบ่งเป็นหมวดหมู่ ดังนี้

- ๑) หมวดปฏิบัติธรรมภาวนา
- ๒) หมวดภาวนาประยุกต์หรือภาวนาวิถีเมือง
- ๓) หมวดบรรยายธรรม อบรม เสวนา
- ๔) หมวดเพลินธรรมนำชม
- ๕) หมวดดนตรีมีธรรม
- ๖) หมวดอบรมบ่มเพาะ
- ๗) หมวดจิตอาสา
- ๘) กิจกรรมอื่น ๆ

นอกจากกิจกรรมทั้ง ๘ หมวดที่กล่าวมาแล้ว ทางหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ ยังได้ร่วมจัดกิจกรรมพิเศษกับภาคีเครือข่าย และผู้มาขอใช้สถานที่อื่น ๆ อาทิ กิจกรรมอาจารย์บูชา ในโอกาส ๗๒ ปี พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) กิจกรรมรำลึก ๒๐ ปี หลวงปู่ชา สุภัทโท ละสังขาร เป็นต้น^{๑๔๑}

๒.๗.๒.๕ สื่อบุคคล มูลนิธิหอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ เป็นองค์กรการกุศล แบบบุญนิยม การบริหารงานขององค์กรเป็นระบบ “ธรรมภาติ” ด้วยหลักการที่เปิดกว้างต่อผู้มีจิตอาสาสมัครเข้าร่วมในงานธรรม ในลักษณะ คนได้ธรรม-ธรรมได้คน ตามความหมายของท่านพุทธทาสภิกขุที่ว่า ธรรมะ คือ หน้าที่ และการทำงานคือการประพฤติธรรม นานาสื่อกิจกรรมที่เกิดขึ้นล้วนเป็นผลงานของเหล่าธรรมภาติ ถือเป็นสื่อบุคคลผู้ร่วมสืบสานงานพระพุทธศาสนา เป็นผู้สร้างประโยชน์เอื้ออำนวยความสะดวกให้แก่บุคคลที่สนใจงานพุทธทาสได้ศึกษาหลักธรรมของท่าน ธรรมภาติยังได้เรียนรู้หลักธรรมและกระบวนการทำงานจากงานของท่านพุทธทาสโดยตรงด้วย^{๑๔๒} นอกจากนี้ ยังมีสื่อบุคคลในรูปแบบวิทยากรที่เชิญมาบรรยายธรรมหรือร่วมสนทนาธรรมในกิจกรรมที่จัดขึ้น มีทั้งบรรพชิตและฆราวาส เช่น กลุ่มกิจกรรมปฏิบัติภาวนา การเจริญสติแบบเคลื่อนไหวตามแนวหลวงปู่เทียณ จิตตสุโภ จะมีสื่อบุคคลเป็นพระอาจารย์สอนปฏิบัติธรรมแก่บุคคลที่สนใจ กลุ่มกิจกรรมบรรยายธรรม อบรม เสวนา จะมีสื่อบุคคล เช่น ครูบาอาจารย์ทั้งที่เป็นพระภิกษุหรือฆราวาสมาบรรยายธรรมให้แก่บุคคลที่สนใจฟัง กลุ่มเพลินธรรมนำชม จะมีสื่อบุคคลเป็นวิทยากรนำชมและบรรยายข้อธรรมให้แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม โดยใช้วิธีที่แยบยลในการถ่ายทอดคำสอนที่เป็นนามธรรมให้ชัดเจน ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้รับความรู้ข้อธรรมอย่างเพลิดเพลิน เป็นรูปแบบการเผยแผ่ธรรมในลักษณะบันเทิงธรรม

^{๑๔๑} หอจดหมายเหตุพุทธทาส อินทปัญโญ. รายงานผลการดำเนินงาน สค. ๒๕๕๓- มัย. ๒๕๕๗, หน้า ๓๗-๓๘.

^{๑๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๖.

กิจกรรมทุกหมวดหมู่ที่สร้างสรรค์ขึ้นมุ่งส่งเสริมหลักปณิธานทั้ง ๓ ประการ คือ การเข้าถึงหัวใจของพระพุทธศาสนา การทำความเข้าใจกันระหว่างศาสนิกชน และออกมาจากอำนาจวัตถุนิยม นอกจากนี้ยังให้ความรู้สึกสงบ เย็น เป็นประโยชน์แก่ผู้เข้าร่วมกิจกรรม ให้ความรู้ความเข้าใจในหลักพุทธธรรม หลักธรรมทั้งทางปริยัติ ปฏิบัติ มุ่งฝึกฝนให้มีความเสียสละตนเป็นเบื้องต้น เรียนรู้การเป็นผู้ให้โดยไม่ต้องใช้เงินด้วยการทำหน้าที่เป็นจิตอาสา ช่วยเหลือสังคมดังคำที่ว่า “การทำงานคือประพัตติธรรม” และ “ธรรมะคือหน้าที่” เปิดกว้างให้ประชาชนคนทั่วไปมีส่วนร่วมในทุกกิจกรรม โดยไม่มีการจำกัดเพศ วัย หรือเชื้อชาติศาสนาใด ๆ